

ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310 — 2325

ปริญญานิพนธ์
ของ
เรืองศิลป์ หนูแก้ว

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย
พฤษภาคม 2546
ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๑๕๑.๓๐๒๔

ร ๘๖๒๓

๘-๓

ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕

บทคัดย่อ

ของ

เรื่องศิลป์ หนูแก้ว

- ๓ ต.ค. ๒๕๔๖

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย

พฤษภาคม ๒๕๔๖

๓ ๘๗๖๖

เรื่องศิลป์ หนูแก้ว. (2546). ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310

- 2325. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์

พลับพลึง คงชนะ, น.ส. กุลวดี เจริญศรี.

ปริญญานิพนธ์เรื่อง ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325 เป็นการศึกษาลักษณะความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ที่ชาวต่างชาติหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาค้าขายและอยู่อาศัยร่วมกัน

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในเรื่องนี้ คือ เพื่อที่จะศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ และศึกษาวิถีชีวิตของชาวต่างชาติทั้งในทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของชาวต่างชาติที่กรุงธนบุรี และเพื่อวิเคราะห์ผลจากการเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี โดยแบ่งบทออกได้ดังนี้ บทที่ 1 ศึกษาถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ บทที่ 2 ศึกษาการตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยธนบุรี บทที่ 3 ศึกษาชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี ในด้านการปกครองและวิถีชีวิตวัฒนธรรม และ บทที่ 4 วิเคราะห์บทบาทของชาวต่างชาติในสังคมธนบุรี ในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม บทที่ 5 ได้แก่ บทสรุป

จากการศึกษาได้พบว่า ในกรุงธนบุรีมีชาวต่างชาติจำนวนมากที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน เช่น ชาวจีน ชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ชาวมอญ ชาวลาว ชาวเวียดนาม ชาวกัมพูชา และชาวยุโรป ได้เข้ามาอาศัยในกรุงธนบุรี จำนวนชาวต่างชาติเหล่านี้ มีส่วนทำให้เศรษฐกิจของธนบุรีฟื้นตัว เพราะทำให้ธนบุรี ได้แรงงานและการเก็บภาษีจากการค้า เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้ศึกษายังพบว่า สังคมนานาชาติในกรุงธนบุรี เกิดจากพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จากเมืองท่าหน้าด่าน ซึ่งมีชุมชนชาวต่างชาติตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน เมื่อปี พ.ศ. 2310 ธนบุรีได้ยกฐานะเป็นเมืองหลวงของเมืองไทย ทำให้ธนบุรีเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองท่านานาชาติ และเป็นศูนย์รวมการบริหารราชการแผ่นดิน กรุงธนบุรีจึงมีปรากฏการณ์ความเป็นสังคมนานาชาติเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา

ในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะบางประการว่า ควรมีการศึกษาความเป็นสังคมนานาชาติสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อให้เห็นภาพความต่อเนื่องของสังคมที่สัมพันธ์กับนานาชาติ ต่อเนื่องจากอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายก่อนที่ไทยจะเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นแบบตะวันตก

COSMOPOLITAN THONBURI DURING 1767-1782 A.D.

AN ABSTRACT
BY
RUENGSILOP NUKAEW

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in The Thai History
At Srinakharinwirot University
May 2003

Ruangsilp Nukaew. (2003). *Cosmopolitan Thonburi During 1767-1782 A.D.*
Master Thesis, M.A. (Thai History). Bangkok : Graduate School,
Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Asst. Prof. Plubplung
Kongchana, Miss Kulwadee Charuensri.

This thesis studies the cosmopolitan characteristics of Thonburi, in which many foreigners from different countries settled down and did their trades.

The purposes of this research are to study the main factors that made Thonburi cosmopolitan, to study foreigners' ways of life in terms of politics, economics, and socio-culture, and to analyze the effects of the multi-national characteristics of Thonburi. The thesis is divided into 4 chapters, Chapter 1 talks about the important factors that made Thonburi a cosmopolitan society. Chapter 2 deals with the settlement and changes of foreigners during the period. Chapter 3 explains the life of foreigners in Thonburi in political and socio-cultural aspects. Chapter 4 analyzes the political, economic and social roles that foreigners played in Thonburi society. Chapter 5 concludes the study.

It is found that there were many foreigners from various backgrounds, such as Chinese, Muslim (from different nationalities), Mon, Laotian, Vietnamese, Cambodian, and European, that settled down and lived in Thonburi. These foreigners partly helped revive the economy of Thonburi as laborers and trading tax payers, increasing the income of Thonburi.

Moreover, the researcher also finds that Thonburi's cosmopolitan society arose from continual development of the city since Ayudhaya Period when it was an important port with foreigners' communities. In 1767 A.D. Thonburi was promoted to be the capital of Thailand, resulting in its becoming the international port and the center of the government. Thonburi thus became cosmopolitan like Ayudhaya.

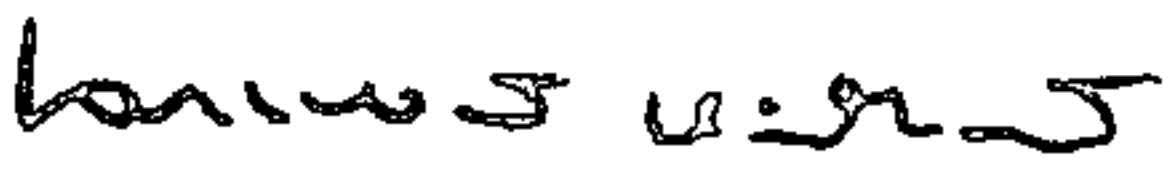
Finally, it is suggested that there should be further studies on multi-nationality of early Ratanakosin period in order to show the continuous picture of the society that had international relations from Ayudhaya period to early Ratanakosin, which was the last period before Thailand became westernized.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310 — 2325

ของ
นายเรืองศิลป์ หนูแก้ว

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

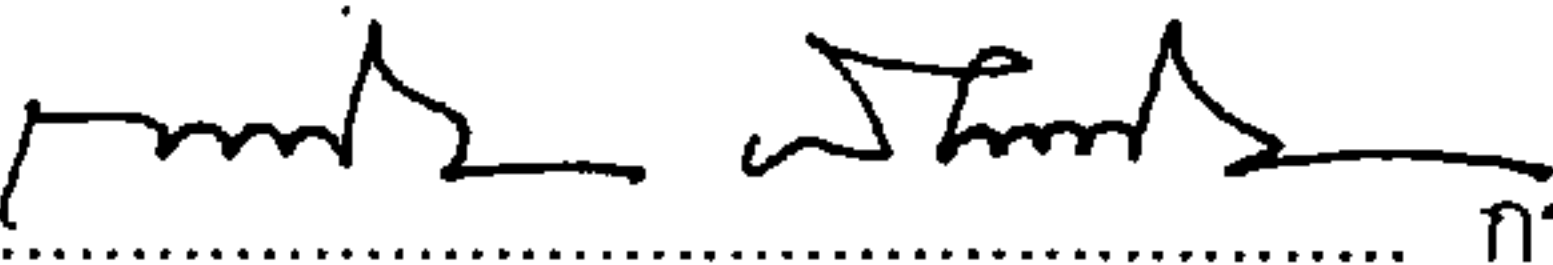

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพร หะวานนท์)
วันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2546

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลับพลึง คงชนะ)

..... กรรมการ
(นางสาวกุลวดี เจริญศรี)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ สนั่น เมืองวงศ์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ อนงค์ พ่วงพิศ)

ประกาศคุณูปการ

ขอกราบขอบพระคุณ คุณเชิดชาย อมาตยกุล ด้วยความรักและสำนึกอย่างยิ่ง ที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนค่าเล่าเรียนให้ผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าเรียนที่สถาบันแห่งนี้ ผู้เขียนซาบซึ้งในน้ำใจความรัก ความอนุเคราะห์ที่มอบให้ และเป็นกำลังใจให้อย่างมากมาย จึงขอกราบขอบพระคุณท่านด้วยความรักอย่างสูงยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ ที่ได้รับเป็นประธานควบคุมและตรวจงานของผู้เขียนด้วยความเมตตาและอนุเคราะห์แนะนำด้วยดีเสมอมาอย่างอดทนและเอาใจใส่อย่างสูงยิ่ง นอกจากนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ ยังได้ให้ความอนุเคราะห์ในด้านอื่นๆ ให้ทั้งกำลังใจ กำลังทรัพย์ กำลังความคิด ซึ่งท่านอาจารย์สอนให้รู้จักคิดได้ คิดเป็นซึ่งผู้เขียนได้นำไปปรับใช้ในงานเขียนและการใช้ชีวิตประจำวันต่อไป จึงขอกราบขอบคุณด้วยความซาบซึ้งเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์กุลวดี เจริญศรี นักวิชาการวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่รับเป็นกรรมการให้ความอนุเคราะห์แนะนำปรึกษาด้วยความปรารถนาดีแก่ผู้เขียนในทุกโอกาส จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ ที่นี้ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณคุณอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่าน รศ.ถนอม รศ.ณรงค์ รศ.สนั่น ดร.วณิดา ผศ.มาลี อ.ยุวดี ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้เขียนด้วยความปรารถนาดีและให้อาใจใส่อนุเคราะห์เป็นอย่างดียิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูวิเชียรธีรธรรม (หลวงหน้า) วัดสามแยกวิเชียรบุรี เพชรบูรณ์ และพระไพฑูรย์ ศรีจันทร์บุญ (หลวงพ่้น้อย) วัดราชบุรณะ กรุงเทพฯ เป็นผู้มีพระคุณอย่างสูงยิ่งให้กำลังใจ กำลังทรัพย์ ที่อยู่อาศัยด้วยความเข้าใจ เห็นใจตลอดระยะเวลาของการศึกษาห้าปีที่ผ่านมาจนทำให้ผู้เขียนสำเร็จการศึกษาได้ จึงขอกราบขอบคุณอย่างหาที่เปรียบมิได้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษาทุกท่าน อ.ชัยณรงค์ คุณธวัชชัย คุณวรรณดี คุณนิธยา ที่ช่วยอนุเคราะห์และเป็นธุระประสานงานผ่านให้กับผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ ที่สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษาในทุกโอกาส

ขอขอบคุณเพื่อนๆ ร่วมรุ่นทุกคนที่ให้กำลังใจและช่วยแนะนำในสิ่งที่ดีในช่วงเวลาที่ศึกษาอยู่ คุณจันทิรา (พี่บ่ม) คุณพรพรรณ (ต้น) คุณชรพรรษ (ฝน) คุณลเวง(พี่หลาด) คุณมะต๊ะ(หน้อย) ซึ่งนับเป็นกัลยาณมิตรที่ดีเสมอมา ตลอดถึงกราบนมัสการขอบพระคุณรุ่นพี่ พระระพิน ด้วงลอย ที่คอยเป็นกำลังใจ ให้คำแนะนำและแนวทางในการเรียนในฐานะรุ่นพี่ผู้เข้าใจอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณคนในครอบครัว ที่เป็นที่พักและเป็นกำลังใจที่ยิ่งใหญ่ให้ตลอดเวลาในช่วงระยะเวลาที่ศึกษาอยู่คุณแม่บุญมี พี่เสนห์ พี่เทวิน พี่ไพรินทร์ และพี่น้องทุกคนที่เป็นกำลังใจ

ขอขอบคุณคุณพรหมมาตร ชายสิม เจ้าของโรงพิมพ์ พรอสเพอร์ เซอร์วิส ที่ให้การอนุเคราะห์ในการใช้คอมพิวเตอร์งานพิมพ์ จนทำให้งานเขียนสามารถสำเร็จลุล่วงไปได้อย่างดี

สุดท้ายหากงานวิจัยฉบับนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาอยู่บ้าง ขออุทิศความดีแด่ครูอาจารย์ในอดีตที่ได้ให้วิชาความรู้จนผู้เขียนสามารถจบการศึกษาได้ และหากมีสิ่งใดผิดพลาดผู้เขียนขอน้อมรับผิดในทุกประการและจะนำไปปรับปรุงต่อไป

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	ฉ
ความมุ่งหมายในการศึกษา.....	ช
ความสำคัญของการศึกษา.....	ช
ขอบเขตการศึกษา.....	ช
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	ช
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	ช
แหล่งศึกษาค้นคว้า.....	ฉ
 1. ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ.....	 1
1. การเป็นเมืองท่าหน้าด่านในสมัยอยุธยา.....	1
1.1 การเป็นเมืองท่า.....	1
1.2 การเป็นเมืองหน้าด่าน.....	7
1.3 หน้าที่ของการเป็นเมืองท่าหน้าด่าน.....	10
2. การเป็นเมืองหลวง.....	15
2.1 การสร้างเมืองหลวง.....	18
2.2 การเป็นศูนย์กลางบริหารราชการแผ่นดิน.....	19
2.3 เป็นศูนย์กลางติดต่อค้าขาย.....	20
3. พระราโชบายของสมเด็จพระเจ้าตากสิน.....	22
3.1 นโยบายการรวบรวมผู้คน.....	23
3.2 นโยบายการต้อนรับชาวต่างชาติ.....	24
3.3 นโยบายการทำสงคราม.....	24
3.4 นโยบายการฟื้นฟูประเทศ.....	25
4. ความสัมพันธ์กับนานาชาติ.....	28
4.1 การทำสงคราม.....	28
4.2 ความสัมพันธ์ด้านการค้าและการเมือง.....	29
 2 การตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยธนบุรี...	 32
1. การตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติที่ธนบุรีสมัยอยุธยา.....	32
1.1 กลุ่มที่มาจากทางฝั่งตะวันออกของสยาม.....	33
1.2 กลุ่มที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยาม.....	36

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
1.3 กลุ่มมาจากนานาชาติในยุโรป.....	41
2. การอพยพเข้ามายังกรุงธนบุรีในระหว่าง พ.ศ. 2310-2325.....	47
2.1 การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ธนบุรีในต้นรัชกาล (พ.ศ. 2310-2325).....	48
2.2 การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตอนกลางและตอนปลายรัชกาล....	57
3. ชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี	61
1. ชาวต่างชาติภายใต้การปกครองในสมัยธนบุรี.....	61
1.1 ลักษณะการปกครองชาวต่างชาติ.....	62
1.2 หัวหน้าชุมชนชาวต่างชาติ.....	66
2. การดำรงชีวิตของชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี.....	77
2.1 การทำมาหากิน.....	77
2.2 อาหารการกิน.....	79
2.3 การบันเทิง.....	80
3. ศาสนาและความเชื่อ.....	83
3.1 ศาสนาพุทธ.....	83
3.2 ศาสนาคริสต์.....	86
3.3 ศาสนาอิสลาม.....	90
4. วิเคราะห์บทบาทของชาวต่างชาติในสังคมธนบุรี.....	95
1. บทบาทชาวต่างชาติด้านการเมืองภายในกรุงธนบุรี.....	96
1.1 ชาวต่างชาติที่เข้าร่วมกับชาติกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน.....	96
1.2 ชาวต่างชาติที่เข้ารับราชการในสมัยธนบุรี.....	96
1.3 ชาวต่างชาติที่มีส่วนร่วมทางการเมืองภายในปลายรัชกาล (พ.ศ. 2322-2325).....	99
2. บทบาทชาวต่างชาติด้านเศรษฐกิจ.....	106
2.1 การดำเนินการด้านการค้าขาย.....	106
2.2 การเป็นแรงงานทางการเกษตรกรรม.....	110
3. บทบาทของชาวต่างชาติด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	113
3.1 การติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอก.....	113
3.2 การผสมกลมกลืนของชาวต่างชาติ.....	115

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5. บทสรุป.....	118
บรรณานุกรม.....	120
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	130

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
1	ตารางรายการเครื่องบรรณาการถวายพระเจ้ากรุงจีน พ.ศ. 2324.....	109

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่แสดงการขุดลัดในแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยา.....	5
2 แผนที่แสดงเส้นทางลำแม่น้ำเจ้าพระยาและที่ตั้งของบางกอก.....	8
3 แผนที่ป้อมเมืองธนบุรีครั้งรบฝรั่งเศสต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2231.....	11
4 แผนที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างชาติในสมัยกรุงธนบุรี.....	17
5 แผนผังแสดงที่ตั้งสถานที่ต่าง ๆ ในสมัยธนบุรี.....	51
6 แผนภูมิการบังคับบัญชาของกรมท่า.....	65
7 แผนภูมิสายการปกครองของชาวมอญ.....	73
8 ภาพการเล่นต่างๆ ในสมัยธนบุรี.....	82
9 ภาพโบสถ์ข้างตาคูสุ.....	89
10 ภาพมัสยิดต้นสนที่บางกอกใหญ่.....	93

บทนำ

กรุงธนบุรี ได้รับการสถาปนาเป็นเมืองหลวงของไทยโดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช¹ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังจากที่พระองค์ทรงกอบกู้เอกราชใน พ.ศ. 2310 แต่ก่อนที่กรุงธนบุรีจะได้รับการสถาปนาเป็นเมืองหลวง ธนบุรีมีฐานะเป็นเมืองท่าหน้าด่าน และเป็นเส้นทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา มาก่อน ธนบุรีจึงเป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติ² เพราะเป็นด่านแห่งแรกก่อนที่จะเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ธนบุรีจึงเป็นที่ตั้งของด่านควบคุมสินค้าเข้าออกและด่านเก็บภาษีก่อนที่จะเรือจะได้รับอนุญาตให้เดินทางต่อขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นทีกของพ่อค้าฮอลันดาที่เดินทางเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2160–2161 กล่าวไว้ว่า ที่บางกอกเป็นที่ตั้งของด่านภาษีแห่งแรก เรียกว่า ขนอบางกอก เรือทุกลำที่ผ่านเข้า-ออก จะต้องแจ้งให้นายด่านทราบจุดประสงค์ในการเดินทาง จำนวนสินค้า จำนวนผู้โดยสาร และต้องชำระค่าอากร³ หน้าที่ของด่านที่ธนบุรีสอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวงที่ระบุตำแหน่ง นายพระขนอนทณบุรี⁴ ที่ทำหน้าที่คอยตรวจตราเรือที่สัญจรเข้าออกปากแม่น้ำเจ้าพระยา

สมัยอยุธยา เมืองธนบุรีมีความสำคัญและเจริญขึ้นเป็นลำดับ มีผู้คนจากต่างถิ่นเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร ซึ่งมีทั้ง ชาวจีน มุสลิม และชาวตะวันตก ดังปรากฏในบันทึกของ ดูอาร์เต เฟร์นันเดซ ชาวโปรตุเกสที่เข้ามาอยุธยา พ.ศ. 2054 บันทึกเกี่ยวกับชาวจีนไว้ว่า เมื่อเขาผ่านแม่น้ำที่ชื่อว่าแม่น้ำ และถึงท่าเรือ(ไม่ปรากฏชื่อ)มีคนจีนตั้งถิ่นฐานอยู่⁵ จากหลักฐานนี้สันนิษฐานว่า ท่าเรือที่นายดูอาร์เตเฟร์นันเดซผ่านก็คือ ท่าเรือในเขตเมืองธนบุรีและ บริเวณนี้

¹ ต่อไปผู้วิจัยจะเขียนเฉพาะพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าตากสิน.

² ชาวต่างชาติ หมายถึง ชาวต่างชาติที่เข้ามาในเมืองไทยและคนไทยที่สืบเชื้อสาย โดยมีบรรพบุรุษเป็นชาวต่างชาติ เทียบเคียงความหมายจาก วิทยานิพนธ์ของ อภิเชษฐ์ จันทิเยง เรื่อง บทบาทขุนนางมอญในสมัยอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2127-2310 ในหน้า บทนำ ให้ความหมายคำว่า ชาวต่างชาติ ที่เป็นขุนนางมอญ ว่า ขุนนางมอญ หมายถึง ขุนนางมอญที่เข้ามารับราชการในสมัยอยุธยาและขุนนางที่สืบเชื้อสายมาจากชาวมอญ. โปรดดูเพิ่มเติมจากคำนิยามศัพท์เฉพาะ

³ กรมศิลปากร. (2512). บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. หน้า 105-106.

⁴ กรมศิลปากร. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 89.

⁵ Smith, Ronald Bishop. (1968). *The First Age of the Portuguese Embacies, Navigations and Peregrination to the Kingdoms and Islands of South – East Asia (1509-1521)*. p 7-8.

จึงมีชาวจีนตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ. 2077-2089) ทรงโปรดให้ขุดคลองลัดบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้การเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาได้ขึ้น ภายหลังจากรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชามีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงโปรดให้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองใหม่ ชื่อเมืองทณบุรีศรีมหาสมุทร¹ ในบันทึกของ เซอวาเลีย เดอโชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศสคนแรกที่เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2228 บันทึกไว้ว่า เจ้าเมืองบางกอกเป็นแขกชาติตุรกี เกิดที่เมืองบูโฮซ² มีตำแหน่งเป็นออกพระศักดิ์สงคราม หลักฐานนี้ยืนยันได้ว่า มีชาวเอเชียจากตะวันตกของสยามได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ธนบุรีมานานและเข้ารับราชการจนได้เป็นถึงเจ้าเมือง ส่วนชาวตะวันตก ได้แก่ โปรตุเกสและฝรั่งเศสเป็นทหารนั้น ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้ทำหน้าที่รักษาบริเวณป้อมเมืองบางกอกทั้งสองฟากแม่น้ำและบางพวกตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณกุฎีจีน ซึ่งเป็นชุมชนชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาต่อเนื่องจนถึงสมัยธนบุรี³

การที่ธนบุรีเป็นเมืองท่า จึงมีชาวต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำให้เกิดชุมชนมีการติดต่อค้าขาย การขนส่งสินค้าเข้าออกเป็นประจำ ทำให้ฐานะของธนบุรีเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น จนพัฒนาจากชุมชนหน้าด่านเป็นชุมชนเมือง ในสมัยอยุธยา ธนบุรีมีลักษณะเป็นเมืองที่มีชุมชนของคนซึ่งแตกต่างกันทั้งทางด้านศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม ทำให้ชุมชนเกิดความหลากหลายเป็นสังคมนานาชาติ⁴ ที่มีพลเมืองหลายเชื้อชาติหลายภาษา อาศัยอยู่ร่วมกัน กลายเป็นสังคมนานาชาติต่อเนื่องมาจนถึงสมัยที่กรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง

ในช่วงเวลา พ.ศ. 2310 เริ่มจากที่พม่าปิดล้อมกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง มีผู้คนส่วนหนึ่งอพยพจากกรุงศรีอยุธยาเข้ามาสมทบกับกลุ่มคนที่อยู่เดิม ทำให้ธนบุรีมีจำนวนผู้คนมากขึ้น คนที่อพยพมาจากอยุธยา มีทั้งชาวจีน มอญ มุสลิม และชาวตะวันตก ที่ทยอยกันอพยพเข้ามาที่กรุงธนบุรี ในครั้งนั้นมีหลักฐานว่า ชาว

¹ กรมศิลปากร. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 293.

² แหล่งเดิม. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 29 ภาคที่ 48 “จดหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”. หน้า 184.

³ William L. Bradley. (1981). Siam Then. p. 32.

⁴ Encyclopaedia Britannica, Inc. (1997). The New Encyclopaedia Britannica. p. 662. สังคมนานาชาติ หมายถึง สังคมที่มีพลเมืองหลายเชื้อชาติหลายภาษาต่างวัฒนธรรมตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน จนกลายเป็นสังคมนานาชาติที่มีการติดต่อค้าขายกัน ซึ่งประกอบด้วย ชาวต่างชาติที่เป็นขุนนาง พ่อค้า ชาวนา ชาวนวน นอกจากนี้ยังมีบาทหลวงที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาและนักเผชิญโชคจากต่างแดน และบางส่วนได้ตั้งรกรากอย่างถาวร จนก่อให้เกิดการผสมผสานและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มเชื้อชาติต่างๆ

มุสลิมได้ล่องแพมาจากอยุธยาในคราวเสียกรุง มาสมทบกับมุสลิมที่อาศัยแพอยู่เดิม ตั้งแต่บริเวณคลองบางกอกใหญ่และลี้เข้าไปจนถึงตลาดพลู¹ สำหรับชาวจีนได้อพยพลงมาอยู่ที่ธนบุรีเช่นกัน โดยสมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯให้พวกจีนจากพระนครศรีอยุธยามาตั้งบ้านเรือนอยู่ข้างเหนือคลองกุฎีจีน² ชาวมอญ ได้อพยพหนีสงครามจากอยุธยา มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ธนบุรี บริเวณฝั่งตะวันตกปากคลองมอญ³ และคลองบางกอกใหญ่ ส่วนชาวตะวันตก มีชาวโปรตุเกส ที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา ที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้พระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนตรงบริเวณกุฎีจีน⁴

ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินได้รวบรวมประเทศเป็นปึกแผ่น ชาวล้านนา⁵ ชาวลาวจากเมืองจำปาศักดิ์ เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองพวน ส่วนหนึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่กรุงธนบุรี บริเวณบ้านช่างหล่อ และบางยี่ขัน⁶ ใน พ.ศ. 2320 ชาวเวียดนาม เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯให้ตั้งชุมชนอยุธยาแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกใกล้กับชุมชนจีน⁷ ตรงบริเวณท่าเตียนในปัจจุบัน

เมืองธนบุรีในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้พัฒนาจากเมืองท่าหน้าด่านเป็นเมืองท่านานาชาติ ทำให้การค้าขายที่ธนบุรีได้รับการฟื้นฟู โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับจีน หลักฐานในต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินระบุว่า ชุมชนชาวจีนมีเป็นจำนวนมากและรุ่งเรืองที่สุดเนื่องมา

¹ ประวัติสมัยต้นสน, ใน มุสลิมต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. (2542). บรรณาธิการโดย สรยุทธ ชื่นภักดี. หน้า 172-173.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2506). *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 21*. หน้า 141-142.

³ กรมศิลปากร. (2501). *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง นรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 176.

⁴ เฮลเดอร์ เดอ เมนดอนซา เอ กุนญา (Helder de Mendonca e cun ha). การพระราชทานที่ดินให้แก่ชาวโปรตุเกส ใน ค.ศ. 1820 (พ.ศ.2363). ใน 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับโปรตุเกส. (2531) ลินจง สุวรรณโกสิน ผู้แปล. หน้า 124-125.

⁵ แหล่งเดิม. (2501). เล่มเดิม. หน้า 156. ลาวหัวเมืองล้านนา อพยพเข้ามาตั้งแต่คราวสมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2317 ทำให้มีครัวลาวนับหมื่นอพยพลงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสิน.

⁶ ชาวลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่กรุงธนบุรีบริเวณบางยี่ขันทัน มีโอรสของเจ้าสิริบุญสารผู้ครองนครเวียงจันทน์ คือ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ และ เจ้าอนุวงศ์ รวมอยู่ด้วย.

⁷ กรมศิลปากร. (2503). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)*. หน้า 72.

จากการค้าและสิทธิพิเศษที่ได้รับ¹ สมัยธนบุรีไทยจึงทำการค้ากับจีนเป็นหลัก โดยพ่อค้าชาวจีนได้เข้ามาทำการค้าและร่วมมือกับราชการในการส่งออกสินค้าไปค้าขายยังจีน ใน พ.ศ. 2324 เอกสารจีนบันทึกว่า กองเรือสินค้าจากสยามในนามพระมหากษัตริย์จากธนบุรีมีถึง 11 ลำ สองลำมาจากต่างประเทศ อีก 9 ลำ เป็นเรือพ่อค้ากวางตุ้ง² สำหรับการติดต่อกับชาวตะวันตกมีหลักฐานที่ปรากฏชัด คือ การติดต่อกับ ฟรานซิส ไลท์ (กัปตันเหล็ก) พ่อค้าชาวอังกฤษที่ได้แลกเปลี่ยนอาวุธปืนและกระสุนดินดำกับตีบูกของไทย³ ซึ่งตลอดรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินทางราชการได้พยายามติดต่อแลกเปลี่ยนอาวุธกับพ่อค้าชาวอังกฤษและชาวฮอลันดา เพื่อใช้ในราชการสงคราม ดังนั้น การค้าขายกับชาวต่างชาติ และการค้าภายใน ส่งผลให้ธนบุรีเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและค้าขายแห่งใหม่ของอาณาจักรไทย

กรุงธนบุรี นอกจากการเป็นเมืองท่าแล้วยังมีฐานะเป็นเมืองหลวง ทำหน้าเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน ในครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯให้สร้างพระราชวัง ทรงเร่งปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ เช่น วัดแจ้ง วัดบางหว้าใหญ่ วัดเจ้าสัวหงส์ และวัดบางยี่เรือใต้⁴ เป็นต้น และต่อมาใน พ.ศ. 2322 โปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่วัดแจ้ง⁵ ซึ่งเป็นวัดในเขตพระราชฐาน เพื่ออาราธนาเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง พระราชกรณียกิจนี้ ดำเนินไปพร้อมกับการป้องกันอาณาจักร และการฟื้นฟูเศรษฐกิจ ทำให้ธนบุรีพัฒนาเป็นเมืองหลวงที่มั่นคงและมีความเป็นปึกแผ่นในเวลาต่อมา

ธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติมีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมีทั้งอยู่อย่างถาวรและอาศัยชั่วคราว พวกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ถาวรมีความรู้ความสามารถ เช่น ชาวมอญ ชาวจีน และชาวมุสลิม ได้เข้ารับราชการ บางพวกทำการค้าขาย และส่วนหนึ่งเป็น

¹ จี, วิลเลียม สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 19.

² ญี่ญูภัทร จันทวิช. (2523). "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย และธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน", ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 126.

³ ขจร สุขพานิช. (2511, 1 กันยายน). "เอกสารเมืองกลาง ตอนที่ 1", แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. 2(3) : 131-135.

⁴ วัดเหล่านี้เป็นวัดที่สำคัญในสมัยธนบุรี ซึ่งในปัจจุบัน เปลี่ยนชื่อจากวัดแจ้ง เป็นวัดอรุณราชวราราม วัดบางหว้าใหญ่ เป็นวัดระฆังโฆสิตาราม วัดเจ้าสัวหงส์ เป็นวัดหงส์รัตนาราม และวัดบางยี่เรือใต้ เป็นวัดอินทาราม.

⁵ พระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปสำคัญ ที่ไทยได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากเวียงจันทน์มาเมืองไทย ใน พ.ศ. 2322 เมื่อคราวสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ ในประวัติวัดอรุณราชวราราม ได้กล่าวว่า มีการสมโภชใหญ่ 7 คืน 7 วัน, เรื่องพระแก้วมรกต ค้นคว้าได้จากหนังสือหลายเล่ม เช่น รัตนพิมพวงศ์, ชินกาลมาลีปกรณ์, พงศาวดารโยนก, และพระราชพงศาวดาร เป็นต้น.

พวกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นแรงงาน วิถีชีวิตของกลุ่มชาวต่างชาติซึ่งตั้งถิ่นฐานที่ธนบุรี ได้ดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมเดิมของตนเอง¹ ทั้งด้านการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ การใช้ภาษา ศิลปกรรม การบริโภค และการแต่งกาย รวมทั้งการใช้ข้าวของเครื่องใช้ของชาวต่างชาติก็เป็นไปตามรสนิยมเฉพาะตนเอง อาทิ การใช้ผ้าไหม และเครื่องถ้วยชามจากจีน การใช้ผ้าฝ้าย ผ้าทอ และผ้าชนิดอื่นๆ จากอินเดีย เป็นต้น วิถีชีวิตของชาวต่างชาติเหล่านี้บางส่วนได้ผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมพื้นเมือง มีการแต่งงานระหว่างชาวต่างชาติด้วยกันและแต่งงานกับคนไทย เช่น หลวงสิทธินายเวรมหาดเล็ก (ขุนหรือใจ) ชาวมุสลิม แต่งงานกับท่านแป้น ธิดาขุนนางมอญ ที่บ้านอยู่ใกล้วัดหงส์รัตนาราม ริมคลองบางกอกใหญ่² เป็นต้น การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ ที่เข้ามาอาศัยรวมกัน ทำให้กรุงธนบุรีเกิดความมั่นคง ทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม จึงกล่าวได้ว่า ธนบุรีเป็นตัวกลางส่งผ่านความเป็นรัฐไทยจากอยุธยาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นยุคเริ่มต้นแห่งการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของเมืองหลวงในสมัยต่อมาชาวต่างชาติมีส่วนในการสร้างความเป็นเมืองให้กับกรุงธนบุรี ทั้งธนบุรียังเชื่อมต่อความเป็นสังคมนานาชาติจากอยุธยา ซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่า และเมืองหลวงแห่งใหม่ คือกรุงรัตนโกสินทร์

กรุงธนบุรีเคยเป็นเมืองหลวงและมีความสำคัญต่อเมืองทางประวัติศาสตร์ไทย แต่การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรียังมีน้อย ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีเรื่องความเป็นสังคมนานาชาติ โดยจะศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ ศึกษาวิถีชีวิตของชาวต่างชาติที่ตั้งถิ่นฐานที่กรุงธนบุรี ตลอดจนวิเคราะห์ผลจากการที่กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีที่มีระยะเวลาสั้นๆ และมีข้อมูลขั้นต้นค่อนข้างจำกัด แต่ถึงกระนั้นยังมีเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับธนบุรี คือ หมายรับสั่ง จดหมายเหตุพงศาวดารกรุงธนบุรี บันทึกของบุคคลร่วมสมัยทั้งของชาวไทย และชาวต่างชาติ รวมทั้งวรรณกรรมต่างๆ ในสมัยธนบุรีทั้งหมด เพราะวรรณกรรมทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้นได้ดียิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยนำข้อมูลเหล่านี้มาจัดหมวดหมู่ให้เห็นความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของสังคมนานาชาติตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี นอกจากนี้ จะศึกษาจากวรรณกรรม

¹ อานนท์ อาภาภิรม. (2515). มนุษย์กับสังคม : สังคมวัฒนธรรมไทย. หน้า 126-129. ได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิต กระสวนแห่งพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งมวลที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ตลอดจนความคิด ความเชื่อ และความรู้ เป็นต้น, และคำว่า วัฒนธรรมของตนเอง หมายถึง วัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง กล่าวคือ มีประเพณีหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของส่วนรวม.

² สายสกุลสุลต่าน สุลัยมาน. (2530). ประวัติศาสตร์ตระกูลสุลต่านสุลัยมาน. หน้า 219.

ต่างๆที่ปรากฏในสมัยธนบุรีทั้งหมด เพราะวรรณกรรมทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้นได้ดียิ่งขึ้น

ผลจากการศึกษาจะทำให้เข้าใจลักษณะความเป็นสังคมนานาชาติที่เด่นชัดของกรุงธนบุรี ทั้งนี้มีผลให้เชื่อมโยงกับการฟื้นฟูด้านเศรษฐกิจ สังคม และการผสมผสานทางวัฒนธรรม ทั้งยังทำให้เห็นสภาพของประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยธนบุรีที่มีการผสมผสานกับชาวต่างชาติในภาพรวม และได้เพิ่มความรู้ประวัติศาสตร์ธนบุรีในด้านสังคม นับเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมในอีกมุมมองหนึ่ง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การสำรวจงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องไม่พบว่ามีผู้ศึกษาไว้โดยตรง แต่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจัยเรื่อง การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ใน พ.ศ. 2536 ศึกษาเกี่ยวกับการเมืองภายในของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยเน้นการได้มาและการสูญเสียอำนาจทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสินโดยเฉพาะ ให้ความรู้เกี่ยวกับชาวต่างชาติที่มีบทบาทในการสร้างอำนาจในสมัยธนบุรี ทำให้เข้าใจสังคมไทยในสมัยธนบุรี

ฉัตรภากรณ์ พิรุณรัตน์ วิจัยเรื่อง พัฒนาการบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2325-2369 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2535 ศึกษาเกี่ยวกับสภาพของบางกอกฝั่งตะวันตกภายหลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงฟื้นฟูราชอาณาจักร งานวิจัยนี้ ทำให้มองเห็นพัฒนาการของการตั้งชุมชนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาได้ยิ่งขึ้น

สุภรณ์ โอเจริญ วิจัยเรื่อง ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์บทบาทในสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้ความรู้ในเรื่องมอญกลุ่มต่างๆ ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นฐานในการศึกษา กลุ่มชาวมอญที่ตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี

ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์ วิจัยเรื่อง บทบาทของชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2171-2394 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2540 ศึกษาบทบาทของชาวจีนในด้านต่างๆ ให้ความรู้เรื่องของชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในสมัยธนบุรีเพิ่มขึ้น

วิชชุตา วุฑฒิตย์ วิจัยเรื่อง ธนบุรี : ลักษณะเมืองสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2519 ซึ่งศึกษาพัฒนาการของเมือง
ธนบุรี ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ งานวิจัยนี้ ให้ความรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงของเมืองธน
บุรีในช่วงเวลาดังแต่ปลายสมัยอยุธยาถึงธนบุรี

ความมุ่งหมายในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ
2. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวต่างชาติที่ตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี
3. เพื่อวิเคราะห์ผลจากความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี

ความสำคัญของการศึกษา

1. ได้ทราบปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ ตลอดจนวิถีชีวิตของ
ชาวต่างชาติ ซึ่งตั้งถิ่นฐานที่กรุงธนบุรี
2. ผลการวิเคราะห์ทำให้ทราบว่า การเป็นสังคมนานาชาติ มีผลให้กรุงธนบุรี มีความ
เจริญในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
3. ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษา สามารถนำไปเป็นพื้นฐานในการศึกษาความเป็น
สังคมนานาชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
4. ได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปวางแผนในการ
พัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาดังนี้ คือ

1. ระยะเวลา 15 ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2310-2325 ซึ่งเป็นสมัยกรุงธนบุรีมีฐานะเป็นเมือง
หลวงของไทย
2. กำหนดพื้นที่การศึกษาเฉพาะบริเวณตัวเมืองทั้งสองฝั่งพระนคร และบริเวณโดย
รอบกำแพงเมือง ทิศตะวันออก จดแนวคูเมืองเดิม ทิศตะวันตกถึงนอกกำแพงเมือง
ตลอดแนวคลองบางกอกใหญ่ คลองบางหว้าใหญ่ คลองมอญ คลองนครบาล ทิศ

เหนือ ถึงบริเวณชุมชนโปรตุเกส ทิศใต้ ถึงบริเวณคลองสาน ดังปรากฏในแผนที่การ
ตั้งถิ่นของชุมชนต่างชาติในกรุงธนบุรีก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์¹

นิยามศัพท์เฉพาะ

สังคมนานาชาติ (Cosmopolitan Society) หมายถึง สังคมที่มีพลเมืองหลายเชื้อชาติ
หลายภาษา ต่างวัฒนธรรมตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน จนกลายเป็นสังคมนานาชาติที่มีการติดต่อค้า
ขายกัน ซึ่งประกอบด้วย ชาวต่างชาติที่เป็นขุนนาง พ่อค้า ชาวนา ชาวนวน นอกจากนี้ยังมี
บาทหลวงที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาและนักเผชิญโชคจากต่างแดนเข้ามาค้าขาย และบางส่วนได้ตั้ง
รกรากอย่างถาวร จนก่อให้เกิดการผสมผสานและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มเชื้อชาติ
ต่างๆ

ชาวต่างชาติ หมายถึง กลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขาย ที่ไปมาชั่วคราวและเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
อย่างถาวร กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเพราะสงคราม รวมทั้งกลุ่มที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
และกลุ่มที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนา เช่น พวกบาทหลวง เป็นต้น ทั้งนี้รวมถึง กลุ่มคนไทยที่สืบเชื้อ
สายมาจากชาวต่างชาติรวมอยู่ด้วย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าจะใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach)
โดยจะศึกษาจากหลักฐานต่างๆ ได้แก่ เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว และยังไม่ได้ตีพิมพ์ พร้อมทั้ง
เอกสารหลักฐานของชาวต่างชาติร่วมสมัย ส่วนเอกสารชั้นรอง ศึกษาจาก งานวิจัย วิทยานิพนธ์
ตำรา และบทความที่เกี่ยวข้องกับสมัยธนบุรี

¹ “แผนที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวต่างชาติในสมัยกรุงธนบุรี ก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์” อ้าง
จาก จัตราภรณ์ พิรุณรัตน์ (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2325-2369. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า 47. และ “แผนที่กำแพงเมืองและแนวคูคลองเมืองใน
สมัยธนบุรี”. อ้างจาก กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า. 616.

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
3. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร
4. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
6. ศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ธนบุรี

บทที่ 1

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ

เมื่อ พ.ศ. 2513 มีหลักฐานจากการสำรวจพื้นที่ฝั่งธนบุรีพบว่า เมืองธนบุรีหรือเมืองบางกอก เป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา ทั้งนี้ เนื่องจากพบโบราณสถานและโบราณวัตถุในวัดเขตบุคคลโลเรื่อยไปจนถึงเขตราษฎร์บูรณะหลายแห่ง เช่น วัดประเสริฐสุทรวาส, วัดแจ้งร้อน, วัดราษฎร์บูรณะ, และวัดบางปะกอก¹ และจากการสำรวจทางโบราณคดีในพระราชวังเดิม โดยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ใน พ.ศ. 2540 ได้พบเศษภาชนะดินเผาและเปลือกหอย ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีชุมชนโบราณในบริเวณนี้² นอกจากนี้ บริเวณธนบุรียังมีวัดโบราณในเส้นทางคลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งมีหลักฐานว่าวัดเหล่านี้สร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น อาทิ วัดเพรง วัดเงิน วัดทอง วัดศาลาสีหน้า และวัดกำแพง เป็นต้น วัดเหล่านี้พบสิ่งก่อสร้างทางศิลปกรรมสมัยอยุธยาเป็นจำนวนมาก³

เมืองธนบุรีเป็นเมืองที่ความต่อเนื่องมาจากอยุธยา โดยมีพื้นฐานการเป็นเมืองท่าหน้าด่านที่พัฒนามาจากสมัยอยุธยาสู่กรุงธนบุรีตามลำดับ ธนบุรีมีชาวต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้าอยู่ตามลำน้ำสายหลักต่างๆ ทางตอนล่าง ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้มีอิทธิพลส่งผลให้ธนบุรีเป็นเมืองที่สำคัญ เพราะเมื่อได้สถาปนาเป็นเมืองหลวง กรุงธนบุรีได้กลายเป็นเมืองศูนย์กลางทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีผลให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ สังคมที่มีคนหลากหลาย เป็นที่อยู่รวมกันของคนต่างเชื้อชาติศาสนา ต่างภาษามากมายได้อพยพมาจากอยุธยาและอพยพมาจากต่างชาติ ได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร และเข้ามาติดต่อค้าขายในกรุงธนบุรีตลอดระยะเวลา 15 ปี

ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี มีปัจจัยสำคัญอยู่หลายประการที่ส่งเสริมให้เป็นนานาชาติ โดยเฉพาะการมีพัฒนาการมาจากสมัยอยุธยาและต่อเนื่องมาเป็นกรุงธนบุรีราชธานีของไทย ซึ่งทำให้ธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติเป็นที่รับรู้ของชาวต่างชาติในด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่องจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ มีปัจจัยสำคัญดังต่อไปนี้

¹ น. ณ ปากน้ำ. (2514). ศิลปในบางกอก. หน้า 8-10. โบราณวัตถุที่พบในบริเวณนี้ เช่น พระพุทธรูปสมัยอู่ทอง ซึ่งเป็นศิลปะสมัยก่อนอยุธยา.

² อรพินธุ์ การุณจิตต์. (2540). "กว่าจะมาเป็นพระราชวังเดิม", ศิลปากร. 11(6) : 45.

³ กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 10.

1. การเป็นเมืองท่าหน้าด่านในสมัยอยุธยา

สภาพที่ตั้งทางด้านภูมิศาสตร์ของกรุงธนบุรี ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และการเป็นแหล่งคมนาคมทางน้ำที่สะดวก เป็นจุดผ่านจุดแรกที่จะเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ทำให้ธนบุรีเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางใต้ในสมัยอยุธยา เพราะสามารถที่จะป้องกันรักษาเมืองหลวงเป็นด่านแรก การยกฐานะขึ้นเป็นด่านขนอนตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 และขุดคลองลัดบริเวณบางกอกยิ่งทำให้การเดินทางสะดวกมากขึ้น ได้เพิ่มความสำคัญให้ธนบุรีเป็นที่รองรับคนต่างชาติที่เข้ามาติดต่อได้มาก เพราะเป็นจุดแวะพักเจรจาเรื่องต่างๆ ก่อนที่เข้าสู่เมืองหลวง ชาวต่างชาติบางส่วนเมื่อเล็งเห็นถึงความเหมาะสมของธนบุรี จึงได้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอย่างถาวรที่เมืองธนบุรี ทำการค้าขายและติดต่อระหว่างชาวต่างชาติด้วยกัน และแลกเปลี่ยนสินค้าบริเวณนี้ ซึ่งมีสภาพเป็นเมืองท่าค้าขายด้วย

1.1 การเป็นเมืองท่า

เมืองท่า คือแหล่งชุมนุมของสินค้าหลากหลายที่มาทางเรือ มีการติดต่อค้าขายกันระหว่างชาวพื้นเมืองและคนต่างถิ่นที่นำสินค้าเข้ามาและซื้อสินค้ากลับออกไป เมืองท่าจึงเป็นเมืองที่รองรับสินค้าจากตอนในประเทศและภายนอกประเทศที่มารวมกัน ทั้งยังสามารถติดต่อกับนานาชาติได้โดยสะดวกซึ่งมีเส้นทางเข้าออกได้สองทางทั้งเส้นทางด้านตะวันตกและตะวันออกล้วนมีลำคลองเชื่อมต่อเข้ามายังธนบุรีได้ ธนบุรีจึงพัฒนาเป็นเมืองท่าที่สำคัญจากการเจริญทางการค้าและการเข้ามาของชาวต่างชาติเพิ่มขึ้น ซึ่งสนับสนุนการค้าของอยุธยาให้ดำเนินได้สะดวกมากขึ้น

การพัฒนาเมืองธนบุรีให้มีฐานะเป็นเมืองท่า เกิดจากการพัฒนาเส้นทางทางการค้าของอยุธยาออกสู่ปากอ่าวที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อรับช่วงในการดูแลบริเวณปากแม่น้ำให้กับเมืองหลวง ปัจจัยที่ทำให้ธนบุรีมีฐานะเป็นเมืองท่านั้นมีหลายประการ คือ

1.1.1 การตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางน้ำ

ธนบุรีเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสายนี้เป็นเส้นทางเดินเรือสินค้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จากการที่อยุธยาเป็นเมืองหลวงจึงทำให้แม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นเส้นทางเข้า-ออกระหว่างกรุงศรีอยุธยากับปากแม่น้ำสู่ทะเล การเดินทางจากอยุธยาถึงเมืองธนบุรี และจากธนบุรีถึงฝั่งทะเลใช้เวลาเดินทางระยะเวลาเพียงหนึ่งวัน¹ ดังนั้นที่กจดหมายเหตุของ เซอร์วาเลียร์ เดอ โซมอนด์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวถึงบางกอกว่า “เมืองบางกอกเป็นหัวเมืองหนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำห่างจากทะเล 24 ไมล์ ..เดินทางจากอยุธยามาบางกอกทางเรือ ใช้เวลาประมาณ 12

¹ ฟรังซัวส์ อังรี ตูร์แปง. (2530). ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. หน้า 10.

ชั่วโมง (ออกจากอยุธยาเวลา 5 โมงเย็น) ถึงบางกอกรุ่งขึ้นเวลาเช้า...เวลาเช้าเดินทางออกจากบางกอก ถึงปากอ่าวเวลา 4 โมงเย็น..."¹ ส่วนการเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยานั้น แม่น้ำเจ้าพระยานับเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก ถ้าเดินทางจากอินเดียมายังกรุงศรีอยุธยา โดยข้ามมหาสมุทรอินเดีย มาขึ้นบกที่เมืองมะริด ลงเรือเล็กไปตะนาวศรี เข้าเมืองกุยบุรี จากนั้นเรือก็จะแล่นเลียบฝั่งไปจนเข้าปากน้ำ ผ่านเมืองธนบุรีเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา² การเดินทางจะใช้ระยะเวลาสั้นมากกว่าเส้นทางอื่นๆ

นอกจากเส้นทางจากปากแม่น้ำสมุทรปราการแล้ว ยังมีเส้นทางลัดคลองด่านที่เชื่อมกับคลองบางกอกใหญ่ เส้นทางนี้ผ่านบางขุนเทียนไปบรรจบกับคลองมหาชัย แล้วจึงเดินทางสู่แม่น้ำท่าจีนที่เมืองสมุทรสาคร และยังสามารถเดินทางต่อไปได้อีกถึงเมืองสมุทรสงคราม เพชรบุรี ราชบุรี และกาญจนบุรี³ โดยผ่านคลองสุนัขหอนเข้าสู่แม่น้ำแม่กลอง หรือแยกจากคลองมหาชัยที่สมุทรสาครไปตามแม่น้ำท่าจีนก็จะสามารถไปถึงเมืองสุพรรณบุรี⁴ เส้นทางน้ำสายนี้ ปรากฏในโคลงกำสรวลสมุทรหรือกำสรวลศรีปราชญ์อันเป็นวรรณกรรมร้อยกรองที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น⁵ มีการพรรณนาถึงตำบลที่อยู่บนสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าและเส้นทางเข้าคลองด่าน ดังเช่น

ขอมเพรงบังเหตุเต็น	ตัดหวาย
หวายเท่าแทงตนขอม	ดอกต้อ
ขอมถือทอดตนตาย	ตะด้าว
เหี้ยมว่าเพรงใดพร้อง	ที่นั่นหวายยัง

กำสรวลศรีปราชญ์ – นิราศนรินทร์

โคลงบทนี้เป็นหลักฐานที่ให้อรรถาธิบายว่า ผู้แต่งได้ใช้เส้นทางคลองด่าน เพราะเป็นการพรรณนาถึงบ้านขอมที่อยู่บนเส้นทางน้ำสายนี้ ดังนั้น เมืองธนบุรีจึงเป็นเมืองที่มี

¹ กรมศิลปากร. (2507). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 12 เล่ม 10. หน้า 246-248.

² ชัย เรื่องศิลป์. (2533). ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ ตั้งแต่โบราณ ถึง พ.ศ. 2399. หน้า 169.

³ ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 61.

⁴ บางขุนเทียน : ส่วนหนึ่งของแผ่นดินสยาม และกรุงรัตนโกสินทร์. (2530). สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. หน้า 26.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 29. จากการศึกษาของ พ. ณ ประมวญมารค (หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี้) และ ผลการศึกษาของอาจารย์มานิต วลลิโกดม มีข้อสรุปตรงกันว่า กำสรวลศรีปราชญ์ เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นก่อนแผ่นดินสมเด็จพระชัยราชาธิราช และอาจจะอยู่ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.

เส้นทางผ่านเข้าออกที่สำคัญสองเส้นทาง คือทั้งที่เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาออกสู่อ่าวไทยและเส้นทางคลองด่านออกสู่มแม่น้ำท่าจีนที่สมุทรสาคร ถึงแม้ว่าสายน้ำซึ่งเป็นทางเข้าออกนั้นคดเคี้ยวและโค้งมาก แต่กรุงศรีอยุธยายังเห็นความสำคัญของธนบุรีที่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่เชื่อมต่อไปยังอ่าวไทย จึงได้พัฒนาเส้นทางน้ำสายนี้ตลอดสมัยอยุธยา และมีการขุดคลองลัดเส้นทางน้ำในสมัยอยุธยาเป็นระยะๆ ดังนี้ คือ

ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (2034-2072) ขุดซ่อมคลองสำโรงและคลองทับนาง บริเวณเมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) และเมืองสมุทรปราการในปัจจุบัน¹ ในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (2077-2089) ขุดคลองลัดที่บางกอก ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปจนจรดปากคลองบางกอกใหญ่² ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (2091-2111) ขุดคลองลัดที่บางกรวย ตั้งแต่วัดชะลอมมาทะเลริมวัดชีเหล็ก³ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (2153-2171) ขุดคลองลัดเกร็ดใหญ่ที่สามโคก ตั้งแต่ปากคลองลาดพร้าว (คลองบ้านพร้าว) มาถึงปากคลองบางหลวงเชียงราก บริเวณริมวัดไก่อเตี้ย⁴ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (2172-2199) ขุดคลองลัดจากเมืองนนทบุรีมาออกบางกรวย หรือตั้งแต่ปากคลองแม่น้ำอ้อมเมืองนนทบุรีลงมาถึงวัดเขมาภิรตาราม ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ (2245-2251) ขุดคลองลัดมหาชัย บริเวณโคกขาม ซึ่งไปทะลุออกแม่น้ำเมืองสาครบุรี (บริเวณปากอ่าวแม่น้ำท่าจีน) ขุดได้ครั้งหนึ่งก็สิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ⁵ และในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (2251-2275) โปรดให้ขุดคลองมหาชัยต่อจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ ซึ่งสามารถเชื่อมต่อทะเลปากน้ำท่าจีนได้ และขุดคลองลัดที่เรียกว่าปากเกร็ด บริเวณคลองบางกอกน้อยลัดคู้บางบัวทอง⁶

การขุดคลองลัดในที่ต่างๆ เหตุผลหลักก็คือ เพื่อสะดวกในการใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเข้าออกกรุงศรีอยุธยาได้เร็วยิ่งขึ้น เพราะในปลายสมัยอยุธยา การค้ากับต่างประเทศเจริญขึ้นเรื่อยๆ ชาวต่างชาตินำเรือสินค้าเข้ามาติดต่อเพิ่มขึ้น จึงจำเป็นต้องปรับปรุงเส้นทางน้ำให้มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการขุดคลองลัดที่บางกอก ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาสาย

¹ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. หน้า 499.

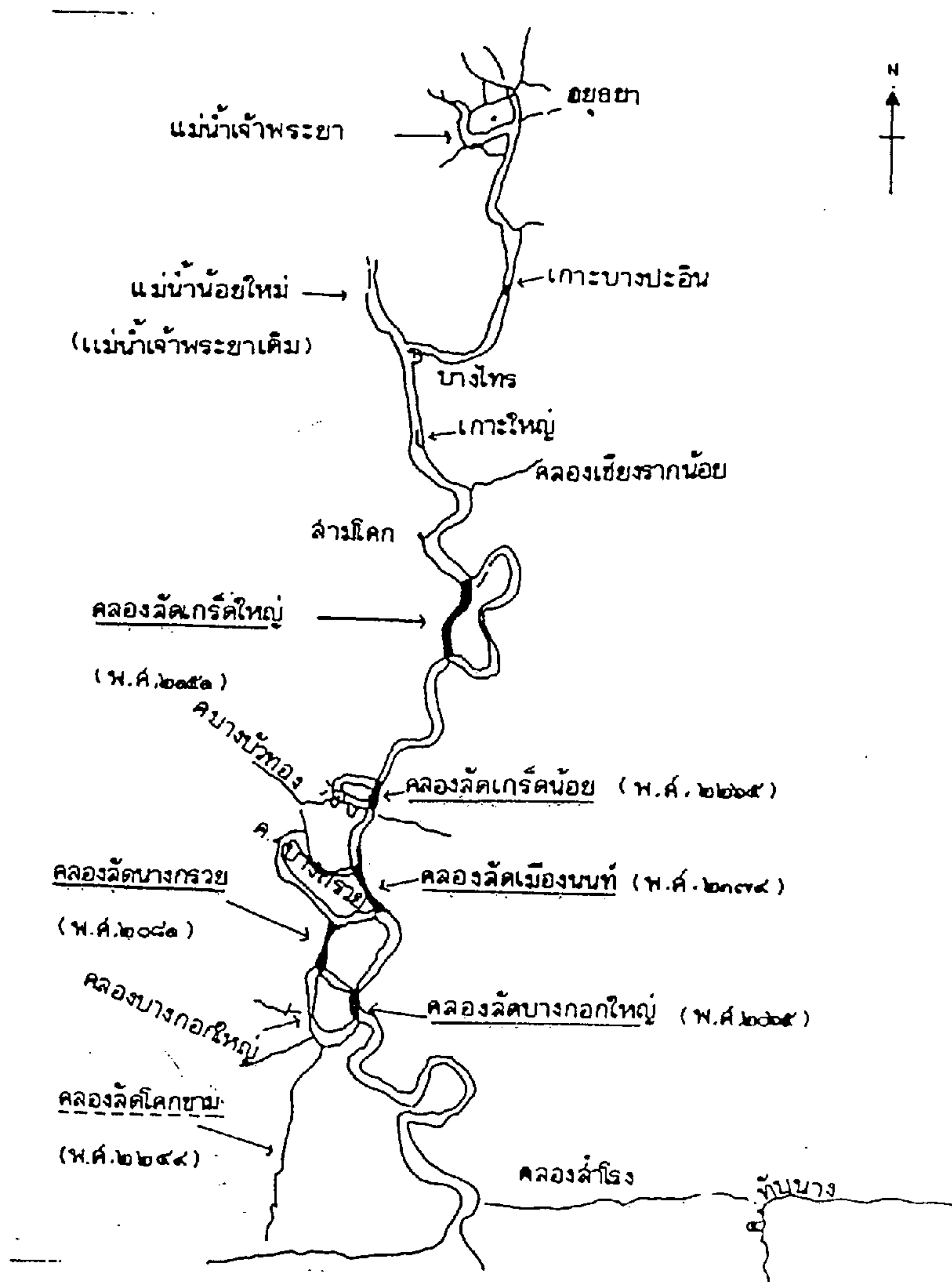
² การขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปถึงแม่น้ำสายเดียวกันที่หน้าวัดอรุณราชวราราม ปัจจุบันกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ยาวประมาณ 4 กิโลเมตรแนวเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นคลองมีชื่อเรียกหลายชื่อ ได้แก่ คลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวง คลองชักพระ และคลองบางกอกน้อย ปัจจุบันแนวเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยานี้ยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคม มีคลองเล็กๆ แยกออกไป เช่น คลองบางจาก คลองบางเชือกหนัง คลองบางระมาด เป็นต้น. อ้างจาก บังอร พันปี. (2536). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างต่ออาณาจักรอยุธยา. หน้า 23.

³ กรมศิลปากร. (2516). เล่มเดิม. หน้า 534.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 535.

⁵ แหล่งเดิม. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 190.

⁶ แหล่งเดิม. (2516). เล่มเดิม. หน้า 535.

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงการขุดลัดในแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยา

ที่มา : บังอร พันปี. (2536). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างในสมัยอยุธยา. หน้า 65.

เดิมคือคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ตื่นขึ้นกลายเป็นคลองเล็กๆ ส่วนคลองที่ขุดใหม่ได้ถูกน้ำกัดเซาะจนขยายใหญ่เป็นแม่น้ำสายหลัก เกิดเป็นชุมชนบริเวณคลองที่ขุดขึ้นใหม่ ธนบุรีจึงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมเป็นเมืองท่าค้าขายแห่งหนึ่งในสมัยอยุธยา

1.1.2 การเป็นแหล่งเศรษฐกิจของอยุธยา

เมืองธนบุรีตั้งอยู่บนแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ของผืนดินภาคกลางตอนล่าง นับเป็นแหล่งอยู่อาศัยของอยุธยาแหล่งใหญ่แห่งหนึ่ง เมืองธนบุรีสามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์ได้นานาชนิด ดังจะเห็นได้จากบันทึกของบาทหลวงลาธุแบร์ กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองธนบุรีไว้ว่า “สวนผลไม้ตัดไปในเขตแขวงบางกอกยาวไปตามลำน้ำราว 7 ลีก (560 เส้น) ขึ้นไปทางจะไปพระมหานครสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ถึงที่ซึ่งมีนามว่า ตลาดขวัญ (เมืองนนทบุรี) นั้นเลี้ยงเมืองนี้ให้เอร็ดอร่อยที่พลเมืองสยามชอบกินเป็นอย่างที่สุด ข้าพเจ้าหมายความว่า มีผลไม้หลายอย่างต่างชนิดกัน...”¹ ดังนั้น พื้นที่เมืองธนบุรีนั้นน่าจะทำสวนได้ผลผลิตมาก โดยเฉพาะผลไม้ ที่ปลูกกันมากและส่งไปเลี้ยงชาวเมืองอยุธยาด้วย ในเรื่องผลไม้ มีหลักฐานบันทึกของบาทหลวงตาซาร์ด ในจดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ในระหว่าง พ.ศ. 2230-2231 กล่าวเช่นเดียวกันว่า “และโดยที่บางกอกเป็นเมืองสวนของเมืองสยาม ซึ่งมีผลไม้รสเยี่ยมทั่วราชอาณาจักรมารวมกันอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เขาจึงนำมาให้เป็นของกำนัลแก่เราแข่งหนึ่ง...”²

ในสายตาของชาวต่างชาติที่กล่าวถึงธนบุรีจะเห็นว่า เมืองธนบุรีมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณนานาชนิด ซึ่งทำให้ธนบุรีเป็นเมืองที่สร้างรายได้จากการทำสวนผลไม้ให้กับธนบุรีเองด้วยและส่งผลไม้และรายได้ส่วนหนึ่งจากภาษีอากรของการเกษตรไปยังเมืองหลวงด้วยเช่นกัน

1.1.3 การเป็นแหล่งชุมชน

ผู้คนที่ธนบุรีได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลคดเคี้ยวเป็นรูปโค้งเกือกม้า เป็นเหตุให้สองฟากแม่น้ำบางแห่งกลายเป็นที่ดอนขึ้นมา เนื่องจากแม่น้ำได้นำตะกอนจากที่ต่างๆ จากทางเหนือ มาทับถมทุกปีในฤดูน้ำหลาก จึงเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน ซึ่งเมื่อมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น ธนบุรีจึงกลายเป็นชุมชนขึ้นมา ศูนย์กลางของชุมชนบางกอกเริ่มปรากฏชัดขึ้นที่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ ขึ้นไปถึงปากคลองบางกอกน้อย นับตั้งแต่การขุดคลองลัดในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช และการตั้งด่านขนอนในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ลักษณะชุมชนของเมืองธนบุรีส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเป็นชุมชนขนาดใหญ่และมักกระจุกตัวอยู่ไม่ไกลกัน รวมทั้งที่ทำการของเจ้าเมืองบางกอกในคลองบางกอกใหญ่ ส่วนในฝั่งตะวันออกเป็นชุมชนที่ค่อนข้างกระจายออกไปโดยที่สามารถสังเกตได้จากขนาดปริมาณและ

¹ เดอ ลาธุแบร์. (2505). จดหมายเหตุลาธุแบร์ เล่ม 1. หน้า 11.

² กีย่ ตาซาร์ด. (2519). จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด. หน้า 66.

ความหนาแน่นของวัดที่สร้างในสมัยอยุธยา ซึ่งมีย่อมมีชุมชนอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นกัน

ชุมชนที่บางกอกนอกจากมีคนไทยแล้วยังมีชาวต่างชาติตั้งถิ่นฐานด้วย ดังเช่น เซอวาเลียร์ เดอ โชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศสคนแรกที่เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ใน พ.ศ. 2228 บันทึกไว้ว่า เจ้าเมืองบางกอกเป็นแขกชาติตุรกี¹ ซึ่งสอดคล้องกับเมืองสำคัญอื่นๆ ในเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียกับกรุงศรีอยุธยา ในเวลาเดียวกันเช่น เมืองมะริด ตะนาวศรี เมืองกุยบุรี สุพรรณบุรี ล้วนมีเจ้าเมืองเป็นมุสลิมเช่นกัน ดังนั้น จะเห็นว่าความเป็นชุมชนใหญ่ของธนบุรี มีส่วนทำให้ธนบุรีเป็นเมืองท่า จุดศูนย์รวมผู้คนและสินค้าจากต่างถิ่นเข้ามาที่ธนบุรี

1.2 การเป็นเมืองหน้าด่าน

เมืองธนบุรีเป็นหัวเมืองทางทะเลของกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับปากแม่น้ำเจ้าพระยา ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พ.ศ.1967-1991) เมืองธนบุรีปรากฏในพระไอยการอาชญาหลวงระบุตำแหน่ง “นายพระขนอนทณบุรี”² มีฐานะเป็นด่านขนอนของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ต้นกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีปัจจัยที่ทำให้ธนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านดังนี้

1.2.1 การมีชัยภูมิที่เหมาะสม

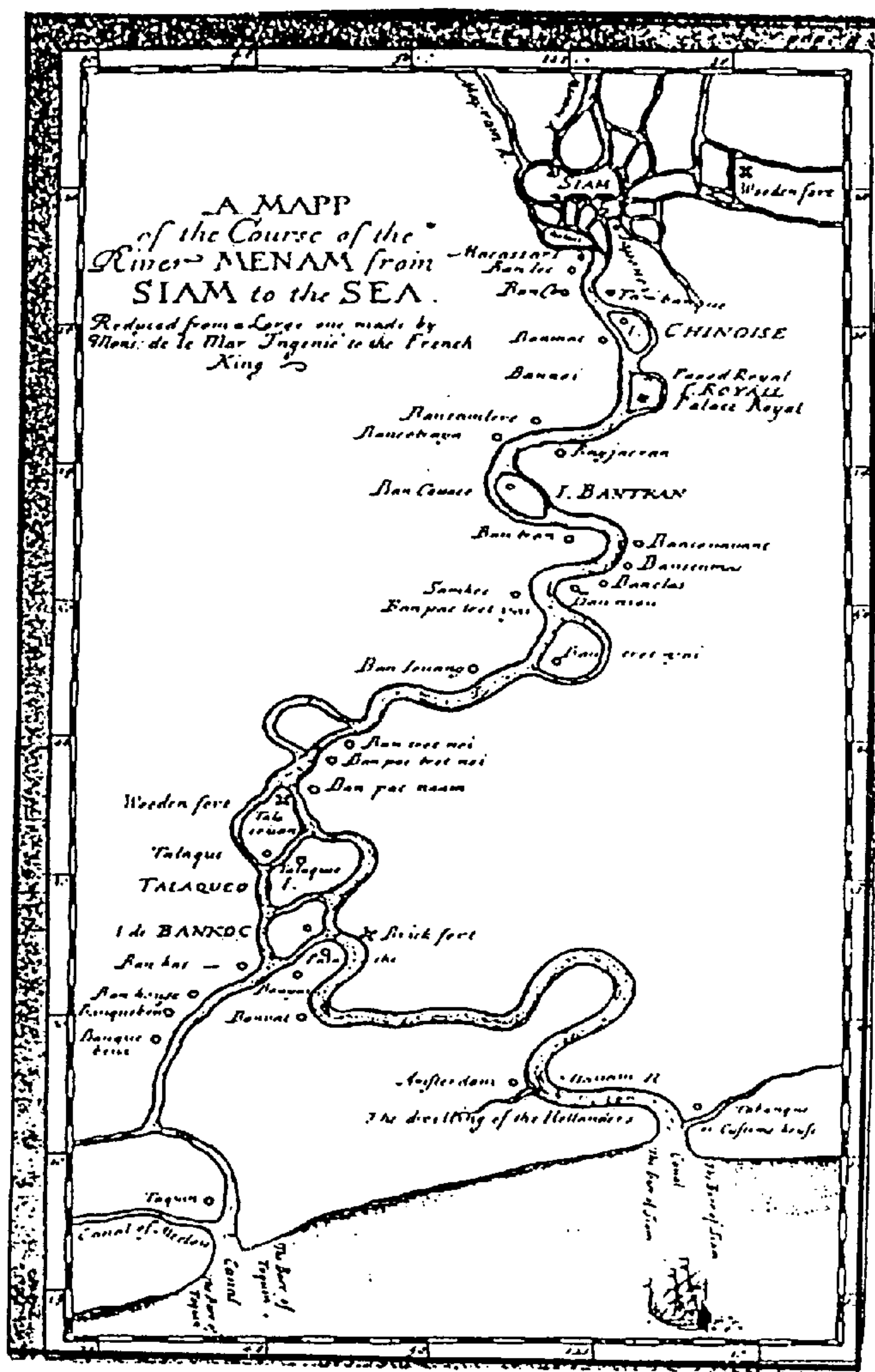
ธนบุรีตั้งอยู่ในพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่สำคัญ กล่าวคือ ตั้งอยู่เส้นทางน้ำระหว่างปากแม่น้ำเจ้าพระยากับกรุงศรีอยุธยาสามารถที่จะติดต่อได้สะดวกทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร เป็นจุดพักสินค้าที่ดีแห่งหนึ่งของอาณาจักรหลังจากรอนแรมผ่านทะเลและมหาสมุทรมานาน ธนบุรีมีความปลอดภัยเพราะมีทหารอยู่รักษาป้อมปราการที่แข็งแรง อีกทั้งเส้นทางเดินเรือตามลำน้ำเจ้าพระยายังสามารถใช้เรือเดินระวางหนักตั้งแต่ 150-200 ลาสด์ กินน้ำลึกตั้งแต่ 12-13 ฟุตขึ้นไป ทำให้เรือขนาดกลางเข้าจอดได้โดยสะดวก³ จึงนับว่าเหมาะสมที่จะเป็นจุดยุทธศาสตร์ของอยุธยาในการใช้เป็นเมืองด่านแรกที่ป้องกันข้าศึกศัตรูที่เดินทางเข้ามายังปากแม่น้ำ เพราะสามารถรู้ความเคลื่อนไหวต่างๆ ของข้าศึกที่เดินทางเข้ามาได้อย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้ ธนบุรี ยังมีเส้นทางคมนาคมที่เป็นแม่น้ำลำคลองหลายสาย มีทางออกสู่ทะเลได้ถึงสองทาง ทั้งแม่น้ำเจ้าพระยาออกสู่ปากน้ำ และทางคลองด่าน ผ่าน

¹ กรมศิลปากร. (2511). หมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 29 ภาคที่ 48. หน้า 184.

² แหล่งเดิม. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 89.

³ แหล่งเดิม. (2512). บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. หน้า 105-106.

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงเส้นทางลำแม่น้ำเจ้าพระยาและที่ตั้งของบางกอก

ที่มา : เดอ ลาตูแบร์. (2505). จดหมายเหตุลาตูแบร์ เล่ม 1. แปลโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. หน้า 13. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา).

คลองมหาชัยออกสู่น้ำท่าจีนได้ เป็นเส้นทางเดินทัพเรือตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองท่าสำคัญคู่กับเมืองมะริดในสมัยอยุธยา ซึ่งฝรั่งเศสก็ตระหนักในความสำคัญของเมืองท่าทั้งสอง ดังนั้นบันทึกของ ลานีเอร์ กล่าวว่า

...ทางฝ่ายบริษัทฝรั่งเศสก็รู้สึกดีว่า บางกอกนั้นเป็นแห่งที่สำคัญอย่างไร เพราะบางกอกนี้เป็นท่าเลท่ามกลางในระหว่างอ่าวสยาม ท่าเรือต่างๆ ในพระราชอาณาเขตสยามและท่าเรือในประเทศจีนด้วย แต่เมืองมะริดนั้น บริษัทก็อยากได้เหมือนกัน เพราะเป็นท่าเลอันเหมาะสำหรับการค้าขายในอ่าวเบงกอล ที่ทั้งสองแห่งนี้ คือบางกอก และมะริด ถ้าได้สร้างป้อมอย่างดีและมีทหารรักษาแข็งแรง มีท่าจอดเรืออย่างมั่นคง และสร้างโรงเก็บของใหญ่ไว้ให้หลายหลัง ก็คงจะทำให้สินค้าทั้งปวงในฝ่ายอินเดีย และแหลมมลายูรวมอยู่ในที่นี้ทั้งหมด...¹

หลักฐานบันทึกของชาวต่างชาติแสดงให้เห็นถึงความเหมาะสมของเมืองธนบุรีในฐานะเมืองท่าค้าขายอย่างมาก เพราะความคิดของชาวยุโรปหลายชาติล้วนต้องการธนบุรีไว้ในปกครองของตน เพื่อจะได้ควบคุมท่าเรือที่สำคัญไว้ทั้งหมด และขยายอาณาเขตการค้าของตนเพิ่มขึ้นในภูมิภาคนี้ ดังนั้น ด้วยความเหมาะสมของที่ตั้งซึ่งไม่ใกล้ไม่ไกลปากอ่าวและเป็นจุดที่มีความปลอดภัยทั้งสามารที่จะรับรู้ข่าวสารทั้งภายในและภายนอกอาณาจักรได้เร็ว จึงทำให้ธนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านแห่งแรกของอยุธยา

1.2.2 การเป็นจุดยุทธศาสตร์

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ธนบุรีเป็นเมืองด่านอีกประการหนึ่ง คือ การเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสม ลักษณะตัวเมืองธนบุรีมีเนื้อที่ไม่กว้างนัก และมีกำแพงกันเฉพาะด้านริมแม่น้ำใหญ่² ธนบุรีตั้งอยู่ใกล้ทะเล จึงเป็นจุดแรกที่สามารถควบคุมเส้นทางเดินเรือทะเลทั้งหมดจากภายนอกอาณาจักรที่มุ่งเข้าสู่อยุธยาได้ นอกจากนี้ เมืองธนบุรียังเหมาะสมในการป้องกันข้าศึกทางทะเล เพราะการเดินทางเข้าออกจากทะเลสู่กรุงศรีอยุธยา ศัตรูที่เข้ามาบุกรุกจะอาศัยแต่กำลังทางบกอย่างเดียวไม่ได้ จะต้องมีการล่องเรือมาด้วย จึงจะสามารถตัดกำลังของฝ่ายเมืองไทยได้ ธนบุรีจึงเป็นเมืองที่ป้องกันตัวเองและสกัดกั้นศัตรูก่อนที่จะเข้ากรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี

การเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ใกล้ทะเลทำให้การติดต่อซื้อขายอาวุธยุทธภัณฑ์จากชาวต่างชาติได้ง่าย ทั้งยังสามารถควบคุมหรือตัดกำลังการลำเลียงอาวุธและเสบียง

¹ กรมศิลปากร. (2507). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 ภาคที่ 27. หน้า 294.

² นิโกลาส์ แชรแวส. (2506). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งพระราชอาณาจักรสยาม. หน้า 50.

ต่างๆ ที่จะเล็ดลอดไปยังที่อื่นได้ ความพร้อมด้านยุทธศาสตร์ของเมืองธนบุรี ทำให้พม่าใช้ยุทธวิธี คือ ตั้งด่านตรวจตราตามลำแม่น้ำลงมาถึงเมืองนนทบุรี และเมืองธนบุรี ในสงครามเสียกรุงครั้งแรก พ.ศ. 2112 ซึ่งพม่าสามารถยกทัพเข้าโจมตีราชธานีได้สำเร็จ เช่นเดียวกับการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายพม่าก็ได้ใช้ยุทธวิธีเดิม คือ ยึดเมืองธนบุรีและนนทบุรีไว้ก่อน เพื่อมิให้กองทัพเรือจากหัวเมืองทางใต้ขึ้นไปช่วยรบ¹ ซึ่งมีผลทำให้พม่าสามารถควบคุมเส้นทางน้ำยุทธศาสตร์และทำลายกรุงศรีอยุธยาได้ในที่สุด เหตุการณ์สำคัญทั้งสองครั้งนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองธนบุรีที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่มีความมั่นคงต่ออาณาจักรอยุธยา

นอกจากนี้ สภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองธนบุรีที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเล ยังเชื่อมโยงกับเมืองท่าอื่นๆ ที่อยู่ในเส้นทางเดินเรือทะเล ธนบุรีจึงเป็นเมืองที่ชาวต่างชาติรู้จักกันว่ามี ความสำคัญประดุจกุญแจแห่งพระราชอาณาจักร² ที่จะต้องจอดพักเรือให้ตรวจตราสิ่งของและจำนวนคนให้ดีเสียก่อน จึงจะอนุญาตให้เดินทางสู่กรุงศรีอยุธยา

1.3 การทำหน้าที่ของเมืองท่าหน้าด่านสมัยอยุธยา

การทำหน้าที่ของเมืองท่าหน้าด่านธนบุรี ได้ทำหน้าที่ในลักษณะที่ผสมผสานกัน คือ ทั้งด้านการติดต่อค้าขายและการป้องกันเมืองไปด้วยกัน ซึ่งธนบุรีในระยะแรกเป็นชุมชนที่ถูกตั้งเป็นด่านขนอนทางทะเลของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งหน้าที่ของด่านขนอนที่ธนบุรีมีความสำคัญยิ่งขึ้นเมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงยกฐานะจากด่านขนอน ขึ้นเป็นเมืองทนต์บุรีศรีมหาสมุทรที่ระบุชัดเจนว่า เพื่อทำหน้าที่เมืองหน้าด่านทางทะเล ป้องกันข้าศึกศัตรูที่จะเข้ามาทางใต้ของกรุงศรีอยุธยา และตรวจตราจับเก็บภาษีสินค้าที่ผ่านเข้าออกอยุธยาทางทะเล³

1.3.1 ทำหน้าที่ป้องกันข้าศึก

ธนบุรีทำหน้าที่เมืองหน้าด่านทางทะเล นับตั้งแต่ศึกพระยาละแวก ยกทัพเรือจากกัมพูชาเข้ามาตั้งที่ปากน้ำพระประแดง ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ในครั้งนั้น ประชาชนที่เมืองธนบุรีได้ถูกกวาดจับไปเป็นเชลยจำนวนมาก⁴ และในสมัยที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ได้เสด็จยกทัพเรือติดตามพระยาจันจันตูลงมาทางใต้ ได้ทรงทำการรบพุ่งกันที่ด่านเมืองธนบุรีจนถึงเมืองพระประแดง⁵

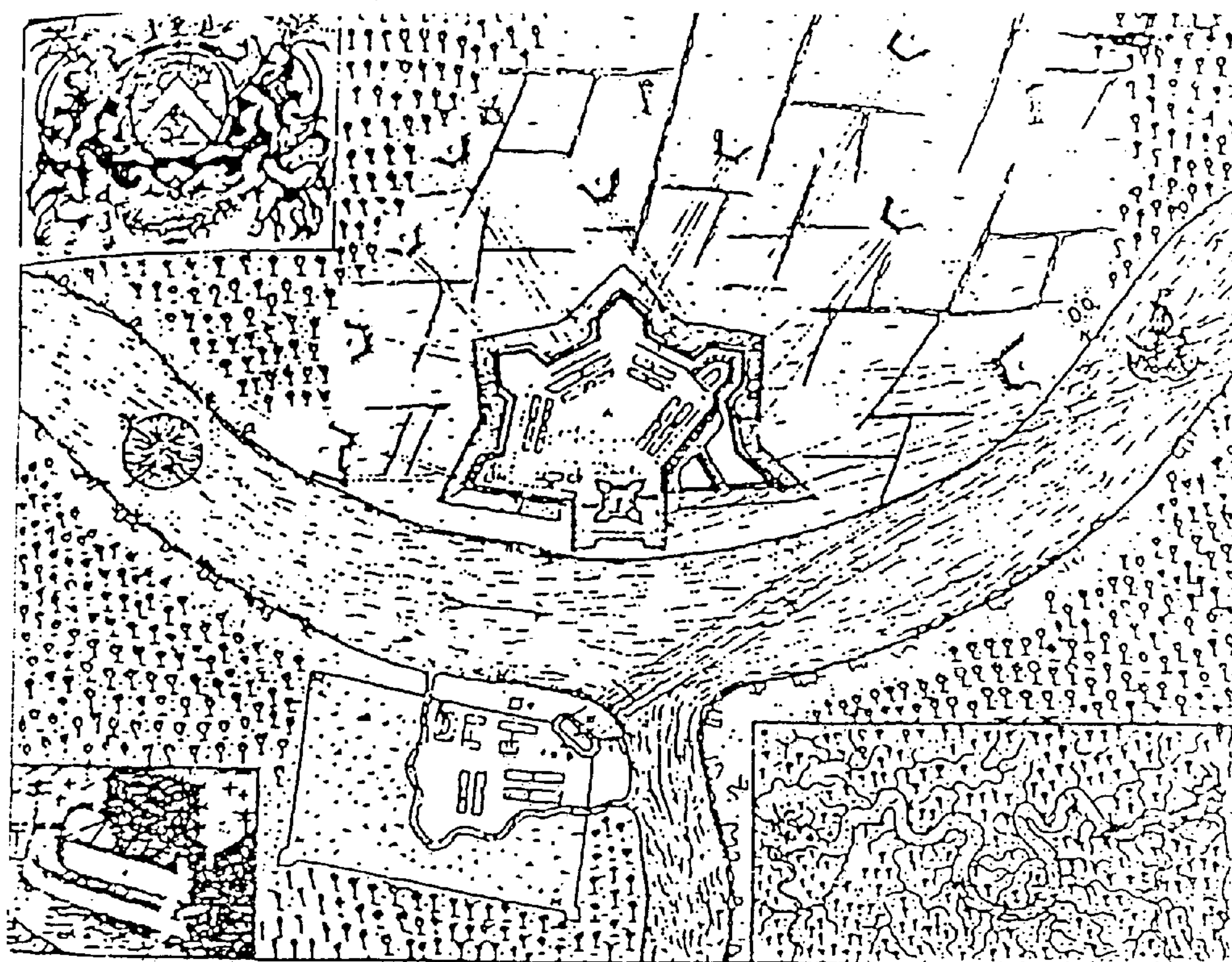
¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). ไทยรบพม่า. หน้า 60.

² เซอวาลิเออร์ เดอ, ฟอร์บิง. (2509). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บิง. หน้า 96.

³ กรมศิลปากร. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 49.

⁴ แหล่งเดิม. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. หน้า 216.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 218.

ภาพประกอบ 3 แผนที่ป้อมเมืองธนบุรี ครั้งรบฝรั่งเศสต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
เมื่อ พ.ศ. 2231 มงซิเออร์วอลลันด์ เดส์เวอร์เกนส์ นายทหารช่างฝรั่งเศสสร้างไว้.

ที่มา : กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 26.

การทำหน้าที่เมืองหน้าด่านทางทะเลของธนบุรีมีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังปรากฏในบันทึกของนิโกลัส แชร์แวล บาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้กล่าวถึงเมืองธนบุรีว่า “เป็นสถานที่อันมีความสำคัญที่สุดแห่งพระราชอาณาจักรสยาม เพราะว่าในบรรดาเมืองท่าด้วยกันแล้ว ธนบุรีเป็นเมืองแห่งเดียวเท่านั้นที่พอจะป้องกันข้าศึกได้...”¹ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ชาวต่างชาติรับรู้ถึงความสำคัญของธนบุรีมากขึ้น จะเห็นได้จากธนบุรีเป็นเมืองด่านที่มีป้อมปราการที่แข็งแรงตั้งอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในคราวเกิดกบฏมักกะสันที่กรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2229 พวกกบฏได้หนีลงเรือเพื่อออกทะเล แต่ทหารที่ธนบุรีได้ใช้โซ่ชิงขวางแม่น้ำไว้ ทำให้เรือพวกกบฏมักกะสันผ่านไปไม่ได้ ในที่สุดอยุธยาจึงสามารถสกัดจับพวกกบฏมักกะสันได้² ซึ่งในกบฏคราวนั้นพวกมักกะสันได้สังหารชีวิตทหารและพลเรือนชาวเมืองธนบุรีไปหลายร้อยคน³

นอกจากการสกัดจับกบฏแล้ว เมืองธนบุรียังได้ทำหน้าที่เมืองด่านในเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ การเป็นสมรภูมิสุดท้ายระหว่างกองทัพฝรั่งเศสที่ประจำป้อมธนบุรีฝั่งตะวันออกหรือป้อมวิไชยเณรกับฝ่ายไทยในต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา มีการสู้รบกันอย่างดุเดือดอยู่หลายเดือนจนในที่สุดทางฝรั่งเศสก็ทำสัญญาสงบศึก⁴ ยอมถอยออกจากเมืองสยามไป ศักดิ์ครั้งนั้นจึงสามารถยุติลงได้ นับว่าเมืองหน้าด่านธนบุรีได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ที่สุดในการใช้ป้อมปราการเป็นแนวป้องกัน

1.3.2 การทำหน้าที่ตรวจตราและจัดเก็บภาษี

ลักษณะทั่วไปของด่านขนอน⁵ คือ เป็นสถานที่ตรวจตราสินค้าเข้าออกว่ามีอะไรบ้าง และมีอยู่เท่าไร และเมื่อทราบจำนวนแล้ว ก็ต้องจ่ายภาษีอากรให้กับด่านก่อนที่จะเดินทางต่อไป ด่านและขนอนไม่จำเป็นต้องอยู่รวมกันเสมอไป บางทีก็อยู่แยกกัน ในหนังสือ

¹ นิโกลัส, แชร์แวล. (2506). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. หน้า 50.

² เซอวาลิเอร์ เดอ, ฟอรั้ง. (2509). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอรั้ง. หน้า 108-131.

³ แหล่งเดิม.

⁴ กรมศิลปากร. (2510). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21 ภาคที่ 35. หน้า 89. ศักดิ์ชิงป้อมครั้งนี้ ฝ่ายไทยได้ขูดสนามเพลและทำป้อมเล็กล้อมป้อมฝรั่งเศส ไทยได้ล้อมป้อมอยู่ 2 เดือน พวกฝรั่งเศสไม่มีทางออกและจะต้องอดอาหารตาย จึงยอมลงนามในสัญญาสงบศึก เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2231.

⁵ ความหมายของคำว่า ด่าน มีหลายตัวอย่าง เช่น “เป็นชื่อที่อันพระมหากษัตริย์ให้ตั้งไว้สำหรับตรวจตราสิ่งของต้องห้ามทั้งปวง เหมือนด่านปากน้ำเป็นต้น” อีกตัวอย่างเช่น “ด่านขนอน คือ ด่านที่เขาทำหลังคาเป็นกระโจมมียอด สำหรับดูแลสิ่งของต้องห้ามเหมือนปากเกร็ด” และอีกตัวอย่างหนึ่งคือ “ด่านทรงเมรุเป็นชื่อด่านเมืองแพร่ เขาตั้งไว้ในดงสำหรับดูแลผู้คนซึ่งจะหนีไปเป็นต้น” . อ้างจาก อักษราภิธานศรียต์ : ศรุสภการจัดพิมพ์ใหม่ตามแบบต้นฉบับเดิม พ.ศ. 2416. (2514). หน้า 218.

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม กล่าวถึงการตั้งด่านขนอนหลวงที่กรุงศรีอยุธยาว่า “มี ขุนด่านหมื่นขนอนแลไพร่หลวงรักษาด่านนาย 2 ไพร่ 20 สำหรับตรวจตราของต้องห้ามตาม กฎหมายและเครื่องสาตราวุธและผู้คนที่แปลกปลอมเข้ามา...”¹ แสดงว่าด่านและขนอนมี หัวหน้ารับผิดชอบแต่ละแห่งแยกกัน โดยนายด่านมีตำแหน่งเป็น “ขุน” ส่วนนายขนอนมี ตำแหน่งเป็น “หมื่น”

ลักษณะการเก็บภาษีในสมัยอยุธยา เจ้าหน้าที่จะมีกระเช้าผูกติดปลาย ไม้ยาวๆ สำหรับยื่นไปรับสินค้าจากเรือ ผู้ที่ได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี ได้แก่ ผู้ที่มีสินค้าไม่ถึง สิบชิ้นกับพวกไพร่ที่นำของกำนัลไปให้มูลนาย² ในหนังสือ “เมื่อวานนี้” กล่าวว่า “เรือทุกลำที่ ผ่านด่านจะต้องหยุดให้เจ้าพนักงานตรวจและเก็บภาษี ตามที่เคยได้ยินได้ฟังกันว่า “สิบหยิบหนึ่ง เช่น มะพร้าว 10 ผล เจ้าพนักงานก็เอาไว้ 1 ผล เรือทุกลำจะผ่านด่านภาษีไปเฉยๆ ไม่ได้...”³ ซึ่งการเก็บภาษีในลักษณะนี้คงทำให้เมืองธนบุรีมีรายได้ และมีสินค้าเก็บไว้มาก แต่ต้องส่งภาษี บางส่วนต่อไปยังเมืองหลวง ด่านเก็บภาษีที่ธนบุรีสันนิษฐานว่าน่าจะมีอยู่สองแห่ง คือ บริเวณ ปากคลองบางกอกใหญ่ที่มีป้อมปราการคอยดูแลแห่งหนึ่ง และอีกแห่งคือบริเวณจุดเชื่อมคลอง บางกอกใหญ่เข้าคลองด่านบริเวณวัดปากน้ำไปถึงหน้าวัดอัปสรสวรรค์ ดังที่ปรากฏในนิราศรบ พม่าที่ท่าดินแดงซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2329 ว่า

ครั้นถึงด่านดาลเทวษทวีถึง
คะนึ่งในให้หวนละห้อยหา
ถึงนางนองเหมือนพี่น้องชลนา
ยิ่งอาทวาอาวรณ์สะท้อนใจ

รัชกาลที่ 1

หลักฐานนี้เป็นที่ทราบได้ว่า บริเวณปากคลองด่านน่าจะเป็นย่านชุม ชนที่มีเรือสินค้านานาชนิดที่เข้าออกระหว่างธนบุรีไปยังหัวเมืองต่างๆ⁴ และเป็นจุดเก็บภาษีที่ สำคัญมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

¹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. (2524). หน้า 53.

² ชัย เรื่องศิลป์. (2533). ประวัติศาสตร์ไทย ด้านเศรษฐกิจ แต่โบราณ – พ.ศ. 2399. หน้า 172.

³ กาญจนาคพันธุ์. (นามแฝง). (2519). เมื่อวานนี้. หน้า 5.

⁴ บางขุนเทียน : ส่วนหนึ่งของแผ่นดินไทย และกรุงรัตนโกสินทร์. (2530). สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. หน้า 35.

นอกจากการตรวจตราและเก็บภาษีแล้ว เมืองท่าหน้าด่าน ยังทำหน้าที่ในการจัดเก็บสินค้าที่เก็บได้จากสินค้าของชาวเมืองและชาวต่างชาติที่ค้าขายด้วย ซึ่งในสมัยอยุธยาแม้ว่าไม่พบหลักฐานการกล่าวถึงโกดังเก็บสินค้าที่ธนบุรี แต่จากหลักฐานบันทึกของชาวต่างชาติในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ใน พ.ศ. 2165 ปรากฏว่ามีดีกรับรองชาวต่างชาติแล้ว¹ ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีการสร้างคลังเก็บสินค้าด้วย และต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพวกฝรั่งเศสเข้ามาจัดตั้งกองทหารที่บางกอก ซึ่งก็รวมทั้งคลังสินค้าของพวกฝรั่งเศสเองด้วย

การเก็บสินค้าที่เมืองธนบุรี สินค้าส่วนใหญ่น่าจะได้จากสินค้าที่เก็บภาษีจากด่านขนอน เพราะไม่ได้เก็บเป็นเงินตรา ส่วนมากเป็นสิ่งของที่คนค้าขายจ่ายให้บางส่วน ซึ่งวิธีนี้ทำให้มีสินค้าตกเป็นของหลวง ดังนั้น ที่ทำการเมืองจึงต้องมีคลังเก็บสินค้าไว้อย่างถาวร เช่นเดียวกับการเก็บอาวูร ที่ด่านตรวจก็จะมีเจ้าหน้าที่คอยตรวจตราให้เรือของชาวต่างชาติมอปปินใหญ่ให้เก็บรักษาไว้ที่ทำการเมืองก่อนที่จะอนุญาตให้เดินทางต่อไปยังกรุงศรีอยุธยา² เพื่อความปลอดภัยของเมืองหลวง

สรุปใจความว่า การเป็นเมืองท่าหน้าด่านของธนบุรีในสมัยอยุธยา มีผลจากการเป็นจุดยุทธศาสตร์ การเป็นแหล่งเศรษฐกิจและแหล่งชุมชนที่มีพัฒนามาตามลำดับ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกรุงศรีอยุธยาที่ต้องการยกฐานะให้ธนบุรีเป็นเมืองท่าหน้าด่าน จึงมีการพัฒนาเส้นทางน้ำคือแม่น้ำเจ้าพระยา โดยการขุดคลองลัดในสมัยต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้บริเวณธนบุรีมีศักยภาพเพิ่มขึ้น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อาทิ การแลกเปลี่ยนสินค้านี้ระหว่างแต่ละชุมชนและกับชาวต่างชาติที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ ธนบุรียังเป็นแหล่งพืชพันธุ์อาหารที่อุดมสมบูรณ์ และมีเงินตราใช้สอย เพราะการเป็นเมืองหน้าด่านและเมืองท่าทะเล การมีป้อมปราการใหญ่ไว้ ณ เมืองธนบุรีทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ยังเป็นจุดป้องกันภัยจากข้าศึกภายนอก และภัยจากการก่อกบฏของเหล่าขุนนางได้ด้วย

ดังนั้น ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองธนบุรีได้เป็นแหล่งที่มีชุมชนตั้งอยู่หนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเป็นชุมชนที่อยู่ของชาวต่างชาติส่วนหนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของเมืองท่าที่มีอยู่ตามฝั่งมหาสมุทรทั่วไปที่มีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขายและอยู่อาศัย เมืองธนบุรีจึงเป็นเมืองที่มีพื้นฐานความเป็นนานาชาติต่อเนื่องมาจากอยุธยา โดย

¹ กรมศิลปากร. (2512). บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. หน้า 34-35. บันทึกในจดหมายของ นายอดัม เอนตัน ชาวอังกฤษ เขียนถึงบริษัทอินเดียตะวันออกที่ปัตตานีว่า "ในการนี้เจ้าเมืองได้จัดตั้งสามชั้นให้เราอยู่เป็นตึกค่อนข้างใหญ่ ยาว 7 ฟาธอม และกว้าง 5 ฟาธอม เป็นที่ที่น่ายุ้ยและสะดวกสบายมาก".

² ขจร สุขพานิช. (2516). บางเกาะ - เกาะรัตนโกสินทร์. หน้า 14.

มีชาวต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งเมื่อสมทบกับพวกที่อาศัยอยู่เดิม จึงทำให้ธนบุรีเป็นสังคม นานาชาติอีกเมืองหนึ่งที่เป็นเมืองคู่บารมีของกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น และยังส่งผลความเป็น สังคมนานาชาติต่อเนื่องไปยังสมัยกรุงธนบุรีในเวลาต่อมา

2. การเป็นเมืองหลวง

เมืองธนบุรีหรือเมืองบางกอก¹ เป็นชื่อเมืองที่หมายถึงเมืองเดียวกันเพราะในอดีตเป็น บริเวณพื้นที่ติดกันจะเรียกธนบุรีหรือบางกอกแล้วแต่ความเข้าใจของแต่ละคน แต่ในที่นี้หมายถึง เมืองเดียวกัน คำว่า บางกอก เดิมไม่ปรากฏว่ามีชื่อเรียกอย่างไร แต่เป็นชื่อที่ปรากฏมาก่อนชื่อ เมืองธนบุรี คำว่า บางกอก ปรากฏครั้งแรกในพงศาวดารฉบับวันวลิตว่า เมืองบางกอกเป็นเมือง ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น² ส่วนความหมายของคำว่าบางกอกนั้น ได้มีผู้สันนิษฐานไว้ต่าง ๆ กัน คือ มาจากคำว่า บางมะกอก เพราะคล้ายกับชื่อวัดอรุณราชวราราม ที่แต่เดิมเรียกว่า วัด บางมะกอก หรือวัดมะกอก โดยสันนิษฐานว่า เดิมบริเวณนี้คงเป็นป่ามะกอก และต่อมาภายหลังจึงเรียกสั้นลงว่า บางกอก แต่ความเห็นของศาสตราจารย์จร สุขพานิช ซึ่งวิเคราะห์จาก สภาพทางภูมิศาสตร์ ให้ความเห็นว่าเป็น บางกอก มาจากคำว่า บางเกาะ ซึ่งตรงกับคำว่า I. de Bangkok (I หมายถึง Ile แปลว่า เกาะ) ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่ของเดอ ลามาร์ วิศวกรชาว ฝรั่งเศส นอกจากนี้ ในเอกสารสมัยรัชกาลที่ 1 บางฉบับสะกดว่า บางกอก บางฉบับสะกดเป็น บางกอะก็มี³ เมืองบางกอกยังปรากฏอยู่ในจดหมายของคุนหญิงจัน (ท้าวเทพสตรี เมืองกลาง) ที่เขียนถึงฟรานซิส ไลท์ ชาวอังกฤษเจ้าเมืองเกาะปีนังเมื่อ พ.ศ. 2330 ซึ่งสะกดว่า บางเกาะ⁴ ดังนั้น คำว่าบางกอก จึงอาจหมายถึงทั้ง “บางหรือหมู่บ้านที่มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นเกาะ” และ หมายถึง “บางหรือหมู่บ้านที่มีต้นมะกอก” ซึ่งยังหาข้อยุติไม่ได้ อย่างไรก็ตาม การหาคำอธิบาย ของเรื่องที่มาและความหมายของบางกอกคงยังต้องหาคำตอบและเปิดกว้างต่อไป

สำหรับเรื่องการเปลี่ยนชื่อจากเมืองบางกอกมาเป็นธนบุรีนั้น พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวว่า เมื่อ พ.ศ. 2098 ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีการ

¹ คำว่า บางกอก มีชื่อปรากฏในแผนที่ บันทึกการเดินทาง จดหมายเหตุ ตลอดจนจดหมายโต้ตอบ ของชาวต่างชาติ โดยใช้ตัวสะกดคำต่างๆ กัน คือ Bangkok, Bancok, Banckok, Bankoc, Banckok, Bancocg.

² เยเรเมียส, วันวลิต. (2523). พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182. วนาศรี สามนเสน ผู้แปล. หน้า 22.

³ ศาสตราจารย์จร สุขพานิช อธิบายว่า ในเอกสารรัชกาลที่ 1 เขียนบางกอกว่า “บางกอะ” อยู่ แห่งหนึ่ง คำว่า “บางกอะ” ดูจะถูกต้องกว่าที่เขียน “บางเกาะ” เสียอีก เพราะถ้าเราสะกด “-ก-า” แล้ว ประ วิสรรชนีย์ จะไม่ได้เสียงถูกต้องเหมือนสะกด “ก-อ” แล้ววิสรรชนีย์.

⁴ จร สุขพานิช. (2516). บางเกาะ - เกาะรัตนโกสินทร์. หน้า 3 และหน้า 21-22.

เรียกชื่อเมืองใหม่เป็นเมืองธนบุรี มีฐานะเป็นเมือง¹ หลักฐานการใช้ชื่อเมืองว่า เมืองธน ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีปรากฏในบันทึกของบาทหลวงดาซาร์ด์กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “นายเดฟาร์จจอมพลแห่งค่ายและกองทัพบกของพระเจ้าแผ่นดินสยาม เป็นนายพลและผู้สำเร็จราชการของกองทหารที่มาช่วยทหารสยามและชาติอื่นๆ และของป้อมปราการด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของเมืองธน (Ton) ซึ่งคนต่างประเทศเรียกว่าบางกอก...”² จะเห็นว่า เมืองธนบุรีเป็นชื่อที่หลักฐานฝ่ายไทยใช้ ส่วนคำว่า บางกอก จะถูกเรียกโดยชาวต่างชาติเป็นส่วนใหญ่

การเรียกชื่อเมืองธนบุรีในกฎหมายตราสามดวงเรียกชื่อเมืองธนบุรีไว้ถึง 5 ชื่อ คือ เมืองธน³ เมืองธนบุรี⁴ เมืองทณบุรี⁵ และเมืองทณบุรีศรีมหาสมุทร⁶ ซึ่งหลักฐานการใช้ชื่อ ธนบุรี แทนการสะกดด้วยตัว “ท” นั้นค้นหลักฐานไม่พบว่ามีการใช้แทนกันมาแต่เมื่อใด ในบันทึกความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีที่เป็นบันทึกของบุคคลร่วมสมัย ได้ใช้คำว่า เมืองธนบุรีหรือกรุงธนบุรี⁸ ในทุกครั้งที่กล่าวถึง และในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่า ธนบุรี มาจากคำว่า ธน ที่แปลว่า ทรัพย์สิน และ บุรี ที่แปลว่า เมือง รวมกันเป็น เมืองแห่งทรัพย์สิน⁹ หรือเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์

¹ กรมศิลปากร. (2542). “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทุมาศ (เจิม)”, ใน ประชุมพงศาวดารพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. หน้า 261. หัวเมืองชั้นในที่ยกฐานะเป็นเมืองใหม่ในคราวเดียวกัน 9 หัวเมือง คือ วิเศษไชยชาญ อินทบุรี พรหมบุรี สรรคบุรี สิงห์บุรี นนทบุรี ธนบุรี สระบุรี และปราจีนบุรี

² กียี ดาซาร์ด์. (2519). จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงดาซาร์ด์. หน้า 37.

³ กรมศิลปากร. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 244.

⁴ แหล่งเดิม. (2506). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. หน้า 11 และ 15

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 31.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 32.

⁷ แหล่งเดิม. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. หน้า 293.

⁸ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 2.

⁹ ราชบัณฑิตยสถาน. (2522). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. หน้า 478 และ 544.

2.1 การสร้างเมืองหลวง

กรุงธนบุรีในฐานะเป็นเมืองหลวง เป็นศูนย์กลางในการบริหารราชการแผ่นดิน การติดต่อราชการต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นที่เมืองหลวง ด้วยลักษณะเช่นนี้ กรุงธนบุรีจึงได้มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเหตุการณ์บ้านเมือง หลังพิธีราชาภิเษก ใน พ.ศ. 2311 สมเด็จพระเจ้าตากสิน แม้ทรงตระหนักถึงภาวะสงครามการรวบรวมแผ่นดิน แต่พระองค์ไม่ได้ทรงละเลยที่จะสร้างเมืองธนบุรี ได้ทรงพิจารณาที่จะขยายเมืองธนบุรีให้ใหญ่กว่าเดิม เมื่อพิจารณาเห็นว่ายังไม่มีกำแพง จึงโปรดให้ “ทำค่ายด้วยไม้ทองหลางทั้งด้านเป็นที่ยมั่นไว้พลางก่อน จึงจะสร้างกำแพงอิฐในภายหลัง ...แล้วขุดคูน้ำรอบเมือง มูลดินขึ้นเป็นเชิงเทินตามริมค่ายข้างใน...”¹ ซึ่งภายหลังก็ได้ปรากฏหลักฐานว่าได้สร้างกำแพงอิฐตามแนวค่ายไม้ทองหลางนี้ ดังนั้น ด้วยสภาพบีบบังคับทางการเมือง ขอบเขตพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ยังได้ขยายกว้างออกไปทางฝั่งตะวันออกด้วย แม้จะยังมิได้สร้างพระราชวังที่ใหญ่โตให้ถาวร แต่ธนบุรีเป็นเมืองหลวงที่ยำเกรงของศัตรูและเป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็งทางการเมือง

นอกจาก โปรดฯ ให้สร้างพระราชวัง ยังมีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ ให้เป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของประชาชน สมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ได้ทรงเร่งบูรณะอย่างใหญ่หลวง ได้ทรงว่าจ้างบรรดาข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ให้ช่วยกันสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และเสนาสนะ กุฏิสงฆ์ รวมหลายพระอารามด้วยกันเป็นจำนวนกว่า 200 หลัง สิ้นพระราชทรัพย์ไปเป็นอันมาก² วัดที่พระองค์โปรดให้สร้างขึ้นใหม่ อาทิ วัดบางยี่เรือเหนือ หรือ วัดราชคฤห์ ในปัจจุบัน ส่วนวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้แก่ วัดบางหว้าใหญ่ วัดแจ้ง วัดบางยี่เรือใต้³ และวัดหงส์ เป็นต้น⁴ วัดเหล่านี้ล้วนมีประวัติที่เกี่ยวกับการพัฒนาของกรุงธนบุรีทั้งสิ้น และแสดงถึงความมั่นคงของพระราชอาณาจักรได้เป็นอย่างดี

ในปลายรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ไทยได้อัญเชิญพระแก้วมรกต จากเวียงจันทน์มายังเมืองไทย ใน พ.ศ. 2322 โดยเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เป็นผู้อัญเชิญกลับมา พระแก้วมรกตถือเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงทรงปิติโสมนัสมาก เพราะการได้พระแก้วมรกตมาไว้ในเมือง ย่อมเป็นการเสริมอาณานิคมให้กับเมืองหลวง

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 56.

² แหล่งเดิม. หน้า 32.

³ วัดบางยี่เรือใต้ หรือวัดบางยี่เรือนอก ในสมัยธนบุรี เป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มากที่สุด โปรดฯให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกพิเศษทางฝ่ายสมณะวิปัสสนา พระบรมอัฐิ และพระบรมราชสรีรังคารของพระองค์ก็ได้รับการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่วัดนี้ และบรรจุไว้ในวัดนี้ ในปัจจุบันถูกเรียกว่า วัดอินทาราม วัดนี้นับเป็นวัดอนุสรณ์แห่งองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินโดยแท้

⁴ เสถียร ศกุนตาธิ. (2527). สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และบทบาทของชาวจีนในสยาม. หน้า 65.

พระองค์ได้จัดการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ โดยมีขบวนเรือ มโหฬารถึง 154 ลำ และรวมกับจำนวนเรือที่แห่มาแต่เดิม จึงมีขบวนแห่เรือในครั้งนั้น ถึง 264 ลำ¹ ได้แห่มายังธนบุรีประดิษฐานไว้ที่พระอุโบสถวัดแจ้ง (วัดอรุณฯ) พระองค์โปรดให้จัดงานฉลองพระแก้วมรกต ด้วยมหรสพต่างๆ ทั้งสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นเวลานาน 7 วัน 7 คืน นับเป็นการสมโภชที่สนุกสนานครั้งแรก นับแต่ที่กรุงศรีอยุธยาแตกมาได้ 12 ปีพอดี²

2.2 เป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน

สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงรวบรวมข้าราชการกรุงเก่าเท่าที่มีหลงเหลืออยู่ให้เข้ามาอยู่ในเมืองและจัดการแต่งตั้งเป็นขุนนางรับราชการ ทั้งนี้ ได้ผสมผสานกับขุนนางใหม่ที่เป็นลูกน้องคนสนิทที่ร่วมกู้ชาติบ้านเมืองกับพระองค์ให้เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ควบคุมกำลังพล การบริหารราชการในสมัยธนบุรี น่าจะยึดรูปแบบตามสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก ซึ่งถึงแม้จะไม่ได้รับมาทั้งหมด แต่ก็ได้จัดการบริหารและการปกครองที่เป็นในแนวเดียวกัน คือ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด มีตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีใหญ่ 2 ตำแหน่ง คือ สมุหพระกลาโหมและสมุหนายก แต่ในสมัยธนบุรีตำแหน่งสมุหนายกจะเป็นตำแหน่งสำคัญที่มีอำนาจคุมกำลังไพร่พลออกรบมากกว่า สมุหนายกในสมัยธนบุรียังปรากฏหลักฐานว่าเป็นผู้รับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงในราชการฝ่ายทหารและพลเรือน สำหรับตำแหน่งสมุหพระกลาโหมตำแหน่งนี้ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศถูกลดอำนาจหน้าที่รับผิดชอบในหัวเมืองฝ่ายใต้มาเป็นเพียงที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งในสมัยธนบุรี สมุหพระกลาโหมไม่ค่อยปรากฏหลักฐานในการออกรบหรือบริหารทางการเมืองมาก ซึ่งคงจะมีหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ส่วนยศและราชทินนามเข้าใจว่าเป็นพระยามหาเสนา³

ส่วนตำแหน่งอื่นๆ หน้าที่ดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ขึ้นอยู่กับพระยาโกษาธิบดีซึ่งว่าราชการกรมคลังและหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ตำแหน่งโกษาธิบดีในสมัยธนบุรีมีความสำคัญมาก ทำหน้าที่ทั้งการรบและการค้าตลอดรัชกาลและตำแหน่งนี้เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ส่วนตำแหน่งจตุสดมภ์ทั้ง 4 คือ กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง และกรมนา ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้ ทำให้การบริหารราชการเมืองหลวงดำเนินไปได้ดี และแสดงถึงความเป็นเมืองที่มั่นคงขึ้น

¹ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 36.

² เสถียร ศกุนตลา. (2527). เล่มเดิม. หน้า 68.

³ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 447.

2.3 ศูนย์รวมการค้าขาย

กรุงธนบุรีเป็นเมืองท่าค้าขาย มีชุมชนที่ทำการค้าอาศัยอยู่อย่างมั่นคงมาแล้ว และเป็นเมืองท่าที่มีเรือเข้ามาจอดพักและติดต่อค้าขายเสมอ เพราะเข้ามาได้ง่ายและอยู่ใกล้ปากอ่าวกรุงธนบุรี จึงเป็นเมืองที่มีความเจริญอยู่แล้วในระดับหนึ่ง การเปลี่ยนฐานะเมืองท่าหน้าด่านสมัยอยุธยาให้เป็นศูนย์กลางการปกครองใหม่ จึงทำให้เมืองท่าแห่งนี้ เป็นเมืองท่าจุดศูนย์กลางการค้า ซึ่งเป็นลักษณะเมืองการค้านานาชาติเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา

ในช่วงต้นของการฟื้นฟูด้านเศรษฐกิจของกรุงธนบุรี เป็นช่วงที่ประชาชนอดอยากจากผลของสงคราม และมีผู้คนทยอยเข้ามาอยู่รวมกันในกรุงมากขึ้น การติดต่อกับพ่อค้าชาวจีนเป็นหนทางที่เร่งด่วนที่สุดของสมเด็จพระเจ้าตากสิน การชักชวนพ่อค้าให้เข้ามาค้าขายยังภายในเมืองเป็นนโยบายช่วงแรกของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งในระยะแรกอาจไม่ได้รับความร่วมมือจากกลุ่มพ่อค้าเพราะมีความไม่สงบภายในเมืองอยู่มาก จึงยังไม่ได้ผล การเริ่มต้นในการติดต่อกับภายนอกเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นรัชกาล ได้มีการส่งพระราชสาส์นไปจีนใน พ.ศ. 2311 กับพ่อค้าจีน กวางตุ้ง ที่ชื่อหยังจิ้นจง ที่มีจุดประสงค์ให้ทางการจีนยอมรับการสืบต่อผู้นำทางการเมืองคนใหม่จากสมัยอยุธยา การรับรองนี้ยังหมายถึงการได้รับสิทธิพิเศษทางการค้าดังเช่นกษัตริย์ในสมัยอยุธยาได้รับ¹ การติดต่อกับจีนสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงส่งพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการไปอีก 3 ครั้งด้วยกัน จนถึง พ.ศ. 2321 ทางกรจีนจึงอนุญาตให้ทางไทยทำการค้ากับจีนในระบบบรรณาการได้² ซึ่งถือว่าเป็นความสำเร็จในเบื้องต้นเท่านั้น เพราะไทยทำการค้าได้เฉพาะที่ทางราชสำนักจีนกำหนดไว้ คือ ที่มณฑลกว่างตุง (กวางตุ้ง)³ และทางจักรพรรดิจีนไม่ได้พระราชทาน "ตราโลโต" ที่เป็นเหมือนเอกสารสำคัญที่อนุญาตให้กับทางฝ่ายไทยทำการค้าได้อย่างสะดวก

¹ อติสร หมวกพิมาย. (2531). กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2310-2398. หน้า 106.

² การค้าระบบบรรณาการ คือ ลักษณะการค้าที่ทางราชสำนักจีนอนุญาตให้เรือสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาทำการค้าขายได้ โดยจักรพรรดิจีนจะเป็นผู้พระราชทานตราประทับอนุญาตคือ "ตราโลโต" เพื่อใช้ประทับพระราชสาส์นของคณะทูตที่คุมเครื่องบรรณาการมาจิมก้อง รวมทั้งเครื่องนอกบรรณาการอื่นๆ ที่นำมาขายด้วย และทางการจีนจะกำหนดให้เรือสินค้าที่มาพร้อมกับคณะทูตนั้นได้เพียง 3 ลำเท่านั้น และสินค้าที่เป็นเครื่องราชบรรณาการและนอกบรรณาการที่มาพร้อมกับคณะทูตจะได้รับการยกเว้นการเก็บภาษีให้เป็นพิเศษ อีกทั้งยังสามารถนำสินค้าไปขายตามเมืองใหญ่ๆ ของจีนได้มากกว่าการค้าลักษณะของเอกชนที่ถูกจำกัดอยู่เพียง ณ กวางตุ้งเท่านั้น ซึ่งการค้าที่ไทยทำกับจีนใน พ.ศ.2321 จึงเป็นการค้าตามระเบียบการค้าของเอกชน ณ กวางตุ้งเท่านั้น.

³ ญัตติ จันทวิช. (2523). "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย และธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน", ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 122-123.

อย่างไรก็ตาม กรุงธนบุรีได้ติดต่อทำการค้าขายกับประเทศจีนมากที่สุด เป็นการค้าภายใต้ระบบบรรณาการ สินค้าที่ไทยต้องการจากจีนคือ สินค้าจำพวกทองแดง เหล็กและปืนใหญ่ เพื่อมาใช้ในการทำสงคราม ส่วนอิฐและหินแผ่นนำมาใช้ในการสร้างบ้านเรือน ส่วนสินค้าไทยที่ส่งไปเมืองจีนส่วนใหญ่ยังเป็นสินค้าประเภทของป่า เช่น ไม้กฤษณา อำพัน ฟาง นกยูง งาช้าง นอแรด กรักขี้ ไม้จันทน์ รง ไม้ดำ ไม้ฝาง¹ ฯลฯ เป็นต้น การทำการค้ากับจีนทางฝ่ายไทยต้องใช้ผู้ชำนาญที่เป็นชาวจีนในการส่งเรือสำเภาไปค้าขาย ทำให้พ่อค้าชาวจีนได้เข้ามาดำเนินการในทางการทูตและการค้ากับทางการจีนอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ชาวได้ทำการค้าขายสินค้าแอบแฝงไปกับกองเรือบรรณาการด้วย ทำให้ชาวจีนเหล่านี้ได้ขยับฐานะตัวเองจากระดับที่อาศัยระบบบรรณาการแสวงหาผลกำไรส่วนตัวเข้ามาสู่การเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการที่กำลังขาดแคลนได้อย่างลงตัว

ดังนั้น ตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสิน พ่อค้าเอกชนชาวจีนได้ทำให้เศรษฐกิจเมืองท่าเจริญขึ้นตามลำดับ ในปลายรัชกาล พ.ศ. 2324 ในเอกสารของจีนระบุว่า กองเรือสินค้าจากไทยในนามพระมหากษัตริย์จากกรุงธนบุรีมีเรือ 11 ลำ เป็นเรือของพ่อค้าจีน กวางตุ้ง 9 ลำและอีก 2 ลำเป็นเรือเช่าจากพ่อค้าต่างประเทศอื่นๆ ซึ่งได้บรรทุกมูลค่าสินค้า 195,000 ชั่ง 1 บาท 87.1 สลึง² ซึ่งถ้าเทียบกับข้อกำหนดการค้าในระบบบรรณาการจะกระทำได้เพียง 3 ลำ ในแต่ละครั้ง³ หลักฐานเหล่านี้เป็นการพิสูจน์ความสามารถในการรวบรวมสินค้าของพ่อค้าชาวจีนและของข้าราชการในการพยายามที่จะขายสินค้าและฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ธนบุรีได้เป็นอย่างดี และการเป็นเมืองท่าก็ยังสามารถรวบรวมสินค้าและพ่อค้าจากที่ต่างๆ ให้เข้ามาค้าขายและเป็นส่วนหนึ่งของราชการไทยอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ การที่กรุงธนบุรีตั้งอยู่บนทำเลที่เหมาะสมทางการค้า เพราะอยู่ห่างจากปากน้ำเจ้าพระยาเพียง 21 กิโลเมตรเท่านั้น⁴ การติดต่อการค้าทางเรือจึงสามารถทำได้ง่ายและเหมาะสมกว่าโดยทางไทยได้ทำการติดต่อกับหลายประเทศด้วยกัน จีน ชวา มลายู อังกฤษ ฮอลันดา เป็นต้น ซึ่งส่วนมากเป็นประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน ส่วนชาวตะวันตกก็เป็นพวกพ่อค้าที่อาศัยอยู่ในประเทศใกล้เคียงได้เข้ามาติดต่อเช่นเดียวกัน

¹ แหล่งเดิม.

² ณัฐภักทร จันทวิช. (2523). "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย และธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน", ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 126.

³ ยุวดี เฉลยทรัพย์. (2530). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการคลังไทย (สมัยสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ตอนต้น). หน้า 207.

⁴ สวาท เสนาณรงค์. (2529). ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. หน้า 34.

หลักฐานพระราชพงศาวดารใน พ.ศ. 2313 มีแขกเมืองตรังกานู และแขกจากเมืองปัตตาเวีย ได้นำปืนคาบศิลามาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินถึง 2,200 กระบอก¹ ฝ่ายไทยซื้อปืนคาบศิลาจำนวน 500 กระบอก จากเมืองปัตตาเวีย ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของฮอลันดา² และใน พ.ศ. 2320 ไทยได้ซื้อปืนคาบศิลาจากที่เดิมอีกเป็นจำนวนถึง 10,000 กระบอก ราคากระบอกละ 12 บาท³ ซึ่งพ่อค้าชาวอังกฤษ และฮอลันดา เป็นชาติที่ทางกรุงธนบุรีได้พยายามติดต่อเพื่อขอซื้ออาวุธและแลกเปลี่ยนกับสินค้าของไทยอย่างสม่ำเสมอ มีหลักฐานปรากฏว่า กัปตันฟรานซิส โลท์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ที่ทำการค้าอยู่ในแถบหมู่เกาะมะลายู ได้เดินทางมายังกรุงธนบุรีและเคยเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินด้วย หลักฐานในเอกสารเมืองกลาง ใน พ.ศ.2320 ว่า เจ้าเมืองกลางได้จัดซื้อปืนคาบศิลา 296 กระบอก จากกัปตันเหล็ก แลกเปลี่ยนกับดีบุกของกลาง 100 ภารา เพื่อจัดส่งเข้ามายังธนบุรี⁴ ข้อมูลนี้ แม้ว่าจะมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันที่เมืองท่าชายแดน แต่ก็มีชาวต่างชาติเป็นคนจัดส่งเข้ามายังเมืองหลวง และมีการควบคุมดูแลจากเมืองหลวงตั้งแต่แรกอย่างใกล้ชิด

การติดต่อระหว่างไทยกับ ฟรานซิส โลท์ เป็นการย้ำถึงการติดต่อระหว่างชาวตะวันตกกับไทยที่มีอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่ต้นรัชสมัยกรุงธนบุรี และยังแสดงถึงการทำหน้าที่ของเมืองหลวงที่เปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาทำการค้าได้เสมอ

3. พระราโชบายของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

หลังจากกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์มีแนวนโยบายในพื้นที่ฟูประเทศให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง เป็นงานเร่งด่วนในขณะนั้น คือ การรวบรวมผู้คนให้เข้ามาอยู่ในเมืองหลวงให้มาก เพื่อใช้เป็นแรงงานในกิจการด้านต่างๆ ซึ่งนโยบายด้านต่างๆ นี้ ทำให้กรุงธนบุรีมีคนเพิ่มขึ้นมาก ทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ ได้ส่งผลให้เกิดเป็นสังคมนานาชาติขึ้น มีการติดต่อทั้งภายในและภายนอกอย่างกว้างขวาง

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 33.

² ชีรวัด ณ ป้อมเพชร. (2529, กุมภาพันธ์). "จดหมายจากพิพัทธโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ค.ศ. 1769)," รวมบทความประวัติศาสตร์. 8 : 33-34.

³ รอง ศยามานนท์. (2511, มกราคม). "พระราชกัปตัน," แฉลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารและโบราณคดี, 2(1) : 37.

⁴ ขจร สุขพานิช. (2511, 1 กันยายน). "เอกสารเมืองกลางตอนที่ 1. แฉลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี. 2(3) : 124-126.

3.1 นโยบายการรวบรวมผู้คน

นโยบายในการชักชวนผู้คนให้เข้ามาอยู่ในเมืองหลวง สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้วิธีเกลี้ยกล่อมเป็นอันดับแรกแล้วจึงใช้กำลังเข้าโจมตีกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในอำนาจ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีกล่าวถึงการส่งคนไปเกลี้ยกล่อมชักชวนให้เข้ามาอยู่ในเมืองไว้ว่า “แต่งให้ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมเมืองลพบุรีสำเร็จแล้ว จึงให้รับทราบขัตติยวงศ์ซึ่งได้รับความลำบากกับทั้งพระบรมวงศ์ลงมาทะนุบำรุงไว้ ณ เมืองธนบุรี...”¹ ซึ่งนโยบายนี้เป็นการให้การยกย่องเจ้าแต่เดิม ให้ได้รับความสุขสบายตามสมควร ทั้งการกระทำของพระองค์ยังทำให้คนทั้งหลายยินยอมสวามิภักดิ์อย่างจริงใจด้วย

ในการชักชวนคนให้เข้ามาอยู่ เมื่อมีคนมากจึงเกิดปัญหาการอดอยากข้าวปลาอาหาร สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงให้วิธีแก้ปัญหาการขาดแคลนด้วยการพระราชทานข้าวสารให้แก่บรรดาข้าราชการทหารพลเรือนทั้งไทยและจีนคนละ 1 ถึงต่อ 20 วัน และทรงแจกจ่ายอาหารเลี้ยงดูแก่พลเรือนที่อดโซด้วย² การซื้อข้าวสารจากพ่อค้าสำเภาจีนพระองค์ทรงซื้อในราคาแพงถึงถึงละ 3-5 บาท ซึ่งเมื่อข้าวข้าวสารได้ราคาแพงในกรุงธนบุรีแพร่ออกไปก็ทำให้บรรดาพ่อค้าจีนบรรทุกข้าวจากที่อื่นมาขายมากขึ้น ทำให้ราคาข้าวสารถูกลงเป็นประโยชน์ต่อราษฎรที่อยู่ในเมืองหลวงอีก ดังนั้น การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า จึงทำให้เริ่มมีข้าวกินและทำให้ชาวจีนที่อยู่ตามเมืองท่าใกล้เคียงได้เข้ามาค้าขายที่กรุงธนบุรีเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการเพิ่มจำนวนคนให้เมืองหลวงได้อีกทางหนึ่ง

ในการใช้กำลังกวาดต้อนเข้ามา สมเด็จพระเจ้าตากสินได้เริ่มปราบปรามอำนาจกลุ่มต่างๆ ที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ตามหัวเมือง คือ เริ่มตั้งแต่ใน พ.ศ. 2311 ปราบหัวเมืองพิษณุโลก และปราบหัวเมืองพิมายของกรมหมื่นเทพพิพิธ ใน พ.ศ.2312 ปราบหัวเมืองนครศรีธรรมราช และใน พ.ศ. 2313 ปราบเมืองสวางคบุรีของเจ้าพระฝาง ซึ่งทุกครั้งที่ปราบลงได้สำเร็จ ได้มีการกวาดต้อนผู้คนลงมายังเมืองหลวงด้วย เพื่อเป็นแรงงานในทางบ้านเมืองต่อไป

นโยบายการชักชวนคนให้มาอยู่ทั้งการมาโดยสันติและใช้กำลัง ถึงแม้ในช่วงแรกจะมีผลเสียในทางเศรษฐกิจ แต่ผลดีก็เกิดขึ้นหลายอย่าง เพราะนอกจากเป็นการสร้างสมกำลังผู้คนเพื่อป้องกันการรักษาจากภายนอกแล้ว ผลในระยะยาว คือความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจหลังจากที่ราษฎรสามารถทำการเพาะปลูกข้าวได้ผลผลิตมากขึ้น

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 22.

² แหล่งเดิม. หน้า 21.

3.2 นโยบายต้อนรับชาวต่างชาติ

นโยบายต้อนรับชาวต่างชาติให้เข้ามาเมืองหลวง เป็นนโยบายที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสนับสนุนตั้งแต่ต้นรัชกาล การต้อนรับชาวต่างชาติที่อพยพมาจากอยุธยาเป็นนโยบายแรกในการให้ความช่วยเหลือ โดยพระองค์ทรงจัดที่อยู่ให้ตามกลุ่มเชื้อชาติเดิมที่มีอยู่ก่อน ซึ่งสะดวกในการปกครอง เช่นที่บริเวณกุฎีจีนตรงข้ามป้อมวิชัยประสิทธิ์เป็นที่อยู่ของทั้งชาวจีนและชาวโปรตุเกสเคยอาศัยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาได้พระราชทานให้เป็นที่อยู่ของบาทหลวงชาวตะวันตก¹ เป็นต้น ส่วนพวกมุสลิมให้อยู่บริเวณใกล้กุฎีต้นสนในคลองบางกอกใหญ่ซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวมุสลิมมาก่อนเช่นกัน

ในสมัยธนบุรี ชาวต่างชาติที่เข้ามามากคือ ชาวจีน สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ให้การสนับสนุนการเข้ามาของชาวจีนอย่างมาก ทั้งนี้ นอกจากชาวจีนจะทำการค้าขายตามชายฝั่งทะเลจะได้อพยพเข้ามาแล้ว ชาวจีนจำนวนหนึ่งยังได้อพยพมาจากประเทศจีนเพื่อมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสินและทำมาหาเลี้ยงชีพที่เมืองธนบุรีอย่างถาวร

การต้อนรับชาวต่างชาติของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงต้อนรับการเข้ามาของทุกเชื้อชาติทั้งประเทศใกล้เคียงและจากนานาชาติที่มาจากยุโรป โดยเฉพาะการติดต่อเพื่อขอซื้ออาวุธและเชิญให้เข้ามาค้าขาย ดังกรณีของ ฟรานซิส ไลท์ เป็นชาวยุโรปที่ติดต่อกับกรุงธนบุรีจนได้รับความไว้วางใจให้เป็น พระราชกัปตัน ซึ่งมีจดหมายของบริษัทยินเดียตะวันออกของอังกฤษขอให้คุ้มครองการค้าขายของฟรานซิส ไลท์ ในเมืองธนบุรีให้ได้รับความปลอดภัยเป็นการติดต่อที่แสดงให้เห็นว่า กรุงธนบุรีต้องการค้าขายกับคนทุกชาติที่เข้ามา

3.3 การทำสงครามป้องกันประเทศและขยายอาณาเขต

การทำสงครามเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสมัยธนบุรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินไม่อาจจะนิ่งนอนใจได้ เนื่องจากพม่ายังมีอิทธิพลอยู่ทั้งทางเมืองเหนือและบริเวณชายแดนด้านตะวันตก จึงต้องทำสงครามขับไล่พม่าหลายครั้งในสมัยธนบุรี นอกจากนี้ การทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างลาวและกัมพูชา เพื่อรักษาความสงบของหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ ก็ยังมีอย่างต่อเนื่อง การสงครามกับเพื่อนบ้านได้กำลังคนและขยายอาณาจักรเพิ่มขึ้นให้กับกรุงธนบุรี

การทำสงครามกับพมานับตั้งแต่ พ.ศ. 2310 ที่ค่ายพม่าโพธิ์สามต้นอยุธยาที่ถือว่าเป็นสงครามกับพม่าในสมัยธนบุรีครั้งแรก ซึ่งหลังจากนี้ได้มีสงครามกับพม่าอีก 9 ครั้ง มีการรบกับพม่าที่สำคัญคือ เป็นการรบเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่บริเวณหัวเมืองเหนือ ซึ่งในช่วงต้นรัชกาลเมืองเหนือยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าเป็นที่ช่องสุเมณฑกคนเพื่อมาโจมตีไทยโดย

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 88.

เฉพาะ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ยกทัพไปตีเชียงใหม่ถึง 2 ครั้ง จึงสามารถตีเชียงใหม่ได้สำเร็จ ในการโจมตีเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2317 เป็นครั้งที่สอง สมเด็จพระเจ้าตากสินได้รับสั่งให้แม่ทัพนายกองรวบรวมสิ่งของที่เก็บยึดได้จากเมืองเชียงใหม่ขึ้นทูลเกล้าถวาย ได้แก่ ปืนใหญ่ 110 กระบอก ปืนเล็ก 2000 กระบอก ฆ้อง 32 คู่ ม้า 200 ตัว ครว้ไทยครว้มอญ รวม 500 คน และครว้ไทยชาวสวรรคโลก 500 คนเศษ¹ นับว่าเป็นการกวาดต้อนสิ่งของและผู้คนจำนวนมากจากเมืองเหนือให้เข้ามายังเมืองหลวง มีผลทำให้เชียงใหม่อ่อนแอมาก จนกระทั่งใน พ.ศ. 2319 กองทัพพม่ายกมาจากเชียงแสนเข้ามาตีเชียงใหม่ และไทยได้ขับไล่พม่าได้สำเร็จ จึงได้ปล่อยให้เชียงใหม่เป็นเมืองร้างจนสิ้นสมัยธนบุรี

นอกจากนี้ การทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขตกับเมืองกัมพูชาและลาว เช่น การยกทัพไปตีกัมพูชา ใน พ.ศ. 2314 กองทัพไทยสามารถยึดกัมพูชาเป็นเมืองประเทศราชได้ หรือการยกทัพไปตีจำปาศักดิ์ ใน พ.ศ. 2320 และได้หัวเมืองลาวทั้งหมดใน พ.ศ. 2321 ก็มีการกวาดต้อนกำลังคนเข้ามายังเมืองธนบุรีเพิ่มขึ้นตลอดเวลา หัวเมืองเหล่านี้มีผลให้ได้ทรัพย์สินเครื่องบรรณาการและแรงงานส่วนหนึ่งกลับคืนมายังราชอาณาจักรธนบุรี นับเป็นการเพิ่มพูนรายได้ของแผ่นดินโดยทางอ้อม

ดังนั้น การทำสงครามนอกจากป้องกันประเทศแล้ว ยังมีรายได้จากภาษีอากร ส่วย และเครื่องบรรณาการต่างๆ โดยเฉพาะเมื่อปราบปรามหัวเมืองฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้และภาคตะวันออกไว้ในอำนาจทั้งหมด เมืองต่างๆ จึงอ่อนแอสามารถที่จะเก็บส่วยและภาษีอากรได้ เพราะบรรดาราชฎาครองพอมีเวลาในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ในไร่นาและประกอบอาชีพอื่นๆ ที่มีผลผลิตส่วนเกินเป็นภาษีหรือส่วยให้กับพระคลังได้

3.4 นโยบายการฟื้นฟูประเทศ

3.4.1 การส่งเสริมด้านการเกษตร

เมื่อบ้านเมืองเริ่มสงบ ข้าศึกศัตรูเข้ามาก่อวุ่นน้อยลง ราษฎรได้เริ่มทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักอย่างได้ผลอีกครั้ง โดยได้รับการส่งเสริมจากทางราชการเป็นอย่างดี ใน พ.ศ. 2311 ข้าราชการมีราคาแพงขึ้นถึงเกวียนละ 2 ชั่ง โปรดฯ ให้ดำเนินการแก้ไขด้วยการเกณฑ์ข้าราชการให้ช่วยกันทำนาปรัง² คือนานอกฤดูทุกแห่งทุกตำบล เป็นการระดมทั้งกำลังคนให้เป็นกลุ่มก้อนและเป็นการบรรเทาความขาดแคลนข้าวของราษฎรลงได้เป็นอย่างมาก

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 46

² แหล่งเดิม. หน้า 28

ใน พ.ศ. 2314 โปรดฯ ให้ขยายพื้นที่ทำนา ด้วยการดัดแปลงเอาที่สวนที่ว่างเปล่ามาทำเป็นที่นา ในบริเวณนอกคูเมืองออกไปทั้งสองฟาก ที่เรียกว่า ทะเลตม การขยายพื้นที่ทำนาเป็นการเพิ่มพื้นที่ให้ได้ประโยชน์มากที่สุดในการเกษตร ซึ่งจะอำนวยประโยชน์ในการตั้งค่ายต่อสู้ป้องกันศึก ที่จะยกเข้ามาประชิดพระนคร

การทำนาใหญ่แต่ละครั้งได้โปรดฯ เรียกกองทัพประชุมพลทุกครั้ง ใน พ.ศ. 2319 หลังเสร็จศึกอะแซหุ่ญก็ บรรดานายทัพนายกองได้คุมไพร่พลออกไปทำนากันเป็นการใหญ่ในบริเวณทะเลตมทั้งสองฟากอีกครั้ง การทำนาฟากตะวันออก ซึ่งในสมัยธนบุรีเป็นบริเวณทะเลตมกว้างใหญ่ การทำนาได้ทำติดต่อกันถึงท้องทุ่งบางกะปิ ทุ่งสามเสน ส่วนด้านตะวันตก มีกองทัพส่วนหนึ่งทำนาบริเวณกระทุ่มแบน หนองบัว และแขวงเมืองนครชัยศรี ในครั้งนั้น นโยบายการทำนามั้จะเป็นนโยบายพื้นฐานที่ต้องทำอยู่แล้ว แต่หากไม่มีกำลังไพร่พลในการทำนา คงจะได้ผลผลิตน้อย ดังนั้น การทำนาในสมัยธนบุรีจึงเป็นการระดมพลครั้งใหญ่ทั้งในกรุงและนอกกรุงให้รวมกันทำนาอย่างเร่งด่วน และทำให้มองเห็นทั้งจำนวนคนและการร่วมมือในการแก้ปัญหาความอดอยากร่วมกันในสมัยธนบุรี

3.4.2 นโยบายด้านการคมนาคม

ในสมัยธนบุรีมีการพัฒนาประเทศในแนวใหม่ ได้แก่ การตัดถนนในคราวว่างศึก เพื่ออำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ หลักฐานในการสร้างถนนมีปรากฏในบันทึกจดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศส กล่าวไว้ว่า “ในระหว่างเวลาที่เป็นฤดูหนาวนั้น พระเจ้าตากทรงโปรดฯ ให้ตัดถนนหนทาง ซึ่งเป็นการฝึกแบบพระราชประเพณีของพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนๆ และโปรดฯ ให้สร้างป้อมขึ้นหลายป้อมด้วย...”¹ การทำถนนนับว่าเป็นนโยบายใหม่ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมีแนวคิดแบบกว้างไกลในเวลานั้น เพราะยังไม่เคยมีหลักฐานในการสร้างถนนมาก่อนในสมัยอยุธยา

ส่วนการขุดคลองในสมัยธนบุรี พบหลักฐานปรากฏอยู่ในสำเนาฎีการ้องตั้งเจ้าขัตติยราชนิคมสมบัติมหิศวรย์ พระเจ้านครศรีธรรมราช พ.ศ. 2319 ว่าได้ดำเนินการขุดคลองท่าข้าม เพื่อให้ออกทะเลหน้านอก หรือทะเลฝ่ายตะวันตก ดังปรากฏว่า “ประการหนึ่งคลองท่าข้าม ซึ่งจะออกไปทะเลฝ่ายตะวันตกมีตราออกไปแต่ก่อนให้ขุดชำระยังมีสำเร้จนั้น ให้ดูว่าที่มาดหมายไว้ในใจ จึงจะมีตราออกไปต่อภายหลัง...”² การการตัดถนนและขุดคลอง แสดงถึงการคมนาคมในกรุงธนบุรีว่าได้มีการพัฒนาไปอย่างก้าวหน้า เพื่อความสะดวกทั้งทางบกและทางน้ำเป็นการรองรับความเจริญของการค้าที่กำลังจะขยายต่อไป

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 114

² แหล่งเดิม. (2506). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 ตอนปลายและภาค 2). หน้า 211.

3.4.3 การฟื้นฟูด้านการค้าต่างประเทศ

ปัญหาความขาดแคลนข้าวและปัญหาการผลิตต่างๆ ยังมีอยู่จนถึง พ.ศ. 2318 บาทหลวงฝรั่งเศสได้เขียนบันทึกเล่าไว้ว่า

จนถึงเวลานี้อาหารการกินในเมืองนี้ยังแพงมากเพราะบ้านเมืองไม่
เป็นอันทำมาหากินมา 15 ปีแล้ว เพราะเหตุว่ามีสงครามมิได้หยุดเลย
เวลานี้สงครามก็มีได้สงบ เงิน 200 เหรียญทุกวันนี้มีค่าน้อยกว่าเงิน 50
เหรียญเมื่อเวลาที่เราเข้ามาตั้งคณะบาทหลวงในเมืองนี้...¹

ความอดอยากที่มีอยู่มาก สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงแก้ปัญหาอย่างเร่งด่วน โดยให้ขุนนางลงมือทำนาและให้คุมไพร่พลทำนา โปรดฯ ให้เลิกทัพเมืองพิจิตร นครสวรรค์² ในฤดูทำนา ใน พ.ศ. 2319 และให้เลิกคนรักษาหน้าที่เชิงเทินเสีย เพื่อไปทำไร่ทำนาตามภูมิสำเนาเดิม ในปีเดียวกัน ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาในด้านการผลิต

การทำสงครามขยายอาณาเขตทำให้ได้กำลังคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอาณาจักรเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการฟื้นฟูการผลิต หลักฐานการเกณฑ์ผู้คนเข้ามาในกรุง ใน พ.ศ. 2317 ได้ไพร่พลลาวประมาณหนึ่งหมื่นคน ใน พ.ศ. 2321 ได้ชาวเขมรหมื่นคน ในปลายรัชกาลได้ชาวลาวไม่ทราบจำนวน พวกนี้โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามเมืองต่างๆ หลายเมือง คือ เพชรบุรี สระบุรี ราชบุรี จันทบุรี และหัวเมืองตะวันตก และส่วนหนึ่งมีอยู่ในเมืองหลวงแต่ไม่ทราบจำนวน

ในการฟื้นฟูด้านการค้าในสมัยธนบุรี เศรษฐกิจภายในอยู่ในสภาพทรุดโทรม แต่การค้ากับต่างประเทศก็ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการค้ากับจีนพระคลังสินค้าพยายามติดต่อค้าขายกับจีน ซึ่งการค้ากับจีนส่วนใหญ่เป็นการค้ากับเอกชน เพราะทางการจีนยังไม่ยอมรับรองรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าตากสิน แต่จีนก็เป็นประเทศเดียวที่สมเด็จพระเจ้าตากสินติดต่อตลอดเวลา ซึ่งจนกระทั่งปี พ.ศ. 2324 คณะราชทูตจากธนบุรีจึงได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ ซึ่งปรากฏใน พ.ศ. 2324 ว่า โปรดฯ ให้ส่งขบวนเรือถวายบรรณาการที่ประกอบด้วยเรือ 11 ลำ บรรทุกสินค้าที่มีมูลค่าถึง 2,443 ชั่งไปยังจีน³ นับเป็นขบวนเรือสินค้าจำนวนมากที่ออก

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาครั้งแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 116

² แหล่งเดิม. (2503). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 78

³ ญัตติกัณฑ์ จันทวิช. (2523). “ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี จากจดหมายเหตุจีน” ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 126.

ไปจากเมืองไทย นอกจากนี้ มีหลักฐานจากจดหมายของชาวเดนมาร์ก ซึ่งเขียนจากกรุงธนบุรี ใน พ.ศ. 2324 มีข้อความเกี่ยวกับการค้ากับจีนว่า “ประเทศนี้ เปิดช่องทางอย่างกว้างขวางให้แก่สินค้าทุกชนิดจากจีน กิจการค้าที่สำคัญที่สุดของประเทศดำเนินการโดยชาวจีนซึ่งอาศัยอยู่ภายในอาณาจักร พระมหากษัตริย์ก็ทรงโปรดการค้ามาก...”¹ หลักฐานนี้เป็นการยืนยันถึงสภาพการค้าขายที่ปรากฏชัดว่าธนบุรีมีการดำเนินการค้าอย่างต่อเนื่องกับจีนจนถึงปลายสมัยธนบุรี การฟื้นฟูผลิตผลและการค้าต่างประเทศทำให้อาณาจักรมีความมั่นคง นอกจากเป็นรากฐานให้เศรษฐกิจและระบบการเมืองเข้มแข็งแล้ว ยังเป็นปัจจัยของการติดต่อกับชาวต่างชาติให้เข้ามายังเมืองกรุงมากขึ้น ทั้งทางตะวันออกและตะวันตกของราชอาณาจักร ซึ่งในปลายรัชกาลยังสามารถขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง

4. ความสัมพันธ์กับนานาชาติ

ความสัมพันธ์กับนานาชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องในสองลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ในด้านการทำสงคราม และความสัมพันธ์ทางการค้าและการเมือง ซึ่งส่วนใหญ่ในด้านความกับนานาชาติ เป็นไปในด้านสงครามมากกว่า โดยเฉพาะกับประเทศที่อยู่ใกล้เคียงและเคยเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทยในสมัยอยุธยาในบางครั้ง ได้แก่ กัมพูชา ลาว และหัวเมืองเหนือ เป็นต้น ส่วนประเทศที่มีความสัมพันธ์ในด้านการเจริญสัมพันธ์ไมตรี ได้แก่ จีน ที่ติดต่อกันด้านการค้า และ เวียดนาม ติดต่อกันด้านการเมือง

4.1 ความสัมพันธ์ด้านสงคราม

ความสัมพันธ์กับกัมพูชาเป็นไปทางด้านสงครามเกือบตลอดรัชกาล การแย่งอำนาจกันของกัมพูชาทำให้กรุงธนบุรีมีโอกาสแทรกแซงและเข้าครอบครองกัมพูชาในสมัยธนบุรี สมเด็จพระรามาธิบดี (นักองหนท์) เป็นเจ้านายเขมรที่อาศัยบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินในการกลับขึ้นครองราชย์ในกัมพูชาอีกครั้ง ใน พ.ศ. 2314 เมื่อกรุงธนบุรียกทัพไปปราบกัมพูชาได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระรามาธิบดีเป็นกษัตริย์ขึ้นครองกัมพูชา ทำให้กัมพูชาเป็นเมืองประเทศราชของไทย โดยมีเจ้านายที่เคยมาอาศัยเมืองไทยเป็นผู้ปกครอง เหตุการณ์ในกัมพูชาจึงสงบลงบ้างในช่วงนี้

การปราบกัมพูชาเกิดขึ้นอีกครั้งในตอนปลายรัชกาล พ.ศ. 2323 เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีถูกกบฏและถูกฆ่า ไทยจึงยกทัพไปปราบโดยเจ้าพระยาจักรี เป็นแม่ทัพใหญ่ไปปราบ

¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2537). เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 1-7. หน้า 276. อ้างจาก Sarasin Viraphol. *Tribute and Profit. : Sino-Siamese Trade 1652-1853.* p. 146.

พร้อมกับมี เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์เป็นกองทัพหนุน โดยในครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน ต้องการจะให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอไปครองทัพพม่าด้วย เพื่อจัดการปัญหาพม่าอย่างเด็ดขาด แต่ไม่ทันได้โจมตีพม่า กรุงธนบุรีก็เกิดจลาจลขึ้นเสียก่อนจึงต้องยกทัพกลับ และสิ้นสุดสมัยธนบุรีในเวลาต่อมา

ความสัมพันธ์กับเมืองลาว กองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินได้โจมตีเมืองจำปาศักดิ์ในปี พ.ศ. 2319 ได้เมืองจำปาศักดิ์ เมืองอัตตะปือ และดินแดนหัวเมืองลาวตอนล่างตกอยู่ภายใต้อำนาจของไทย กองทัพธนบุรี ยกทัพตีหัวเมืองอีกครั้ง ใน พ.ศ. 2322 โดยเจ้าพระยาจักรี เป็นแม่ทัพยกไปตี ในครั้งนี้เจ้าสิริบุญสารสู้ไม่ได้จึงหลบหนีไป เจ้าพระยาจักรีได้กวาดต้อนพลเมืองลาวจำนวนมากเข้ามายังเมืองหลวง และมีเจ้านายลาวถูกกวาดต้อนเข้ามา ซึ่งสงครามกับลาวครั้งนี้ทำให้หัวเมืองทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจของธนบุรีอย่างเด็ดขาดตั้งแต่นั้นมา

ความสัมพันธ์กับหัวเมืองเหนือหรือล้านนา ไทยได้ทำสงครามกับล้านนาซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าหลายครั้ง ซึ่งในที่สุดสามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้ พ.ศ. 2317 สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดฯให้เจ้าพระยาสุรสีห์ทำการควบคุมและจัดระเบียบหัวเมืองเหนืออยู่หลายเดือนหลังจากตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ จนกระทั่งเจ้าพระยาสุรสีห์มีภรรยาเป็นเจ้านายเมืองเชียงใหม่ ชื่อ นางรจจา หรือเจ้าคอกศรีอินชา โดยให้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองธนบุรี จนมีบทบาททางการเมืองในตอนปลายรัชกาลในการต่อสู้ร่วมกับฝ่ายเจ้าพระยาสุรียอภัยในคราวเกิดจลาจล อย่างไรก็ตามหัวเมืองเหนือยังมีศึกกับพม่าจนถึง พ.ศ. 2319 พม่าจึงไม่ได้มารุกรานอีก แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้ควบคุมอย่างเข้มงวด กลับปล่อยให้ทั้งร้างไว้จนสิ้นรัชสมัยธนบุรี

4.2 ความสัมพันธ์ด้านการค้าและการเมือง

ความสัมพันธ์กับจีนเป็นลักษณะด้านการค้าซึ่งมีแนวโน้มในด้านดีเพราะจีนเป็นแหล่งสินค้าใหญ่ และกรุงธนบุรีสามารถที่จะนำสินค้าไปขายยังเมืองจีนได้มาก เป็นการฟื้นฟูเศรษฐกิจของเมืองให้เติบโตเร็วขึ้น โดยการติดต่อกับจีน ชาวจีนทั้งอยู่ในเมืองและอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ได้เป็นกลไกในการติดต่อทั้งการทูตและการเดินเรือไปยังจีน เพราะมีความชำนาญเส้นทางการเดินเรือทะเล และมีประสบการณ์ในการค้ามาก่อน

ดังนั้น ความสำเร็จทางการค้ากับจีนจึงเป็นผลมาจากการเข้ามาของจีนอย่างมากในสมัยธนบุรี ทำให้ได้คนมีความรู้มาทำราชการและการค้าให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งผลจากการติดต่อตลอดรัชกาลจนได้รับการยอมรับ ทำให้ธนบุรีมีเศรษฐกิจดีขึ้นทั้งนี้ เพราะประเทศจีนยังมีความต้องการข้าวเพิ่มขึ้นเสมอ¹

สำหรับความสัมพันธ์กับเวียดนาม เป็นผลจากการเมืองภายในของเวียดนามเองที่ทำให้ฝ่ายที่แพ้ต้องหลบหนีจากประเทศเพื่อมาลี้ภัยยังไทย ซึ่งในชั้นต้นสมเด็จพระเจ้าตากสิน

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). การเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรี. หน้า 427.

ทรงเมตตาให้ที่อยู่อาศัยในกรุงฝัງตะวันออกอยู่ร่วมกับชาวจีน ผู้ที่เข้ามาในคราวนั้น คือ
องเชียงซุน เป็นเจ้านายชั้นสูงของเวียดนาม แต่องเชียงซุนอยู่ได้ไม่นานได้ถูกประหารชีวิตพร้อม
กับพรรคพวกเกือบทั้งหมด ทำให้สัมพันธ์ระหว่างเวียดนามและกรุงธนบุรีสิ้นสุดลงในตอนปลาย
รัชกาล เพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเกิดความระแวงในตัวองเชียงซุนกับพรรคพวกจึงให้
ประหารชีวิตในที่สุด

ความสัมพันธ์กับนานาชาติในสมัยธนบุรีจะเห็นว่าเน้นหนักไปในการสงคราม ความ
เกี่ยวข้องระหว่างตัวบุคคลมีหลักฐานน้อย แต่ก็ทำให้เห็นว่าการสงครามก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม
และการติดต่อระหว่างกันและการพยายามปกครองหัวเมืองอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งในสมัยธนบุรีแม้
จะมีระยะเวลาสั้นๆ แต่หัวเมืองใกล้เคียงก็เป็นเมืองประเทศราชอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งมีการติดต่อ
ระหว่างเมืองกับเมืองเพื่อให้เกิดความสงบอยู่เสมอ ซึ่งทำให้มีความเป็นนานาชาติในกรุงธนบุรี
จากการติดต่อกันของหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ได้เช่นกัน

สรุปใจความสำคัญว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ ในที่นี้ ได้
พบปัจจัยสำคัญ คือ ลักษณะสังคมของกรุงธนบุรี ที่เป็นนานาชาติ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงมา
เรื่อย ๆ จากสังคมเมืองท่าหน้าด่านที่เป็นทางผ่านก่อนที่จะเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา เป็นที่ตั้งถิ่น
ฐานของชาวต่างชาติมาก่อน จึงมีความหลากหลายของชุมชนที่มีอยู่ก่อนแล้ว นอกจากนี้ ธนบุรี
ได้มีความสำคัญขึ้นอีกจากการเป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรไทย ทำให้สังคมมีการพัฒนา
เป็นแบบสังคมเมืองหลวง ที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง มีการติดต่อกับพ่อค้าทั้งในและนอก
อาณาจักร อีกทั้งมีชาวต่างชาติอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเพิ่มอีก กรุงธนบุรี จึงเปลี่ยน
ฐานะเป็นทั้งเมืองหลวง และเมืองท่าในขณะเดียวกัน ทั้งนี้สังคมนานาชาติกรุงธนบุรียังเป็นเมือง
ที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมและมีพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์จึงเป็นที่หมายตาของบรรดาชาวต่างชาติที่
จะเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองหลวงด้วย

นอกจากนี้ยังมีปัจจัย คือ นโยบายด้านต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ต้องการ
ฟื้นฟูบ้านเมืองให้ดีขึ้น จึงมีนโยบายทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมมาเร่งปรับปรุงใช้ใน
กรุงธนบุรีจนเกิดความเป็นสังคมใหญ่ที่มีการพัฒนาเป็นนานาชาติ และนโยบายการสร้าง ความ
สัมพันธ์อันดีกับนานาชาติทั้งด้านการค้าและการสงครามขยายอาณาเขตและสร้างความสงบให้
เกิดในหัวเมืองประเทศก็ก่อให้เกิดกรุงธนบุรีได้เพิ่มจำนวนประชากรมากขึ้น เพราะมีการอพยพ
ไพร่พลเมืองชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงธนบุรีเพิ่มอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการ
เป็นสังคมนานาชาติได้ทางหนึ่ง กลุ่มชาวต่างชาติเหล่านี้ มีทั้งพวกที่เข้ามาเพื่อเผยแพร่ศาสนา
และเข้ามาเพราะถูกกวาดต้อนเข้ามาเนื่องจากสงครามและอพยพเข้ามาขอพึ่งพระบารมีของ
สมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ทรงต้อนรับชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ เป็นอย่างดีในช่วงแรกที่เข้า
มา สังคมกรุงธนบุรีเป็นสังคมที่ขยายใหญ่ในเวลาไม่นาน เพราะการต้องการกำลังคนในช่วงต้น
รัชกาล จึงทำให้เมืองได้ขยายกว้างตามไปด้วย แต่ด้วยพื้นที่ใช้สอยยังมีจำกัดในช่วงแรก

ชุมชนกลุ่มต่างที่ธนบุรีจึงอยู่แบบใกล้ชิดติดกันไป ไม่ว่าจะเป็นมุสลิม จีน มอญ ลาว และชาวไทย
เอง ได้รวมกลุ่มกันอยู่ไม่ห่างกัน ตามริมคลองทั่วไป

กรุงธนบุรีจึงมีพัฒนาการจากเมืองท่าหน้าด่านเล็กๆ ที่มีพลเมืองชาวต่างชาติอยู่อาศัย
แล้ว ต่อมาได้มีกลายสภาพเป็นเมืองหลวง ที่มีผู้คนกลุ่มต่างๆ อพยพเข้ามาอยู่อาศัยรวมกันเพิ่ม
ขึ้นอีก ทั้งอยู่กับชุมชนเชื้อสายเดียวกันและสร้างชุมชนของตนเองขึ้นใหม่อีก ทำให้เมืองมีการ
ขยายตัวและเพิ่มความหลากหลาย ทั้งนี้ การที่เป็นเมืองท่าอยู่แล้ว ก็ได้กลายเป็นเมืองท่านานาชาติ
มีชาวต่างชาติเข้ามาติดตลกทั้งการทูตและการค้าขายและเปลี่ยนสินค้ากับทางราชการไทย
จึงทำให้เป็นสังคมนานาชาติ เปิดโอกาสแก่คนทุกชาติทุกภาษาได้เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรได้
อย่างเสรี

บทที่ 2

การตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยธนบุรี

กรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองหลวง คู่กับเมืองธนบุรีที่มีฐานะเป็นทั้งเมืองท่าและเมืองหน้าด่านได้มีความเกี่ยวเนื่องกันมาตลอดสมัยอยุธยา สถานการณ์ทางด้านการค้า การติดต่อกับชาวต่างชาติ และการสงคราม เป็นปัจจัยที่ทำให้อยุธยาสร้างความแข็งแกร่งมั่นคงให้กับธนบุรี ดังจะเห็นว่าความเจริญของเมืองทั้งสองมีพัฒนาการเป็นเมืองท่าในลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ บริเวณกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่ามาก่อนสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับเมืองธนบุรี หรือเมืองบางกอก ซึ่งเป็นท่าเรือสำคัญในปลายสมัยอยุธยา¹

การตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นส่วนหนึ่งที่พัฒนาให้เมืองธนบุรีเป็นเมืองที่เจริญขึ้น เพราะการตั้งถิ่นฐานได้มีต่อเนื่องมาจนถึงสมัยธนบุรี เมื่อเป็นเมืองหลวง ทำให้กรุงธนบุรีขยายตัวทั้งด้านกำลังคนและความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ เป็นที่ติดต่อค้าขายของชนชาติต่างๆ ที่เข้ามาค้าขายภายใน ทั้งนี้ จากเมืองท่าหน้าด่าน ได้พัฒนาเป็นเมืองท่านานาชาติ ที่มีลักษณะเป็นที่ชุมนุมของชุมชนชาวต่างชาติ

1. การตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติที่ธนบุรีสมัยอยุธยา

เมืองธนบุรีเป็นเมืองที่มีพัฒนาการเติบโตเป็นชุมชนเมืองตามลำดับ โดยในสมัยอยุธยา การที่เมืองธนบุรีตั้งอยู่ทางน้ำสายสำคัญ คือแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นแม่น้ำที่ใช้เดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา และธนบุรียังอยู่ในทำเลระหว่างกึ่งกลางที่จะเข้าออกอยุธยาและปากแม่น้ำ ทำให้ธนบุรีเป็นจุดแวะที่เหมาะสมสำหรับคนเดินทางเรือเข้ามาถึงเมืองธนบุรี

นอกจากนี้ ความเหมาะสมทางภูมิศาสตร์ได้ส่งเสริมให้ธนบุรีกลายเป็นเมืองท่าหน้าด่านในสมัยอยุธยา และมีพัฒนาการที่เจริญเรื่อยมา โดยเฉพาะในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อมีชาวยุโรปเข้ามาอาศัยมาก ทำให้ธนบุรีเปลี่ยนแปลงจากชุมชนหมู่บ้านชาวสวนที่อาศัยทำมาหากินแต่เดิม มีชาวต่างชาติที่ผ่านเข้ามาเห็นความอุดมสมบูรณ์

¹ พลับพลึง คงชนะ. (2534). “บทบาทของอยุธยาในฐานะที่เป็นเมืองท่า”, ประวัติศาสตร์ฉบับรวมงานวิจัย. หน้า 19.

ของเมืองธนบุรี จึงมีชาวต่างชาติบางกลุ่มเลือกธนบุรีเป็นที่อยู่อาศัยและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

ชาวต่างชาติที่ตั้งถิ่นฐานที่ธนบุรีเป็นพวกที่มาจากที่ต่าง ๆ บางพวกมาจากภายนอกเข้ามาอยู่ที่ธนบุรีเป็นแห่งแรก แต่บางพวกสันนิษฐานว่าอพยพจากอยุธยาที่ตั้งถิ่นฐานในเมืองธนบุรีซึ่งสามารถทำมาหากินได้ดีเช่นกัน ชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยยังเมืองธนบุรีอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ตามถิ่นที่อยู่เดิม คือ กลุ่มแรกเป็นชาติที่มาจากฝั่งตะวันออกของสยาม ได้แก่ ชาวจีน กลุ่มที่สองเป็นพวกที่มาจากประเทศแถบฝั่งตะวันตกของสยาม คือ อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ ฯลฯ เป็นต้น และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นพวกที่มาจากยุโรป มีชาวโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นต้น ชาวต่างชาติเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งอยู่อย่างถาวรและมีการอยู่เพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ แล้วได้เดินทางจากไป โดยจำแนกเป็นกลุ่มดังนี้

1.1 กลุ่มที่มาจากทางฝั่งตะวันออกของสยาม¹

ชาวต่างชาติที่มาจากทางฝั่งตะวันออกของสยาม ได้แก่ ชาวจีน ญี่ปุ่น ญีวก และเวียดนาม คนเหล่านี้ได้เดินทางเข้ามาค้าขายยังกรุงศรีอยุธยาและได้ตั้งถิ่นฐานอยู่กรุงศรีอยุธยาบางช่วงเวลา ซึ่งชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่มีบทบาทต่อการค้าและการเมืองของสยาม คือ ชาวจีนที่มีอยู่จำนวนมาก และได้ขยายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วเมืองสยาม ซึ่งในจำนวนนี้ที่เมืองธนบุรีมีชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานอยู่เช่นกัน ดังนั้น ประเทศที่มาจากฝั่งตะวันออกของสยามที่จะกล่าวถึงในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะชาวจีนที่ปรากฏหลักฐานว่ามีการตั้งถิ่นฐานที่เมืองธนบุรีในสมัยอยุธยาค่อนข้างชัดกว่าชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ที่มาจากทางฝั่งตะวันออก

1.1.1 ชาวจีน

ชาวจีนเป็นชาวต่างชาติที่มีการติดต่อค้าขายกับดินแดนสยามมานาน เป็นชาวต่างชาติที่มีความคุ้นเคยและเกี่ยวข้องกับเมืองสยามมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ในสมัยอยุธยามีสนับสนุนให้พ่อค้าชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขายในเมืองไทย เพราะชาวจีนมีความชำนาญในการเดินเรือสำเภา ซึ่งเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้าต่ออยุธยา ดังนั้น

¹ ฝั่งตะวันออกของสยาม กำหนดเอาตามเขตทะเลทางตอนใต้ของประเทศจีนลงมา ประเทศที่อยู่แถบนี้ถือว่ามาจากฝั่งตะวันออกหรือฝั่งซ้ายของสยาม เพราะเข้ามาทางซ้ายของฝั่งอ่าวไทย ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น เวียดนาม เป็นต้น

จึงมีชาวจีนเพิ่มมากขึ้นในภูมิภาคเมืองสยามตั้งแต่ต้นสมัยอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 23 สกินเนอร์ ระบุว่า “ชุมชนจีนในอยุธยาจำนวนประมาณ 3-4 พัน ถ้านับจำนวนคนจีนทั้งหมดในเมืองสยาม ก็คงจะมีคนจีนอยู่ประมาณหนึ่งหมื่นคน...”¹ ในอยุธยามีชาวจีนตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไปทั้งในและนอกกำแพงเมือง เช่น ในกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีตลาดในไก่อและตลาดน้อยของพวกจีน และที่คลองสวนพลู บริเวณวัดพนัญเชิง บริเวณนั้นซึ่งเคยเป็นที่อยู่ของกรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์ กับพระสวามี คือ เจ้าขรรค์เงินที่ตำบลถนนตาล² เป็นสำคัญ ส่วนอีกแห่งคือที่ปากคลองขุนละครไชย มีชื่อตลาดบ้านจีน เป็นตลาดใหญ่มีทางสัญจรทั้งทางบกและทางเรือ มีศาลเจ้าจีนศาลหนึ่งอยู่ท้ายตลาด³ นอกจากนี้ ยังมีชาวจีนที่อยู่ทางหัวเมืองชายทะเลตะวันออกแถบบางปลาสร้อย จันทบุรี และชาวจีนที่อาศัยอยู่ทางใต้ของสยาม บริเวณเมืองสงขลาและเมืองปัตตานีเป็นแหล่งชาวจีนแหล่งใหญ่เช่นกัน⁴

หลักฐานเกี่ยวกับชาวจีนที่อาศัยในเมืองธนบุรี ปรากฏในเอกสารของโปรตุเกสตามที่ ดูอาร์เต้ เฟร์นันเดซ ตัวแทนคณะทูตโปรตุเกสคนแรกได้เดินทางเข้ามาพร้อมสำเภาจีน โดยมีได้ก่งเรือชื่อ พูลาเต้ เดินทางมาถึงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2054 บันทึกไว้ว่า

“...พวกเขาได้เข้ามาทางแม่น้ำที่ชื่อ แม่น้ำ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบข่าวว่า ชาวต่างชาติได้มาถึง พระองค์ได้ส่งข้าราชการคนหนึ่งมาพร้อมด้วยเรือสองร้อยลำ เพื่อสอบถามให้มั่นใจเรื่องสัญชาติของผู้ที่ร่วม

¹จี วิลเลียม, สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 12.

²กรมศิลปากร. (2542). “ปฐมวงศ์ พระราชพงศาวดารฉบับย่อ”. ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4. หน้า 29.

³คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง. (2534). หน้า 17.

⁴สกินเนอร์อธิบายเพิ่มว่า “ชาวจีนส่วนมากมาตั้งหลักแหล่งในผืนแผ่นดินสยามระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 (23) ที่อยุธยา ปากน้ำโพ บางปลาสร้อย แปรริ้ว ท่าจีน บ้านดอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานีและภูเก็ต อาจเป็นไปได้ว่าชาวจีนยังได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ จันทบุรี กรุงเทพฯ แม่กลอง เพชรบุรี ไซยา หลังสวน และตรังด้วย แม้จะไม่มีปรากฏหลักฐานข้อความเป็นพิเศษก็ตาม..” อ้างจาก จี. วิลเลียม สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 27.

เดินทางมาด้วย รวมทั้งเหตุผลของการมาเยือน ข้าราชการผู้นั้นล่องลงมา
ทางแม่น้ำ แม่น้ำ จากอยุธยา เมืองหลวงโบราณ ถึงท่าเรือ(ที่ไม่ปรากฏชื่อ)
ซึ่งมีคนจีนตั้งถิ่นฐานอยู่...¹

หลักฐานนี้ เป็นที่เข้าใจว่า นายเฟอร์นันเดซ ผ่านทางแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่ชาวต่างชาติมักเข้าใจผิดคิดว่าคำว่า แม่น้ำ เป็นชื่อแม่น้ำ ส่วนท่าเรือที่ไม่ปรากฏชื่อก็คือ
เมืองธนบุรีนั่นเอง ส่วนหลักฐานที่ว่า มีชาวจีนตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณธนบุรี นายเฟอร์นันเดซ
คงได้ข้อมูลจากได้ก่งเรือชาวจีน เป็นคนเล่าให้ฟัง

นอกจากนี้ การสำรวจเรื่องราวเกี่ยวกับชาวสยามของโปรตุเกสใน
พุทธศตวรรษที่ 22 (ค.ศ. 16) ของ เดอ คัมโบส์ ยังกล่าวถึงพ่อค้าชาวจีนว่า “ตั้งหลักแหล่ง
อยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งในประเทศไทย”² จากหลักฐานบันทึกของชาวโปรตุเกส ที่เข้ามายังกรุง
ศรีอยุธยาคงพบชาวจีนอยู่มาก และน่าจะมีชาวจีนอาศัยอยู่บริเวณเมืองธนบุรีเช่นกัน เพราะ
ว่าที่ใดที่ชาวโปรตุเกสไปถึงได้พบชาวจีนอาศัยอยู่บริเวณนั้นเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐาน
ที่นายเฟอร์นันเดซ กล่าวว่ามีชาวจีนที่ธนบุรีแล้วในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ใน
พ.ศ. 2054 เป็นอย่างน้อย ตามที่บันทึกไว้ ซึ่งชาวจีนที่ธนบุรีคงจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ
และค้าขายอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามเส้นทางที่มีชุมชนค้าขายอยู่ริมแม่น้ำ

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ชาวจีนยังคงมีบทบาททางการค้าเพิ่มขึ้น ดังจะ
เห็นได้จากในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ได้ว่าจ้างชาวจีนให้เป็นพนักงานทำการ
ค้าขายแทนพนักงานดูแลโรงเก็บสินค้า พนักงานบัญชีและกะลาสีเรือ เป็นจำนวนมาก ทั้ง
ได้ทรงแต่งตั้งชาวจีนเป็นเสนาบดีพระคลังอีกครั้ง คือ พระยาโกษาธิบดี (จีน) ที่เป็นพระคลัง
มาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ³ เพื่อทำหน้าที่ค้าขายกับจีน โดยเฉพาะการค้าข้าว ซึ่ง
เป็นสินค้าสำคัญ และในพุทธศตวรรษที่ 23 ประเทศจีนประสบภาวะขาดแคลนข้าวเพื่อ
บริโภคทั่วประเทศ จึงได้ขอซื้อข้าวจากไทยเป็นจำนวนมาก มีรายงานว่ามีการส่งข้าวสาร

¹Smith, Ronald Bishop. (1968). *The First Age of the Portuguese Embassies, Navigations and Peregrination to the Kingdoms and Islands of South East Asia (1509-1521)*. p. 7-8.

²จี. วิลเลียม สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*.
หน้า 6.

³มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2536). *ขุนนางอยุธยา*. หน้า 266.

300,000 หาบไปตามความต้องการของจีน¹ ในขณะที่เดียวกันจักรพรรดิจีนยังให้การสนับสนุนพ่อค้าจีนที่เดินทางมายังสยามเพื่อซื้อข้าวมากกว่า 20,000 หาบ กลับไปเมืองจีน จะได้รับพระราชทานรางวัลเป็นเข็มขัดและกระดุมขุนนางจีน²

ดังนั้น นโยบายเหล่านี้ มีชาวจีนเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับอยุธยาเพิ่มขึ้น และการขนส่งข้าวทุกครั้งย่อมใช้เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา จึงสันนิษฐานได้ว่าชาวจีนส่วนหนึ่งได้หยุดพักทำการค้าที่เมืองธนบุรี และได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณจุดการค้าที่สำคัญ ดังเช่น ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ บริเวณกุฎีจีนในปัจจุบัน ซึ่งเป็นหัวโค้งของแม่น้ำกว้างขวาง เหมาะแก่การเป็นที่จอดเรือ อาศัยทำการค้าขายริมแม่น้ำ นอกจากนี้ บริเวณคลองบางกอกใหญ่ ยังเป็นเส้นทางสู่แม่น้ำท่าจีน และออกสู่ทะเลได้อีกทางหนึ่งด้วย เส้นทางเหล่านี้เป็นบริเวณที่มีชาวจีนอยู่อาศัย ทั้งนี้จะเห็นได้จากชื่อของแม่น้ำ ที่ให้ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนว่า “ท่าจีน”

1.2 กลุ่มที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยาม

ฝั่งตะวันตกของสยาม ได้แก่พื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวเบงกอล ที่ประกอบไปด้วย บริเวณชายฝั่งริมอ่าวเมาะตะมะ หรืออ่าวมะตะบัน และทะเลอันดามัน ซึ่งมีเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บริเวณนี้ คือ ทะวาย มะริด และตะนาวศรี ผู้ที่มาจากบริเวณฝั่งตะวันตก ได้แก่ ชาวอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มประเทศทางฝั่งตะวันตกยังรวมไปถึงประเทศทางคาบสมุทรมาลายูและหมู่เกาะที่ตั้งของประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ในปัจจุบัน เหตุที่ถูกรวมอยู่เพราะเป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลามเช่นเดียวกัน ดังนั้น ชาวยุโรปจึงมักเรียกกลุ่มพ่อค้าพวกนี้ว่า พวกแขก ซึ่งรวมอยู่ในกลุ่มประชาชาติที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยาม หรือฝั่งขวาของสยาม ซึ่งในที่นี้จะกล่าวโดยรวมว่า ชาวมุสลิม

¹ จี วิลเลียม, สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 16.

² แหล่งเดิม. หน้า 16. นโยบายการซื้อข้าวนี้ เกิดขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2294 ตรงกับรัชสมัยจักรพรรดิเฉียนหลง (ครองราชย์ พ.ศ. 2278-) ของจีน ซึ่งเป็นเวลาที่มีการค้าระหว่างไทยกับจีนรุ่งเรืองมาก การออกกฤษฎีกานี้ ได้หักล้างคติที่ถือว่า คนจีนที่ออกไปค้าขายยังต่างประเทศเป็นบุคคลที่ไม่พึงปรารถนา เป็นการส่งเสริมให้มีการตั้งหลักแหล่งถาวรของชาวจีนในสยาม และให้เกิดการติดต่อกับชาวจีนที่ไปค้าขายที่สยามด้วย.

1.2.1 ชาวมุสลิม

ชาวมุสลิมเข้ามาอยู่ในภูมิภาคเอเชียตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 (ค.ศ. 7)¹ โดยพ่อค้าอาหรับเข้ามาสู่หมู่เกาะมลายู ซึ่งมุสลิมในเมืองไทยคงเข้าสู่อาณาจักรในระยะเวลาที่เช่นกัน โดยเข้ามาทางตอนใต้ของไทยที่มีชาวมลายูอยู่มาก พร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาอิสลามไปทั่วคาบสมุทรมลายู มุสลิมเป็นชาวต่างชาติที่ทำการค้าทางฝั่งตะวันตกเป็นกลุ่มแรกๆ และยังเชื่อมโยงการค้าทั้งในฝั่งตะวันออกและตะวันตกเข้าด้วยกัน ซึ่งการแพร่ขยายของชาวมุสลิมเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะการค้าในบริเวณแถบนี้ เป็นจุดแรกเปลี่ยนสินค้าสำคัญของพ่อค้ามุสลิม

ชาวมุสลิมที่เดินทางเข้ามาในเมืองไทยมีหลายทาง ที่มาจากฝั่งตะวันตก พวกนี้จะใช้เส้นทางบกระหว่างเมืองทวาย มะริด และตะนาวศรีมายังอ่าวไทยซึ่งเดินทางได้เร็วและสะดวกกว่าทางมะละกา ทั้งยังเป็นเมืองท่าที่สำคัญสำหรับการค้าและการจอดเรือกำบังคลื่นลมได้ดี ซึ่งหลักฐานโปรตุเกสกล่าวว่าบริเวณนี้ ได้มีพ่อค้ามุสลิมเข้าติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 หรือประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15² มาแล้ว

มุสลิมในเมืองไทยมีบรรพบุรุษมาจากหลายเชื้อชาติ³ ตามหลักฐานของชาวตะวันตกมุสลิมมักจะถูกเรียกว่า มัรวร⁴ ซึ่งหมายรวมทั้ง ชาวอาหรับ เปอร์เซียและ

¹ เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม. หน้า 57-58.

² เอกสารของฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา. (2513). นันทา สดกุล ผู้แปล. หน้า 26,48,61.

³ ชาวไทยมุสลิมมีบรรพบุรุษมาจากหลายเชื้อชาติต่างๆ คือ 1). สายที่มีบรรพบุรุษจากอาหรับและเปอร์เซีย, 2). สายที่มีบรรพบุรุษมาจากชาว-มลายู, 3). สายที่มีบรรพบุรุษมาจากจาม-เขมร, 4). สายที่มีบรรพบุรุษมาจากอินเดีย ปากีสถาน และบังคลาเทศ, 5). สายที่มีบรรพบุรุษมาจากจีน. ทั้งนี้มุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ยังแบ่งได้เป็นสองกลุ่มตามแนวความคิดทางศาสนา คือ กลุ่มชีอะฮ์และซุนนะห์. ดูเพิ่มเติมจาก เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2523). ใน กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม.

⁴ คำว่า มัรวร ในเอกสารของชาวตะวันตกมักจะใช้เรียกกลุ่มมุสลิมอย่างรวมๆ กันไป ชาวโปรตุเกส ใช้คำว่ามัรวรในพุทธศตวรรษที่ 21 หมายถึงมุสลิม หรือผู้นับถือศาสนาอิสลามที่มาจากแอฟริกาตะวันออก เอเชียตะวันออกเฉียงกลาง เอเชียกลาง และอินเดีย เป็นต้น ซึ่งเป็นความหมายรวมๆ ส่วนบันทึกของลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศส กล่าวว่า เฉพาะพวกมัรวร ซึ่งควรจะเป็นชาติเดียว ก็แบ่งออกเป็น 10 ชาติแล้ว และมัรวร หมายถึงแขกชาติอาหรับนับถือศาสนาพระมะหะหมัดซึ่งบรรพบุรุษของเราเรียกแขกสาระเซ็น และแขกชาตินี้แผ่ฐานอยู่ในที่ต่างๆ เกือบทั่วทวีปยุโรป. อ้างจาก เดอ ลาลูแบร์. (2510). ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1. หน้า 45-46.

ชาวอินเดียร่วมอยู่ด้วย แต่ชาวสยามมักเรียกว่า แขกเทศ หลักฐานการตั้งถิ่นฐานที่อยุธยาของพวกมุสลิมมีปรากฏในบันทึกของ โตเม ปิเรส ใน พ.ศ. 2058 (ค.ศ.1515) กล่าวว่า พ่อค้าต่างชาติส่วนใหญ่เป็นชาวจีน และมีแขกมัวร์อาศัยอยู่ในสยามจำนวนน้อยมาก นอกจากนี้ยังมีมุสลิมชนชาติอื่น ได้แก่ อาหรับและเปอร์เซีย¹ ซึ่งบันทึกนี้แสดงว่า ในพุทธศตวรรษที่ 21 มีชาวมุสลิมตั้งถิ่นฐานที่อยุธยาแล้ว ซึ่งพวกมุสลิมที่อพยพมาอยุธยามีทั้งเป็นพ่อค้านักการทหาร นักวิชาการ แพทย์ และนักเภสัชวิทยา เป็นพ่อค้าที่มีความรู้ โดยเฉพาะชาวเปอร์เซียทำการค้าเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรียังเปอร์เซีย หลักฐานของเดอลาลูแบร์ยังกล่าวถึงพวกมัวร์ว่า มีฐานะร่ำรวยที่สุดในบรรดาชาวต่างชาติ พวกนี้ได้ทำการค้ากับญี่ปุ่นและยุโรป

มุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เมืองธนบุรีไม่ทราบแน่ชัดว่าเข้ามาในช่วงใด แต่สันนิษฐานว่าคงจะเกิดชุมชนขึ้นก่อนหรือภายหลังจากการตั้งด่านขนอน เป็น เมืองธนบุรี ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ใน พ.ศ. 2100 จากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาของชาวมุสลิมที่คลองบางกอกใหญ่ว่า มีมัสยิดเกิดขึ้นแล้วในช่วงรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153-2171) คือ มัสยิดกุฎีใหญ่หรือมัสยิดตันอยู่ใกล้กับวัดเจ้าสัวหงษ์ และป้อมเมืองธนบุรี การขยายตัวทางการค้าของมุสลิมตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม คงจะมีมุสลิมบางส่วนที่ล่องแพค้าขายมาที่ธนบุรี และเมื่อเห็นว่าเป็นที่เหมาะสมน่าจะอยู่จึงได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองนี้ และเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่เพราะมีสุเหร่าประจำหมู่บ้าน²

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีหลักฐานเกี่ยวกับชาวมุสลิมที่บางกอก ชาวตะวันตกได้จดบันทึกไว้จำนวนมาก ดังเช่นบันทึก ใน พ.ศ. 2223 ของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ที่มีมองซิเออร์ บูโลเดแลนด์ เดินทางมากับเรือ เลอไวตูร์ ได้บันทึกเกี่ยวกับการต้อนรับชาวฝรั่งเศสที่บางกอกว่า “จึงได้มีรับสั่งไปยังเจ้าเมืองซึ่งเป็นคนชาติแขกเติร์กโดยทันทีว่าถ้าเรือยิงสลุตแล้วก็ให้เจ้าเมืองยิงสลุตรับ...”³ หลักฐานนี้แสดงชัด

¹ วรพร ภูพงศ์พันธุ์. (2542). ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767. หน้า 52. อ้างถึง ใน Embassy of Portugal Bangkok – Thailand, Thailand and Portugal 470 Years of Friendship, p 33.

² น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). (2534). ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ. หน้า 38.

³ กรมศิลปากร. (2467). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. หน้า 57.

ว่ามีเจ้าเมืองเป็นชาติเติร์กหรือตุรกีมาก่อนที่คณะทูตฝรั่งเศสจะเข้ามา ซึ่งใน พ.ศ. 2228 เมื่อบาทหลวง กิย์ ดาซาร์ต ที่เข้ามาพร้อม เซอวาเลีย เดอ โชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาในครั้งแรก ได้จัดบันทึกเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับเมืองบางกอกไว้ว่า “ ครั้นเจ้าเมืองบางกอกซึ่งมีสัญชาติเป็นแขกเติร์ก และนับถือศาสนาพระมะหะหมัด ได้รับแจ้งข่าวว่าราชทูตของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงอ่าวจอดเรือแล้ว... ท่านเจ้าเมืองเป็นบุรุษร่างใหญ่ สมส่วนและให้การต้อนรับพวกเราอย่างดี...”¹ ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุฟอร์บิง ที่ระบุว่า เจ้าเมืองบางกอกนำอาหารแขกมาเลี้ยง และเครื่องดื่มที่เป็นน้ำชอร์เบค (คือน้ำเจือกับน้ำผลไม้)² จากหลักฐานทำให้ทราบว่าถึง พ.ศ.2228 เจ้าเมืองบางกอกเป็นมุสลิม และชุมชนชาวมุสลิมคงอยู่บริเวณมัสยิดกุฎีใหญ่มาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานแล้ว

นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานจากเปอร์เซียที่เป็นพวกพ่อค้าและนักเดินเรือ ได้ส่งราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ โดยในเดือนรอมฎัน³ ฮิจเราะฮ์ศักราช 1096 (มิถุนายน พ.ศ. 2228) กษัตริย์ สุลัยมานชาห์แห่งราชวงศ์เซาะเฟวี ได้ส่งสาส์นเพื่อมาเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองสยาม⁴ มีการบันทึกว่าเจ้าเมืองตะนาวศรีและเจ้าเมืองเพชรบุรีเป็นมุสลิมเช่นเดียวกัน⁵ และเมื่อเดินทางมาถึงเมือง “Suhan” ซึ่งชื่อนี้มีผู้สันนิษฐานแตกต่างกันอยู่บ้าง สันนิษฐานหนึ่ง คือ ชูฮาน น่าจะหมายถึง “สวน” เพราะเป็นเมืองที่มีผลไม้อุดมสมบูรณ์มากและน่าจะเป็นเมืองธนบุรีหรือเมืองนนทบุรีมากกว่า⁶ เพราะอยู่ตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งในเรื่องเมืองชูฮานนี้ยังสรุปไม่ได้แน่นอน

¹ กิย์ ดาซาร์ต. (2517). จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ต. หน้า 10 และ 23.

² เซอวาเลียเออร์ เดอ ฟอร์บิง. (2509). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บิง. หน้า 68.

³ เดือนรอมฎัน คือ เดือนที่ 7 แห่งศักราชอิสลาม ศักราชอิสลามนับเดือนตามจันทรคติ อันประกอบด้วย เดือนที่ 1) มุฮัรรอม 2) ซอฟาร์ 3) รอบีอุล-เอาวัล 4) รอบีอุซ-ซานี 5) ญุมาดัล-เอาวัล 6) ญุมาดัล-ซานี 7) รอฎิบ 8) ชะอ์บาน 9) รอมฎอน 10) เซาวาล 11) ชุลเกาะฮ์อะฮ์ 12) ชุลฮิจยะฮ์.

⁴ สาส์นากษัตริย์สุลัยมาน. (2545). ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ แปล. หน้า 16.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 17.

⁶ ขวัญฤดี อัศวาวุฒิชัย. (2544). “ก่อนจะเป็นธนบุรี,” ใน มัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. หน้า 72. คำว่า “ชูฮาน” ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ สันนิษฐานว่า ชูฮาน คือ เมืองสุพรรณ ส่วนในหนังสือ การเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หน้า 48 นิธิ เอียวศรีวงศ์ สันนิษฐานว่า เป็นเมืองตะนาวศรี. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เรื่อง สาส์นากษัตริย์สุลัยมาน.

ว่าเป็นเมืองใดจึงต้องหาคำตอบต่อไป และที่เมืองซุฮานราชทูตเปอร์เซียได้บันทึกไว้อีกว่า “ได้พบกับเจ้าเมืองชื่อ เจละบี ซึ่งมีสัญชาติเป็นชาวกรีกที่นับถือศาสนาอิสลามแบบชีอะฮ์ ออกมาต้อนรับ¹” ดังนั้น หลักฐานร่วมสมัยของมุสลิมเองและของราชทูตฝรั่งเศสได้บันทึกตรงกันถึงเมืองธนบุรีว่า มีเจ้าเมืองเป็นมุสลิมแน่นอน

หลักฐานของ ก.ศ.ร.กุหลาบ ได้บันทึกจากคำบอกเล่าว่า พระยาราชวังสัน(มะหะหมุด) ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเสนาบดีคุมกองทัพเรือ และมีหน้าที่กำกับดูแลพลทหารชาวฝรั่งเศส 200 นาย ที่รัฐบาลสยามจ้างมารักษาป้อมวิไชยเณร โดยมีมองซิเออร์ฟอร์บิง รับตำแหน่งเป็นออกพระศักดิ์สงคราม ตำแหน่งแม่ทัพเรือไทย² นอกจากนี้ ก.ศ.ร. กุหลาบ ยังได้ระบุอีกว่า เจ้าพระยาราชวังสันเสนี (มะหะหมุด) เป็นผู้สร้างสุเหร่าสุนนีห์กะฎีใหญ่ วัดแขกริมวัดหงษารามไทยในคลองบางกอกใหญ่ เมื่อ จุลศักราช 1050³ (ประมาณ พ.ศ. 2231) ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้น การที่พระยาราชวังสัน (มะหะหมุด) อพยพครอบครัวมาอยู่ที่ธนบุรีอาจทำให้มีชาวมุสลิมบางส่วนติดตามมา จึงได้มาสร้างมัสยิดขึ้นที่ธนบุรีในที่อยู่ของตนเอง ซึ่งหลักฐานนี้ถึงแม้จะยังไม่เป็นที่เชื่อถือ แต่จากเรื่องเล่าทำให้รู้ว่ามีมุสลิมกับเมืองบางกอกหรือธนบุรีได้มีความเกี่ยวเนื่องกันมานานเป็นภาพที่คู่กันของเมืองธนบุรีกับชาวมุสลิม

มุสลิมที่เมืองบางกอกคงทำอาชีพค้าขายตามเส้นทางน้ำระหว่างปากน้ำเข้าสู่อยุธยาตามความถนัดของตนเอง และเมื่อมีส่วนในทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยามากขึ้น จึงได้เข้ารับราชการเป็นทหารอาสาบางส่วน ทั้งนี้การเป็นพ่อค้าของชาวมุสลิม คงจะสร้างความมั่นคงให้กับเมืองธนบุรีได้ระดับหนึ่งจนเป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติทั่วไปที่ผ่านเข้ามายังธนบุรี ถึงแม้ในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ชาวมุสลิมจะลดบทบาทในราชสำนัก แต่ชาวมุสลิมที่เมืองธนบุรีคงได้ดำเนินชีวิตเรื่อยมาที่คลองบางกอกใหญ่ ซึ่งมีมัสยิดต้นสนเป็นจุดศูนย์รวมและเป็นสัญลักษณ์ของชาวมุสลิมที่ธนบุรีตลอดมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี

¹ สำเนาภณัตริย์สลัยมาน. (2545). ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์ แปล. หน้า 16.

² ก.ศ.ร. กุหลาบ (นามแฝง). (2456). ประวัติเจ้าพะญากัยราชา(ม.ร.ว. ลพ) และ เจ้าพะญาบดินทรเดชา(ม.ร.ว. อรุณ). หน้า 18.

³ แหล่งเดิม. แต่ตามที่เล่าในประวัติมัสยิดต้นสน กล่าวว่า มัสยิดต้นสน สร้างขึ้นระหว่างสมัยพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าตัวมัสยิดมีมาก่อนแล้วจึงมาสร้างขยายให้ใหญ่ขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์.

1.3 กลุ่มที่มาจากนานาชาติในยุโรป

ชาวยุโรปที่เข้ามาติดต่อกับอย่างเป็นทางการในสมัยอยุธยา มีหลักฐานชัดเจนว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2054 ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 มีชาวโปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เข้ามา ต่อมา มีชาวต่างชาติอื่นๆทยอยกันเข้ามาติดต่อกับอยุธยา ได้แก่ สเปน ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส ตามลำดับ ชาวยุโรปเหล่านี้ มีจุดมุ่งหมายในการติดต่อกับอยุธยาที่สำคัญคือ เรื่องการค้าขายกับอยุธยาและการเผยแผ่คริสต์ศาสนา ชาวยุโรปพวกนี้ ได้อาศัยอยู่เมืองไทยนานบ้างน้อยบ้างตามเหตุผลความจำเป็นของแต่ละชาติ ซึ่งมีบางชาติที่ได้ตั้งถิ่นฐานที่เมืองไทยอย่างถาวร และบางชาติอยู่เพียงชั่วคราวก็กลับออกไป

ชาวยุโรปที่จะกล่าวถึงต่อไป จะขอกล่าวเฉพาะชาติที่มีหลักฐานว่าอยู่ที่ธนบุรีในสมัยอยุธยา ซึ่งมีไม่กี่ชาติ และได้อยู่เพียงชั่วคราวเป็นส่วนใหญ่ แต่ชาวตะวันตกที่ธนบุรีเหล่านี้ นับว่าได้สร้างความทันสมัยให้กับธนบุรีไม่น้อยในยุคสมัยนั้น

1.3.1 ชาวโปรตุเกส

ชาวโปรตุเกส นับเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา และเป็นชาติที่มีหลักฐานชัดเจนว่าตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองไทยมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวโปรตุเกสได้ขยายอำนาจจักรวรรดิทางการค้าของตนเองอย่างได้ผลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยสามารถยึดเมืองมะละกาได้ ก่อนที่จะเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อทราบว่ากรุงศรีอยุธยามีอิทธิพลในแถบบริเวณเมืองท่าต่างๆ เช่น ทะวาย และมะริด โปรตุเกสจึงได้ส่งทูต คือ ดุอาร์เต้ เฟร์นันเดซ มาเจริญสัมพันธไมตรี ใน พ.ศ. 2054 เพื่อจะได้ศึกษาลู่ทางในด้านการค้า ซึ่งการเข้ามายังเมืองไทย โปรตุเกสยังหวังผลในด้านการเผยแผ่ศาสนาด้วย โดยส่งมิชชันนารีคณะโดมินิกัน 2 คนเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111)¹ และหลังจากนั้นได้มีมิชชันนารีทยอยเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาอีกเรื่อยๆ จนมีการสร้างที่อยู่อย่างถาวร

โปรตุเกสได้ทำสนธิสัญญากับเมืองไทย ใน พ.ศ. 2059 ซึ่งสัญญานี้ทำให้โปรตุเกสได้รับสิทธิพิเศษด้านการค้า การตั้งรกรากในเมืองไทย และปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาได้อย่างเสรี นับเป็นสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับชาติตะวันตก ทำให้ระหว่าง พ.ศ. 2059-2081 ได้มีชาวโปรตุเกสกระจัดกระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักรไทย คือ ที่ปัตตานี

¹ อรุณรัตน์ ณ สงขลา และคณะ (2541). "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส". ใน 80 ปี วัดช้างตากู. หน้า 29.

นครศรีธรรมราช ทวาย มะริด และตะนาวศรี โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่อยุธยา จากบันทึกของเฟอร์นันโด เมนเดส ปินโต กล่าวว่า ชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งรกรากในไทยขณะนั้นราว 300¹ คน มีชาวโปรตุเกสได้เข้าร่วมเป็นทหารอาสาของกษัตริย์ไทยส่วนหนึ่ง ดังเช่นการไปรบที่เมืองเชียงกรานและการปราบกบฏเชียงใหม่ ในรัชกาลสมเด็จพระชัยราชาธิราช เมื่อ พ.ศ. 2088² การรบของชาวโปรตุเกสคงเป็นที่พอใจของกษัตริย์ไทย จึงมีการพระราชทานที่ดินให้กับชาวโปรตุเกสได้สร้างที่อยู่ของตนเองเป็นครั้งแรกในสมัยนี้³ และหลังจากนี้ได้ปรากฏมีกองทหารอาสาโปรตุเกสจนกระทั่งสิ้นสมัยอยุธยา

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นิโกลาส แชร์แวส ระบุว่าประชากรในชุมชนโปรตุเกสที่อยุธยามีประมาณ 700-800 ครอบครัว⁴ ที่ธนบุรีมีหมู่บ้านโปรตุเกสแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณสามเสน⁵ เหนือวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ชุมชนนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดฯ ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณนี้เพื่อทำหน้าที่ป้องกันข้าศึกทางทะเลที่อาจยกมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งในครั้งนั้น มีสมเด็จพระสังฆราช หลุยส์ ลาโน ได้สร้างวัดคอนเซ็ปชันเป็นอิฐลาดปูน⁶

นอกจากตั้งถิ่นฐานอยู่ที่สามเสนแล้ว ยังมีทหารอาสาเชื้อสายโปรตุเกสที่ถูกส่งมารักษาป้อมทางฝั่งตะวันตกที่เป็นเมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ต่อมาใน พ.ศ. 2228 ทรงโปรดให้ทหารฝรั่งเศสมาประจำที่ป้อมบางกอก โดย ร้อยเอกฟอร์บัง ที่มีตำแหน่งเป็นออกพระศักดิ์สงคราม ทหารอาสาโปรตุเกสจึงต่อต้านโดยก่อกบฏ

¹ พลับพลึง มุลศิลป์. (2523). ความสัมพันธ์ไทย – ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา. หน้า 4. อ้างจาก สมจัย อนุমানราชชน. การทูตของไทยสมัยอยุธยา. หน้า 9 (อ้างจาก "Peregrinacao" or Wanderings" by Fernando Mendez Pinto. English translation by Henry Cogan, London 1663)

² จาซินโต้ โจเซ โต นาสซิเมนต์ โมวรา. (2510, กันยายน). "ความสัมพันธ์ของชาวโปรตุเกสกับประเทศสยาม", แดลงงานประวัติศาสตร์ และเอกสารโบราณคดี. 1 (3) : 8.

³ เอลเดอ เด เมนดอนซา อี คุนยา. (2531). "การพระราชทานที่ดินให้แก่ชาวโปรตุเกส พ.ศ. 2363", ใน 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส. หน้า 124.

⁴ นิโกลาส แชร์แวส. (2516). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. หน้า 62.

⁵ วิชชุดา วุฑฒิตย์. (2519). "ธนบุรี" ลักษณะเมืองสมัยอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 11. อ้างจาก เฉลิม วิเศษรัตน์. (2517). "ประวัติสังเขปวัดคอนเซ็ปชัน", ใน วัดคอนเซ็ปชันแห่งพระแม่เจ้า. หน้า 1.(กรุงเทพฯ . ประชาชนการพิมพ์).

⁶ ทำเนียบวัดคาทอลิกในประเทศไทย. (2541). หน้า 43.

ขึ้น¹ เพราะไม่ต้องการฟังคำสั่งนายทหารชาติฝรั่งเศส แต่ทหารโปรตุเกสต้องถูกจับและจองจำอยู่นาน จึงได้ถูกปล่อยเป็นอิสระ และยังอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของชาวฝรั่งเศส

ชาวโปรตุเกสที่เมืองธนบุรีหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สันนิษฐานว่าคงตั้งถิ่นฐานอยู่ต่อมา เพราะมีหลักฐานคือสถานที่บริเวณกุฎีจีน ที่อยู่ตรงข้ามกับป้อมวิชัยประสิทธิ์ได้ปากคลองบางกอกใหญ่ เป็นหมู่บ้านชาวโปรตุเกสและชาวตะวันตก ซึ่งทหารอาสาโปรตุเกสคงอยู่รักษาบริเวณป้อมบางกอกฝั่งตะวันตกในตอนปลายสมัยอยุธยา และทำการค้าขายในเมืองธนบุรีเรื่อยมา ดังนั้น บริเวณกุฎีจีนจึงเป็นชุมชนชาวตะวันตกตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อเนื่องจนถึงสมัยธนบุรี² เห็นได้จากการสร้างโบสถ์ชาวคาทอลิกที่บริเวณกุฎีจีนในต้นสมัยกรุงธนบุรี เพราะบริเวณนี้สืบเนื่องจากหมู่บ้านชาวตะวันตกมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตนเอง

1.3.2 ชาวฝรั่งเศส

ชาวฝรั่งเศสเป็นชาวตะวันตกชาติสุดท้ายที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา ตามหลังชาติตะวันตกอื่นๆ คือ โปรตุเกส สเปน ฮอลันดา และอังกฤษ ชาวฝรั่งเศสเข้ามาอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเป็นสมัยที่กษัตริย์ไทยดำเนินนโยบายต่างประเทศ เปิดรับชาวต่างชาติทุกเชื้อชาติอย่างมาก การติดต่อกับฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้น เกี่ยวเนื่องกับความเจริญด้านการค้าที่เจริญขึ้นจึงมีชาวยุโรปเดินทางเข้ามาติดต่อกับไทย ซึ่งก็รวมทั้งฝรั่งเศสด้วยที่ต้องการติดต่อกับเมืองไทย ทั้งนี้สมเด็จพระนารายณ์ยังมีนโยบายติดต่อกับมหาอำนาจตะวันตก เพื่อแสวงหาพันธมิตรใหม่เพื่อที่จะได้ต่อต้านอำนาจของชาติตะวันตกที่มีอิทธิพลอยู่ก่อนหน้าแล้ว เช่น ฮอลันดา ซึ่งขณะนั้นฝรั่งเศสได้เป็นชาติที่เข้มแข็งทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงพอพระทัยที่จะเจริญสัมพันธไมตรีอย่างยิ่ง

ชาวฝรั่งเศส เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2205 เป็นพวกบาทหลวง โดยบาทหลวงคณะนี้ ได้แก่ สังฆราชแห่งเบรุตชื่อ ล่าแบต์ เดอ ลาม็อดต์ เป็นหัวหน้า บาทหลวงฝรั่งเศสมีจุดประสงค์ที่จะชักชวนชาวอยุธยาให้เข้ารับนับถือคริสต์ศาสนา³ เพราะในอีกสองปีต่อมาได้มีบาทหลวงฝรั่งเศสเดินทางมาอยุธยาอีก 4 รูป คือ

¹ เซอวาลิแอร์ เดอ ฟอร์บัง. (2509). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บัง. หน้า 96.

² William L. Bradley. (1981). Siam Then. p. 32.

³ มอสิส คอลลิส. (2507). แชมมวลไวท์แห่งกรุงสยาม. หน้า 72-77.

สังฆราชแห่งเฮลิโอโพลิส ชื่อ บัลลุ และ บาทหลวงลาโน¹ เป็นต้น บาทหลวงดังกล่าวได้เผยแพรศาสนาในเมืองไทยเป็นไปด้วยดี ระหว่าง พ.ศ. 2205 ถึง พ.ศ. 2211 ในขณะที่บาทหลวงฝรั่งเศสเผยแพรศาสนา พร้อมกันนั้นก็ได้สร้างสาธารณะประโยชน์ควบคู่ไปด้วย ทั้งโรงพยาบาล โรงเรียน สมเด็จพระนารายณ์ได้แสดงความพอพระทัยต่อบาตหลวงฝรั่งเศส จนทำให้บาทหลวงเชื่อว่าเมืองไทยอาจเป็นศูนย์กลางคริสต์ศาสนาทางตะวันออก ภายหลังจากการบุกเบิกโดยบาทหลวง จึงได้มีพ่อค้าเข้ามาตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2223² โดยมีมองซิเออร์ เดส์ลั่ง บูโร เป็นหัวหน้าคลังสินค้าคนแรก

การเข้ามาของชาวฝรั่งเศสทั้งบาทหลวงและพ่อค้าได้มีเพิ่มขึ้น ได้มีการติดต่อด้านการทูตมาตั้งแต่ พ.ศ.2216 ทั้งด้านศาสนาและการค้า จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2228 พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (พ.ศ. 2186-2258) จึงส่ง เซอวาเลีย เดอ โชมองต์ เป็นราชทูตมาไทยเป็นครั้งแรก ซึ่งในครั้งนี้อเองที่มีการส่งทหารฝรั่งเศสเข้ามาประจำการที่ธนบุรีและเริ่มสร้างป้อมปราการที่แข็งแรงขึ้นที่เมืองธนบุรี

การประจำการที่เมืองธนบุรีของทหารฝรั่งเศส ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นความต้องการของฝรั่งเศสอยู่ก่อนแล้ว เพราะปรากฏในบันทึกช่วยจำถึงพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ที่กล่าวว่า "การติดต่อทั้งหมดส่วนใหญ่ภายในราชอาณาจักรกับภายนอกราชอาณาจักรนั้นขึ้นอยู่กับหมู่บุคคลที่ยึดเมืองบางกอกไว้ได้ ที่ดินสำหรับการเพาะปลูกอย่างเดียวเท่านั้น ปีหนึ่งๆ ทำเงินให้พระเจ้ากรุงสยามได้ถึงหนึ่งแสนเอกูด้วยผลผลิตทาง..ปลูกกับไม้ฝาง..."³ จากหลักฐานนี้ ชี้ให้เห็นว่าฝรั่งเศสต้องการยึดบางกอก เพราะเล็งเห็นความสำคัญของเมืองนี้

นายทหารฝรั่งเศสที่เข้าประจำการที่ป้อมธนบุรี คือ ฟอว์บัง ที่สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้รับราชการอยู่ที่ธนบุรี โดยพระราชทานตำแหน่งเป็นนอกพระศักดิ์

¹ บาทหลวงบัลลุ และ บาทหลวงลาโน เข้ามาในอยุธยา พ.ศ. 2207 บาทหลวงบัลลุ ภายหลังได้กลับไปฝรั่งเศสโดยไม่กลับมาอีก ส่วนบาทหลวงลาโน ใน พ.ศ. 2222 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสังฆราชแห่งเมเตลโลโพลิส และได้รับแต่งตั้งเป็นอธิการโรงเรียนที่บ้านปลาเห็ดและก่อตั้งโรงเรียนที่ตำบลมหาพราหมณ์ ได้แต่งไวยากรณ์ไทย บาลี พจนานุกรมไทย และได้รับยกย่องว่าเป็นบาทหลวงรูปแรกที่มีความรู้ทางภาษาไทยดี มรณภาพที่อยุธยา ใน พ.ศ. 2239. อ้างจาก ขจร สุขพานิช. "เอกสารสมัยสมเด็จพระนารายณ์", สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ. หน้า 9 และหน้า 14.

² กรมศิลปากร. (2508). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 เล่ม 19. หน้า 157-159.

³ กียี ดาซาร์ด. (2521). การเดินทางของบาทหลวงดาซาร์ด เล่ม 1-3 ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากต่างประเทศ. หน้า 126.

สงคราม บัญชาการทัพเรือทัพบก และผู้ว่าราชการเมืองธนบุรี ทั้งยังดูแลการสร้างป้อมบางกอกด้วย พร้อมกับวิศวกรอีกคน คือ เดอ ลามาร์ เพื่อให้ดำเนินการสร้างป้อมปราการให้แข็งแรง แต่การเข้ามายังเมืองธนบุรีของฟอร์บงและทหารฝรั่งเศสบางส่วน ได้สร้างความไม่พอใจให้กับโปรตุเกสที่อยู่มาก่อนคือ ทหารครึ่งชาติโปรตุเกส ทหารอาสาโปรตุเกสได้ก่อกบฏขึ้นเพราะการอยู่ใต้บังคับของฝรั่งเศสเป็นเรื่องน่าอับอาย¹ แต่ในที่สุดฟอร์บงก็สามารถปราบลงได้ การรักษาเมืองธนบุรีของฟอร์บง ยังมีเหตุการณ์ก่อกบฏของพวกมักกะสัน ใน พ.ศ. 2229 ที่หนีล่องเรือลงมาจนถึงบางกอก และถูกสกัดไว้ที่บางกอกจึงเกิดการสู้รบกันอย่างดุเดือด ทำให้ฟอร์บงเกือบเอาชีวิตไม่รอด ต้องใช้เวลามากกว่าหนึ่งเดือนจึงปราบลงได้หมด ซึ่งเสียชีวิตทหารและราษฎรไปมาก ประมาณว่าได้มีคนตายในการปราบกบฏมักกะสันถึง 336 คน² ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับฟอร์บงในขณะประจำการที่เมืองธนบุรี เกือบทำให้ฟอร์บงเอาชีวิตไม่รอดซึ่งเขาก็เชื่อว่าเป็นฝีมือของออกญาวิไชเยนทร์หรือ ฟอนคอล³ ในที่สุดฟอร์บงได้ลาออกจากราชการและเดินทางออกจากเมืองไทยก่อนสิ้นสุริยวงศ์ สมเด็จพระนารายณ์เพียงหนึ่งปี

ใน พ.ศ. 2230 ได้มีคณะทูตชุดที่สองเดินทางเข้ามาเมืองไทยอีก นำโดย เดอ ลาลูแบร์ ในครั้งนี้ มีทหารและบาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาประจำการที่เมืองธนบุรีเพิ่มอีก ประกอบด้วยกองทหารราบ 12 หมวด มีทหารจำนวน 636 คน บาทหลวงเยซุอิต 14 รูป ลงเรือ 2 ลำ และมีเรือบรรทุกของอีก 4 ลำ⁴ ซึ่งจำนวนทหารและบาทหลวงที่เข้ามาประจำที่ธนบุรี นับว่ามีจำนวนมาก ชุมชนทหารที่บางกอกใหญ่โตมาก ทหารฝรั่งเศสได้ประจำอยู่ที่ป้อมปราการทั้งป้อมตะวันตกและป้อมตะวันออก และมีการเตรียมพร้อมในหลายๆด้านของฝรั่งเศส เพื่อจะยึดธนบุรีเป็นที่ตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

ผู้ที่เข้ารับหน้าที่บัญชาการป้อมคนใหม่ คือ นายพลเดฟาซจ์ โดยได้รับการสนับสนุนจากออกญาวิไชเยนทร์เช่นกัน นายพลเดฟาซจ์ได้แต่งตั้งทหารให้เป็นผู้

¹ กียี ดาซาร์ด. (2521). การเดินทางของบาทหลวงดาซาร์ด เล่ม 1-3 ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากต่างประเทศ. หน้า 126.

² เซอวาลิเอร์ เดอ ฟอร์บง. (2509). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บง. หน้า 121.

³ แหล่งเดิม. หน้า 137.

⁴ กรมศิลปากร. (2507). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 เล่ม 16 เรื่องฝรั่งเศสเป็นไมตรีกับไทย ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. หน้า 69. ในจำนวนนี้ เหลือมาถึงเมืองไทย 492 คน เพราะตายในระหว่างทาง 144 คน และกำลังป่วย 40 คน.

บังคับบัญชากองทหารไทย คือ แต่งตั้ง เดอ เฟรตวิล ซึ่งเป็นคนที่คณะราชทูตต้องดูแลเป็นพิเศษ โดยนายพลเดฟาซจีไม่ได้แจ้งให้บาทหลวงได้ทราบก่อน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีความขัดแย้งในกลุ่มชาวฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่เมืองธนบุรี เพราะเหตุว่า การเข้ามาของราชทูตฝรั่งเศส เดอ ลาลูแบร์ มีจุดประสงค์หลายอย่างรวมกัน ทั้งด้านการเมือง การค้า และการเผยแพร่ศาสนา ดังนั้น จึงมีความคิดเห็นไม่ตรงกันเองของชาวฝรั่งเศส ซึ่งแม้แต่บาทหลวงก็ได้ขัดแย้งกันเอง และเป็นเหตุให้เรื่องต่างๆ ที่ราชทูตฝรั่งเศสวางแผนไว้ไม่สำเร็จตามมุ่งหมาย จนกระทั่งสิ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อพระเพทราชา ทำการรัฐประหารปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์องค์ใหม่สำเร็จ ใน พ.ศ. 2231 และได้ประกาศขับไล่พวกฝรั่งเศสที่บางกอกทั้งหมดให้ออกไปจากเมือง เมื่อฝรั่งเศสไม่ยอมจึงเกิดสงครามขึ้นที่บางกอก โดยมีชาวฮอลันดาช่วยเหลือฝ่ายไทย ทหารฝรั่งเศสได้ย้ายไปรวมกันที่ป้อมฝั่งตะวันออกทั้งหมด มีทหารภายในป้อมประมาณ 250 คน และอาวุธปืนจำนวนมาก¹ ส่วนทหารฝ่ายไทยมีถึง 60,000 คน โดยมีโกษาปานเป็นผู้บัญชาการ² ไทยได้ใช้ยุทธวิธีล้อมป้อมไว้จนฝรั่งเศสขาดเสบียงจึงยอมแพ้ในที่สุด และตกลงทำสัญญาว่าจะออกจากเมืองไทยในทันที ไทยยินยอมให้ฝรั่งเศสออกจากป้อมบางกอกไป โดยส่งเรือคุ้มกันชาวฝรั่งเศสไปถึงปากน้ำอย่างปลอดภัย ซึ่งหลังจากนี้ ชาวฝรั่งเศสไม่ได้เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาอีกหลายปี ทั้งนี้ เพราะในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ยังมีประกาศพระราชโองการห้ามชาวฝรั่งเศสเข้าเมืองไทย ซึ่งใครให้การช่วยเหลือที่พักอาศัยต้องมีโทษถึงประหารชีวิต³ จึงน่าจะทำให้ชาวฝรั่งเศสไม่กล้าเข้าเมืองไทย

ภายหลังการสู้รบของทหารชาวฝรั่งเศส เมืองธนบุรี คงจะอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมลงดังที่หมอแกมปีเฟอร์ที่เข้ามาหลังการสู้รบเพียง 2 ปี ได้บันทึกว่า “ถึงบางกอก (Bancock) เราได้เห็นป้อมใหม่ซึ่งพวกฝรั่งเศสสร้างขึ้นไว้บนฝั่งข้างขวา แต่เดี๋ยวนี้ชำรุดเสียหมดแล้ว ริมฝั่งแม่น้ำเหนือบางกอกขึ้นไปมีบ้านผู้คนอยู่หนาแน่นพอใช้...”⁴ ตาม

¹ กรมศิลปากร. (2507). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 เล่ม 16 เรื่องฝรั่งเศสเป็นไมตรีกับไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. หน้า 234-236.

² พลับพลึง มูลศิลป์. (2523). ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา. หน้า 261. อ้างอิงจาก มานิจ ชุมสาย (ม.ล.). (2516). หลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ. หน้า 155. (อ้างอิงจากหนังสือของบาทหลวง d' Orleans)

³ กรมศิลปากร. (2501). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81. หน้า 31.

⁴ เอนเยลเบิร์ต แกมปีเฟอร์. (2509). ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์. หน้า 19.

หลักฐานนี้ ไม่ได้กล่าวถึงชาวต่างชาติที่ธนบุรี แต่อย่างไรก็ตาม สภาพของธนบุรีที่เป็นเมืองท่าสำคัญของอยุธยา แม้จะไม่รุ่งเรืองเหมือนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่ในปลายสมัยอยุธยาก็มีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายและแวะพักที่ธนบุรีอยู่ตามปกติ อย่างน้อยได้แก่พ่อค้าจีนที่เดินทางเข้ามาซื้อข้าว นอกจากนี้ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กษัตริย์องค์สุดท้ายของอยุธยา มีพ่อค้าชาวอังกฤษชื่อปอนี ที่เดินทางเข้ามาที่อยุธยา พ.ศ. 2308 เมื่อเกิดสงครามระหว่างไทยกับพม่า เขาจึงถูกขอร้องให้ช่วยไทยรบกับพม่าบริเวณเมืองธนบุรี ซึ่งพ่อค้าอังกฤษนายนี้ได้รับปากว่าจะช่วยเหลือ แต่นายปอนี ไม่สามารถสู้รบกองทัพพม่าได้ ทั้งยังไม่ได้รับการสนับสนุนอาวุธจากกรุงศรีอยุธยา จึงเปลี่ยนใจเลิกช่วยและถอยเรือกลับออกไป¹ ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา

ภายหลังกรุงศรีอยุธยาแตก เมืองธนบุรีถูกพม่ายึดไว้เป็นเส้นทางเดินทัพที่สำคัญและสกัดกั้นกองทัพจากหัวเมืองตอนใต้ ที่เข้ามาช่วยอยุธยาภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตก ฝ่ายพม่าเห็นถึงความเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของธนบุรี จึงได้แต่งตั้งให้นายทองอิน หรือตามที่จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีเรียกว่า นายบุญสง มาเป็นเจ้าเมือง² แต่เจ้าเมืองผู้ฟ่ายแพ้กองทัพของพระยาตากสินที่เข้ายึดเมืองธนบุรีในเวลาต่อมา

2. การอพยพเข้ามายังกรุงธนบุรีในระหว่าง พ.ศ. 2310-2325

ธนบุรีมีชาวต่างชาติตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และดำเนินชีวิตต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี ในช่วงสงครามก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานว่าพม่าได้มายึดเมืองธนบุรีไว้ เพราะรู้ว่าเป็นเมืองยุทธศาสตร์ทางน้ำที่สำคัญ พม่าจึงส่งทัพเรือมายึดธนบุรีไว้ เพื่อสกัดการหนีออกทางทะเลของชาวเมืองต่างๆ และสกัดการเข้ามาช่วยเหลือกรุงศรีอยุธยา พม่ายึดเมืองธนบุรีไว้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2308 ทำให้ผู้คนที่ธนบุรีส่วนใหญ่ได้หนีออกจากเมืองธนบุรีขณะเดียวกัน มีชาวเมืองที่อยุธยาได้อพยพหนีพม่าลงมาทางธนบุรีเช่นกัน คนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ส่วนหนึ่งได้กลับเข้าไปอยู่ที่ธนบุรีอีก ภายหลังจากที่ได้รับการสถาปนาเป็นหลวง

¹ กรมศิลปากร. (2542). พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. หน้า 449

² แหล่งเดิม. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 2.

ตลอดระยะเวลา 15 ปี ได้มีการอพยพทั้งคนไทยและคนต่างชาติเข้ามาอยู่ที่ธนบุรีเป็นระยะๆ มีทั้งกลุ่มที่มาจากอยุธยาและถูกกวาดต้อนมาจากหัวเมืองใกล้เคียง และที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ในจำนวนนี้มีทั้ง จีน มุสลิม กลุ่มต่างๆ มอญ ลาว และกัมพูชา เป็นต้น กลุ่มชาวต่างชาติเหล่านี้ ได้เข้ามาในช่วงต้นรัชกาล ตอนกลาง และในตอนปลายรัชสมัยธนบุรี ทั้งนี้เป็นผลจากการทำสงครามป้องกันและความต้องการแรงงานคนอย่างเร่งด่วนในสมัยธนบุรี การอพยพของชาวต่างชาตินับเป็นการเพิ่มพลเมืองให้เมืองหลวงแห่งใหม่ และทำให้เป็นเมืองเข้มแข็งมั่นคง ทั้งมีความเป็นนานาชาติจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2.1 การอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่ธนบุรีในต้นรัชกาล (พ.ศ. 2310-2315)

ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2308 เป็นเวลาที่พม่ายกทัพมายังกรุงศรีอยุธยาทั้งทางบกและทางเรือพม่าได้ยึดกรุงธนบุรีไว้ในปีนี้ และได้ยกกองทัพเข้ามัล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้เป็นเวลา 3 ปี กรุงศรีอยุธยาจึงเสียแก่พม่า และในระหว่าง พ.ศ. 2310 ขณะที่พม่าปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง ได้มีผู้คนอพยพมายังธนบุรีรวมทั้งชาวต่างชาติต่างๆ ได้อพยพจากอยุธยามาธนบุรี และเข้ามาพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน นอกจากนี้หลังการสถาปนาเป็นเมืองหลวงแล้ว ในช่วงต้นรัชกาลก็ยังมีชาวต่างชาติได้เข้ามาที่กรุงธนบุรีอีก ชาวต่างชาติส่วนใหญ่ที่เข้ามาในช่วงต้นรัชกาล เป็นชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา เพื่อเป็นแรงงานในการสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่

ชาวต่างชาติที่อพยพมาในช่วงต้นนั้นมีอยู่หลายกลุ่ม แต่จะศึกษาเฉพาะกลุ่มที่มีหลักฐานปรากฏชัดว่าได้เข้ามาในช่วงต้นรัชสมัย มีดังนี้

2.1.1 กลุ่มชาวจีน

ชาวจีนถือว่าเป็นชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่ตั้งฐานอยู่ในเมืองไทยมาช้านาน และเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลและความสำคัญทั้งการค้าและการเมืองภายในของไทย เมื่อครั้งสงครามระหว่างไทยกับพม่ามีหลักฐานเกี่ยวกับชาวจีนว่า “หลวงอภัยพิพัฒน์จีน นายค่ายคุมพลทหารจีนจำนวนสองพันออกสู้รบ ตั้งค่ายที่คลองสวนพลู...”¹ ซึ่งจำนวนทหารจีนเหล่านี้ ได้บ่งบอกว่าได้มีชาวจีนเข้าสู่รบกับพม่าอย่างเข้มแข็งจนกระทั่งเสียกรุง

¹ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 289.

อย่างไรก็ตาม ชาวจีนที่อยุธยานั้นมีมากมาย ทั้งพ่อค้าและข้าราชการ จึงปรากฏว่ามีชาวจีนกลุ่มหนึ่ง นำโดยพระยาวชิรปราการ ซึ่งมีเชื้อจีนได้หนีออกจากเมืองกรุงศรีอยุธยาพร้อมพลทหารจำนวนหนึ่งก่อนกรุงแตก ซึ่งในจำนวนนี้มีทหารชาวจีนอยู่ส่วนหนึ่ง ดังนั้น ก่อนเสียกรุงชาวจีนซึ่งเป็นพวกพ่อค้าคงได้ล่องแพหนีลงมาทางใต้แล้ว และที่เป็นทหารส่วนหนึ่งได้หนีออกไปพร้อมกับพระยาวชิรปราการ

ชาวจีนมีบทบาทอย่างมากในการช่วยกอบกู้เอกราชร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพราะนอกจากชาวจีนที่เป็นคนสนิทของสมเด็จพระเจ้าตากสินแล้ว พวกจีนที่อยู่หัวเมืองตะวันออกได้เข้าสวามิภักดิ์ยังมีอีก ชาวจีนที่เข้าร่วมเป็นทหารช่วยกอบกู้บ้านเมือง และได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีรายชื่อ ได้แก่ หลวงพิพิธ หลวงพิชัย ขุนจำเมือง เสือร้าย, หมื่นทอง, หลวงพรหม¹ เป็นต้น ขุนนางจีนพวกนี้เมื่อสถาปนากรุงธนบุรีแล้ว ล้วนได้รับตำแหน่งขุนนางสำคัญทั้งนั้น โดยเฉพาะหลวงพิพิธ ที่เป็นชาวจีนแต่จิวได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาพิพิธ ดังข้อความในจดหมายเหตุรายวันทัพที่ว่า “จึงพระราชทานชื่อพระยาพิพิธผู้ว่าราชการโกษาธิบดีเป็นพระยาราชาศุภราช...”² นับเป็นพระคลังคนแรกในสมัยกรุงธนบุรี พระยาพิพิธท่านนี้ภายหลังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระยาราชาศุภราช เจ้าเมืองพุทไธมาศแทนพระยาราชาศุภราชญวน (มอเทียชชื่อ) แต่สองปีต่อมาได้กลับเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรีพร้อมกับครอบครัวอีก โดยสมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯ ให้อยู่บริเวณฝั่งตะวันออกตรงที่เป็นพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน

การอพยพของชาวจีนมาที่ธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงเล่าไว้ว่า เมื่อครั้งที่รวบรวมผู้คนให้เข้ามาอยู่ที่กรุงธนบุรี โปรดฯ ให้พวกจีนจากกรุงศรีอยุธยามาตั้งบ้านเรือนอยู่ข้างเหนือคลองกุฎีจีนตรงวัดกัลยาณมิตร³ กุฎีจีนจึงเป็นที่อยู่ของจีนที่อยู่ตั้งแต่ครั้งอยุธยาและที่เข้ามาเพิ่มอีกในสมัยกรุงธนบุรี ดังนั้น บริเวณที่ชาวจีนอาศัยอยู่อีกแห่งหนึ่งคือ บริเวณกุฎีจีน โดยสันนิษฐานว่าเป็นชาวจีนที่อพยพมาจากย่านคลองสวนพลู

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า 9-10.

² กรมศิลปากร. (2512). พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และ จดหมายเหตุรายทัพสมัยกรุงธนบุรีประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40. หน้า 219.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2506). สารานุกรมไทย เล่ม 21. หน้า 141-142.

เพราะเจ้าขรรค์เงิน ซึ่งเคยอยู่ที่ตำบลคลองสวนพลูได้พาครอบครัวมาอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ บริเวณที่สร้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน¹

นอกจากนี้ ชาวจีนที่เข้ามาหลังจากสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นชาวจีนที่มีอาชีพเดินเรือและค้าขายทั่วไป ได้ถวายเป็นสมเด็จเจ้าตากสิน ตั้งแต่ พ.ศ. 2311² ที่ปรากฏชื่อคือ พ่อค้ากวางต้ง ชื่อหย่งจิ้นจง ท่านผู้นี้ได้ถวายเป็นสมเด็จเจ้าตากสิน มีความดีความชอบมาก เพราะชำนาญทั้งด้านการรบและการค้าขาย จนได้รับยศเป็นพระยาพิชัยไศสวรรย์ มีตำแหน่งเป็นพระยาพระคลังเสนาบดีกรมท่า ต่อจากพระยาพิชัย ใน ช่วง พ.ศ. 2314 และที่มีชื่ออีกคนหนึ่งคือ จิ้นมั่วแสง ได้ยศและทินนามเป็น หลวงอภัยพานิช ทำการค้าในกรมท่าและการค้าส่วนตัวจนร่ำรวย ซึ่งจิ้นพ่อค้าเหล่านี้คงอยู่ทำการค้าทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณท่าเตียน³ ซึ่งเป็นแหล่งตลาดขนาดใหญ่ของชาวจีนที่ส่งเสริมให้เมืองหลวงเจริญขึ้น

ชาวจีนในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีการอพยพเข้ามาอยู่เรื่อยๆ จากหลักฐานที่ ตูร์แปง เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. 2313 ว่า “ชุมชนชาวจีนมีเป็นจำนวนมากและรุ่งเรืองที่สุดเนื่องมาจากการค้าและสิทธิพิเศษที่ได้รับ...”⁴ ในสมัยธนบุรี จินที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน คือ จินแต้จิ้นเป็นชาวจีนกลุ่มใหญ่ที่เดินทางเข้ามาและได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน ถึงกับมีคำเรียกชาวจีนแต้จิ้นว่า เป็นจิ้นหลวง⁵ ซึ่งครอเฟิร์ด ได้เขียนถึงการเปลี่ยนแปลงภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์ไว้ว่า

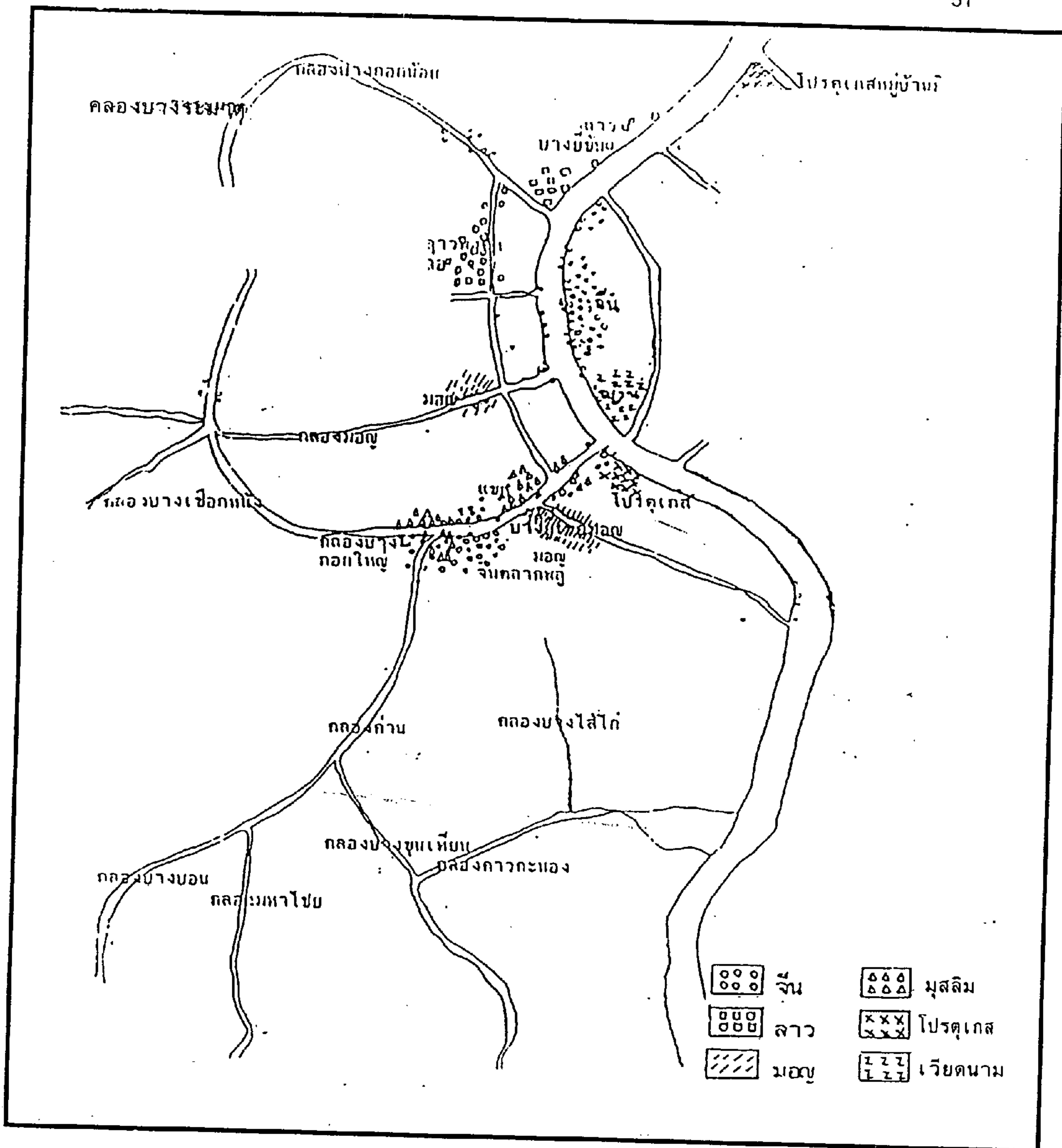
¹ ประมวลมาศ อิศรางกูร (ม.ล.). (2509). พระประวัติต้นราชสกุลวงศ์ที่สืบตรงจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระศรีสudarักษ์ (ราชินิกุล รัชกาลที่ 4). หน้า 2. เจ้าขรรค์เงินเป็นเศรษฐีจีนที่อยู่อยุธยา ตำบลถนนตาล เป็นพระสวามีของกรมสมเด็จพระศรีสudarักษ์ (ท่านแก้ว) พระพี่นางเธอในรัชกาลที่ 1.

² ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์. (2540). บทบาทชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172-2394. หน้า 110.

³ จี, วิลเลียม สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 19.

⁴ แหล่งเดิม. อ้างจาก Turpin (1771). หน้า 9.

⁵ แหล่งเดิม.

ภาพประกอบ 5 แผนที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างชาติในสมัยกรุงธนบุรี

ที่มา : ฉัตรภากรณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2325-2369. หน้า 47.

...ด้วยการที่พระองค์สนับสนุนคนจีนเป็นพิเศษ จึงเท่ากับชักชวนให้พวกเหล่านี้ เข้ามาอยู่อาศัยในสยามและตั้งหลักแหล่งอยู่ได้เป็นจำนวนมากเช่นนี้ การยินยอมพลเมืองชาวจีนเป็นกรณีพิเศษนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุซึ่งเกิดขึ้น ในราชอาณาจักรมานานนับศตวรรษๆ แล้ว แต่ครั้งนี้เกือบจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ที่สุด..."

ครอเฟิร์ต ซึ่งเข้ามาหลังจากสมัยกรุงธนบุรีเกือบ 100 ปี คงเห็นว่าชาวจีนที่เข้ามาในเมืองไทย อพยพมามากตั้งแต่สมัยธนบุรีแล้ว อย่างน้อยก็มีชาวจีนแต่จิวซึ่งมีมากที่สุดขณะนั้น และส่วนหนึ่งที่ชาวจีนแต่จิวเข้ามามากในสมัยธนบุรี มีส่วนมาจากการที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงพูดภาษาเดียวกับชาวแต่จิวนั่นเอง²

2.1.2 ชาวมุสลิม

มีหลักฐานจากบันทึกคำบอกเล่าของชาวมุสลิมคลองบางกอกใหญ่ว่า ชาวมุสลิมทั้งซุนนีห์และชีอะฮ์ ที่อาศัยจอดแพอยู่ในตำบลหัวแหลม หัวรอ และคลองตะเคียน ที่มีอาชีพเร่ขายสินค้าทางเรือ ได้พากันอพยพล่องแพตามลำน้ำเจ้าพระยาได้จอดแพอยู่ตั้งแต่ บางอ้อ บางพลัด บางกอกน้อย และแวะเข้าคลองบางกอกใหญ่เต็มฝั่งคลองทั้งสองฟาก มาสมทบกับมุสลิมที่อาศัยแพอยู่เดิมและลี้กเข้าไปจนถึงตลาดพลู³ และได้ใช้ "กุฎีใหญ่" หรือ "กุฎีตันสน" เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจร่วมกันในสมัยธนบุรี

ชาวมุสลิมบางส่วนที่ติดตามสมเด็จพระเจ้าตากสินในการกอบกู้บ้านเมือง ตั้งแต่อยู่อที่เมืองระยอง คือ หลวงนายศักดิ์⁴ (หมุด) เป็นผู้มีบทบาทมากในการช่วยเหลือสมเด็จพระเจ้าตากสิน ดังหลักฐานในพระราชพงศาวดารว่า "หลวงนายศักดิ์เป็นเชื้อ

¹ จอห์น ครอฟอร์ด. (2515). เอกสารของครอฟอร์ด. หน้า 103.

² จี. วิลเลียม สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 19.

³ ประวัติสมัยตันสน, ใน มุสลิมตันสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. (2542). บรรณาธิการโดย สรยุทธ ชื่นภักดี. หน้า 172-173.

⁴ หลวงนายศักดิ์ (หมุด) เป็นบุตรของหลวงลักษมาณา (บุญยัง) เจ้ากรมอาสาจามชาวในกรมอาสาจาม เข้ารับราชการในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงเก็บภาษีให้หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ต่อมาพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้จึงหนีไปอาศัยอยู่กับพระยาจันทบุรี เมื่อพระยาตากเดินทัพมายังหัวเมืองตะวันออก หลวงนายศักดิ์ได้เข้ามาสวามิภักดิ์และต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรี เรียกว่า จักรีแขก (ดูเพิ่มเติมใน ประวัติศาสตร์สายสกุลสุลต่านสุไลมาน (2531). และใน มุสลิมตันสนกับบรรพชนสามยุคสมัย (2542). บรรณาธิการโดย สรยุทธ ชื่นภักดี).

แขกออกไปราชการ ณ เมืองจันทบุรี แต่ก่อนทัพพม่ายังไม่มาล้อมกรุง ยังค้างอยู่ในเมืองจึงมาเผ่าถวายเป็นข้าราชการสืบไป ก็โปรดเลี้ยงไว้ด้วยเป็นข้าราชการเก่า ด้วยรู้ขนบธรรมเนียมจะได้ปรึกษาราชการงานทั้งปวง...”¹ หลวงนายศักดิ์ นับเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสูงในต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้พาครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานบริเวณมัสยิดต้นสน ซึ่งครอบครัวของท่านนั้นได้สืบสกุลมาจากตระกูลสุลต่านสุลัยมาน ที่เป็นมุสลิมสายซุนนีห์กลุ่มใหญ่ในสมัยธนบุรี ดังนั้น นิเวศสถานของท่านและครอบครัว จึงอยู่บริเวณมัสยิดต้นสน เพราะอยู่ใกล้พระราชวังสามารถที่จะเดินทางไปมาสะดวก

ชาวมุสลิมที่อพยพมาจากอยุธยาอีกกลุ่ม คือ ที่ชุมชนมัสยิดบางหลวง หรือ มัสยิดกุฎีขาว ซึ่งเมื่อแรกเข้ามาได้อยู่แคว้นคลองบางกอกใหญ่ยังไม่ได้ย้ายขึ้นฝั่ง มุสลิมชาวกุฎีขาวเป็นนิกายซุนนีห์เช่นเดียวกับมุสลิมที่มัสยิดต้นสน แต่ตัวมัสยิดกุฎีขาวสันนิษฐานว่าได้สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพร้อมกับการย้ายที่อยู่ขึ้นบนบกของชาวชุมชน

มุสลิมอีกกลุ่ม คือ พวกที่นับถือสายชีอะฮ์ ที่คนไทยเรียกว่า แขกเจ้าเซ็น มุสลิมกลุ่มนี้เป็นเชื้อสายตระกูลเจกอะหมัดที่สืบต่อมาจากอยุธยา โดยมีตำแหน่งเป็นจุฬาราชมนตรี ที่ปรากฏชื่อ คือ ขุนป้องพลขันธ์ (แก้ว) ซึ่งในจดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณนาคกล่าวว่า เข้าถวายตัวรับราชการในสมเด็จพระเจ้าตากสินและต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นหลวงศรีเนาวรัตน์² มุสลิมชีอะฮ์ ได้ตั้งบ้านเรือนบริเวณใต้วัดหงษ์และอีกบริเวณ คือ ที่ปากคลองมอญ ซึ่งรู้ได้จากหลักฐานที่ได้พระราชทานที่ดินแถบปากคลองมอญให้เป็นที่สร้างกุฎีหลวง ของชุมชนมุสลิมสายตระกูลเจกอะหมัดขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์³

2.1.3 ชาวมอญ

ชนชาติมอญ เป็นชาติที่อพยพเข้ามาพึ่งไทยมานานนับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาแห่งกรุงศรีอยุธยา และมีการอพยพเข้ามาอยู่เป็นระยะจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ชนชาติมอญเป็นชาติที่เจริญและมีอารยธรรมสูงมาก่อนพม่า

¹ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 313.

² อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน. (2529, 1 กุมภาพันธ์). “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้หน้าร้าน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา – จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย.

³ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน. (2545). บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวา ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2435). หน้า 277.

แต่ด้วยเป็นเมืองที่ไม่มีอำนาจเข้มแข็งจึงต้องถูกรุกรานอยู่เป็นประจำจนกระทั่งถูกพม่ากลืนชาติในที่สุด และทุกครั้งที่มีการสู้รบระหว่างมอญและพม่า เมืองไทยก็จะเป็นที่หลบภัยของชาวมอญทุกครั้งเสมอไป

ชาวมอญในสมัยอยุธยาที่อยู่ทั้งในเกาะเมืองและนอกตัวเมืองอยุธยา มอญที่อยู่ในเกาะเมืองดังเช่น ครอบครัวของพระมหาเถรคันฉ่องในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่วัดนก ตำบลหัวแหลม ซึ่งอยู่ติดกับวัดมหาธาตุ และวัดคางคาว ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัดสรวรรค์¹ ส่วนพวกที่อยู่นอกตัวเมืองมีอยู่ทุกทิศรอบเกาะเมือง เช่นที่บ้านใหม่มะขามหย่อง ที่วัดตองปุชานพระนครด้านทิศเหนือ และแถวคลองคูจามในชานพระนครด้านทิศใต้² นอกจากนี้ ที่อยุธยายังมีชุมชนหลายแห่งที่น่าจะเป็นชุมชนมอญ คือ ที่วัดพนัญเชิง ที่วัดโปรดสัตว์หรือด้านขนอนตะนาวศรี และที่ชุมชนมอญปากคลองขุนละครไชย³

ชาวมอญอพยพในสมัยอยุธยาตอนปลาย ปรากฏเป็นครั้งสุดท้ายในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) ชาวมอญที่เข้ามาในสมัยนี้ส่วนใหญ่โปรดฯให้พำนักที่บ้านโพธิ์สามต้น ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกมอญแหล่งใหญ่ก่อนที่จะเสียกรุงให้แก่พม่า และเมื่อพม่ายึดกรุงได้ ได้แต่งตั้งให้สุกี้พระนายกอง คุมกองทัพบพม่าและมอญให้อยู่อุปการกรุงไว้ โดยตั้งค่ายบริเวณโพธิ์สามต้น ซึ่งในที่สุดสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ตีค่ายโพธิ์สามต้นแตกภายหลังที่เสียกรุงศรีอยุธยาเพียง 6 เดือน ดังนั้น ส่วนหนึ่งของมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ที่ธนบุรี น่าจะเป็นมอญที่ค่ายโพธิ์สามต้นแห่งนี้

ชาวมอญที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ธนบุรีตั้งแต่ ใน พ.ศ. 2310 หลักฐานก็คือร่องรอยจากชื่อ คลองมอญ ซึ่งน่าจะเป็นที่มีชาวมอญเข้ามาตั้งบ้านเรือนบริเวณคลองมอญ⁴ และริมคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง⁵ และที่ตำบลบางยี่เรือ⁶ ชาวมอญที่

¹ อภิเชษฐ จันเที่ยง. (2540). บทบาทขุนนางมอญในสมัยอยุธยา ระหว่าง พ.ศ.2127 ถึง 2310. หน้า 33.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2520). ไทยรบพม่า. หน้า 253-257.

³ แหล่งเดิม. หน้า 43-45.

⁴ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง นรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 72.

⁵ สุภรณ์ โอเจริญ. (2519). ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยสมัยอยุธยาตอนกลางถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 164.

⁶ แหล่งเดิม.

ตั้งบ้านเรือนอยู่คลองมอญ คงจะมีจำนวนไม่มาก ทั้งนี้ น่าจะเป็นชนชั้นระดับขุนนาง เพราะบริเวณนี้อยู่ใกล้พระราชวัง ชื่อชาวมอญที่ปรากฏ เช่น หลวงบำเรอภักดี เป็นขุนนางครั้งกรุงเก่าได้เป็นหัวหน้ามอญในสมัยธนบุรีที่จักรีมอญ ท่านผู้นี้ก็ได้มีชื่อปรากฏหลังที่กอบกู้เอกราชได้ จึงได้อพยพมาจากอยุธยาเข้ามารับราชการกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน และมีชาวมอญอยู่ในความดูแลกลุ่มหนึ่ง

2.1.3 ชาวตะวันตก (โปรตุเกสและฝรั่งเศส)

ในตอนปลายสมัยอยุธยา มีชาวตะวันตก คือ ชาวโปรตุเกสและบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ที่มีหลักฐานว่าได้ตั้งถิ่นฐานที่กรุงธนบุรีหลังเสียกรุงศรีอยุธยา เพราะมีหมู่บ้านโปรตุเกส และวัดชาวตาครู้ส ที่บริเวณกุฎีจีนเป็นหลักฐานยืนยันถึงชุมชนชาติตะวันตกที่ธนบุรี จดหมายของบาทหลวงกอร์ ได้เขียนถึงบาทหลวงบริโกต์มีข้อความเกี่ยวกับการเข้ามาที่กรุงธนบุรีว่า

เมื่อวันที่ 4 เดือนมีนาคม ปีนี้ (พ.ศ.2312) ข้าพเจ้าได้มาถึงบางกอก
พร้อมนักเรียนสามคนกับไทยเข้ารับคนหนึ่งที่ฝั่งคลองใกล้กับป้อมนั้น
ข้าพเจ้าได้พบคนเข้ารับ ประมาณ 100 คน...พระยาตากพระเจ้าแผ่นดิน
องค์ใหม่ ได้ทรงต้อนรับข้าพเจ้าอย่างดี และโปรดให้ข้าพเจ้าเลือกหา
ที่ดินตามใจชอบ...”¹

บาทหลวงกอร์ เป็นชาวฝรั่งเศสที่หนีไปอยู่กัมพูชาช่วงสงครามกรุงศรีอยุธยา และเป็นบาทหลวงท่านแรกที่เดินทางเข้ามาเมืองไทย สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้พระราชทาน เงิน เรือ และที่ดินสำหรับสร้างศาสนสถานขึ้นที่บริเวณกุฎีจีน ซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวโปรตุเกสมาก่อน และบาทหลวงกอร์ได้สร้างวัดขึ้นในปีนั้น ซึ่งเรียกว่า วัดชาวตาครู้ส เพราะทรงขึ้นชอบในความซื่อสัตย์ สุจริต และความกล้าหาญของโปรตุเกส² ซึ่งที่ประชุมแห่งใหม่นี้มีชื่อเรียกกันว่า ดินแดนแห่งไม้กางเขนอันศักดิ์สิทธิ์³

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 87.

² แหล่งเดิม. หน้า 99.

³ เฮลเดอร์ เดอ เมนดอนซา เอ กุนญา (Helder de Mendonca e cun ha). (2531). “การพระราชทานที่ดินให้แก่ชาวโปรตุเกส ใน ค.ศ. 1820 (พ.ศ.2363). ใน 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับโปรตุเกส. ลินจง สุวรรณโกสิน ผู้แปล. หน้า 124-125.

ส่วนในหลักฐานชั้นหลังในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้กล่าวถึงฝรั่งเชื้อสายโปรตุเกสที่เคยอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาให้รวมกันตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำใต้กุฎจีนต่อไป จึงเรียกว่าฝรั่งกุฎจีน¹ ซึ่งก็ทำให้บริเวณกุฎจีนในสมัยนี้มีทั้งจีนและฝรั่งอาศัยอยู่ปนกัน สาเหตุของการอยู่ที่กุฎจีนของโปรตุเกสคงเพราะบริเวณนี้แต่เดิมเป็นค่ายของชาวตะวันตกอยู่ก่อนในช่วงสมัยอยุธยาที่มีชาวตะวันตกอาศัยอยู่มาก ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงได้พระราชทานที่ดินให้ตรงบริเวณนี้เพื่อสร้างวัดแก่ชาวตะวันตก แต่ชัย เรื่องศิลป์ สันนิษฐานว่า บาทหลวงฝรั่งเศสได้รับพระราชทานที่ดินเหนือหมู่บ้านญวนเข้ารีตนั้น น่าจะเป็นที่หมู่บ้านญวนตำบลสามเสนมากกว่า เพราะเคยบังคับบัญชากันมาแต่ก่อน² แต่จากบันทึกของบาทหลวงกอร์ได้ระบุชัดเจนว่า บ้านเข้ารีตนั้นอยู่ใต้คลองบางกอกใหญ่ ซึ่งน่าจะเป็นที่บริเวณกุฎจีนแห่งนี้แม้จะเป็นที่คับแคบ แต่เข้าใจว่าในสมัยนั้น คนยังมีอยู่น้อยจึงน่าจะมีพื้นที่มากพอสำหรับสร้างวัด

2.1.4 กัมพูชา

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ไทยได้ทำสงครามกับกัมพูชาตลอดสมัยของพระองค์ถึง 2 ครั้งใหญ่ ๆ³ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ต้นรัชกาล การยกทัพไปกัมพูชาทุกครั้งกองทัพไทยมักจะกวาดต้อนชาวกัมพูชาเข้ามายังเมืองไทยจำนวนหนึ่ง แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดฯให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณใด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่รอบนอกเมืองในจำนวนนี้มีชาวกัมพูชากลุ่มหนึ่ง ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 โปรดให้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2506). *สาส์นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เล่ม 21*. หน้า 142.

² ชัย เรื่องศิลป์. (2522). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ*. หน้า 20.

³ ครั้งแรกใน พ.ศ.2312 โปรดฯให้พระยาอภัยภักดี (ทองด้วง) กับพระยาอนุชิตราชายกทัพไปตี ได้เมืองเสียมราฐ พระตะบอง และโพธิ์สัตว์ และครั้งที่สอง ใน พ.ศ. 2314 สมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพเข้าตีพุทไธมาศ และตีเมืองพุทไธเพชรเมืองหลวงของกัมพูชาได้ จึงได้สถาปนาปกครองเป็นกษัตริย์กัมพูชา ทำให้กัมพูชาตกอยู่ภายใต้อำนาจของไทยจนถึง พ.ศ. 2321 จึงเกิดความวุ่นวายขึ้นในกัมพูชา แต่ไทยยังไม่ทันได้ปราบปรามกัมพูชาได้เกิดความวุ่นวายเช่นกัน อ้างจาก นคร พันธุ์ณรงค์. (2524). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์*. หน้า 59-60.

อยู่นอกกำแพงเมืองด้านตะวันออก ซึ่งเรียกชาวกัมพูชากลุ่มนี้ ว่า แขกครัว¹ หรือแขกจาม เป็นชาวกัมพูชาที่นับถือศาสนาอิสลาม

นอกจากนี้ ยังมีชาวกัมพูชากลุ่มอื่นที่เข้ามาในปีแรกของรัชกาลที่ 1 พระองค์โปรดให้อยู่เหนือวัดสมอราย (ปัจจุบันคือวัดราชาธิวาส) ใกล้ๆกับหมู่บ้านของชาวโปรตุเกส อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ กัมพูชากลุ่มนี้นับถือคริสต์ศาสนา² ซึ่งสันนิษฐานว่า ชาวกัมพูชาที่อพยพมาในสมัยธนบุรี น่าจะอยู่บริเวณนี้ก่อนบ้างแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงโปรดฯให้มาอยู่รวมกันบริเวณนี้

2.2 การอพยพเข้ามามีฐานในตอนกลางและในตอนปลายรัชกาล

การอพยพเข้ามาของชาวต่างชาติในสมัยธนบุรียังมีอย่างต่อเนื่องทั้งจากการกวาดต้อน และที่อพยพมาอาศัยทำมาหากินที่เมืองไทย ชาวจีนนั้น เป็นชาติที่เข้ามาตลอดเวลาในสมัย ธนบุรี ดังนั้น ในการกล่าวถึงต่อไปนี้จะกล่าวเฉพาะที่เป็นกลุ่มใหญ่ๆ ซึ่งเข้ามาตอนกลางรัชสมัยไปจนถึงตอนปลาย ได้แก่ กลุ่มมอญใหม่ เวียดนาม และลาว เป็นต้น ถึงแม้ว่าจะมีการอพยพเข้ามาของกลุ่มอื่นแต่เมื่อมีหลักฐานไม่ชัดเจน จึงจะขอกกล่าวถึงเฉพาะที่มีหลักฐานอ้างอิงได้

2.2.1 ชาวมอญ

ชาวมอญที่อพยพมาในครั้งหลัง เป็นการอพยพครั้งใหญ่ในสมัยกรุงธนบุรี มอญกลุ่มนี้ ได้หนีพม่าเข้ามาประมาณ พ.ศ. 2317 มีหลักฐานว่า สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯ ตั้งหลวงบำเรอภักดิ์ ขุนนางเชื้อสายมอญครั้งกรุงเก่า เป็นพระยารามัญวงศ์ ที่ตำแหน่งจักรีมอญ ให้ควบคุมกองมอญใหม่ที่เข้ามาในสมัยของพระองค์ทั้งหมด³ กลุ่มชาวมอญที่เข้ามาครั้งหลัง ไม่ปรากฏว่าให้อยู่ในกรุงธนบุรี แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีหัวหน้ามอญที่ได้รับตำแหน่งทางราชการได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงรวมกับมอญเก่าที่อยู่บริเวณคลองมอญ

¹ เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ. (2545). ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม. หน้า 4-6.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2531). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. หน้า 12.

³ กรมศิลปากร. (2512). มอญที่เกี่ยวกับไทย. หน้า 112. พวกมอญกลุ่มที่เข้ามาใหม่นี้ ได้แก่ มอญกลุ่มพระยาแจ้ง อพยพเข้ามาใน พ.ศ.2317 โปรดฯ ให้อยู่ที่สามโคกและแขวงเมืองนนท์.

หลักฐานในจดหมายเหตุของกรมหลวงนรินทรเทวีระบุว่า ทางฝั่งตะวันออกมีพวกมอญอยู่ใกล้วัดตองปุ¹ เป็นไพร่สังกัดกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ จากหลักฐานนี้ทำให้สืบค้นได้ว่า ในสมัยธนบุรีเจ้าพระยาสุรสีห์ น่าจะมีไพร่มอญอยู่ในสังกัดส่วนหนึ่ง และให้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณวัดตองปุหรือวัดชนะสงครามในปัจจุบัน เพราะบ้านเจ้าพระยาสุรสีห์ก็อยู่ที่บริเวณนี้ ทั้งนี้ ด้วยการมีเชื้อสายมอญของเจ้าพระยาสุรสีห์² และเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในสมัยธนบุรีจึงน่าจะได้รับไพร่มอญให้อยู่ในสังกัด ซึ่งหลักฐานนี้สอดคล้องกับเมื่อครั้งเกิดจลาจลขึ้นในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน การต่อสู้ระหว่างกรมขุนอนุรักษ์สงครามกับพระยาสุรียอภัย ต่างฝ่ายต่างก็มีขุนนางมอญให้การสนับสนุน โดยฝ่ายพระยารามัญร่วมกับฝ่ายกรมขุนอนุรักษ์สงครามฝ่ายมอญที่เข้ามาใหม่คือ กลุ่มพระยาแจ้ง ได้เข้ากับฝ่ายพระยาสุรียอภัย โดยมีเจ้าจรจาคุณหญิงของท่านเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นผู้อยู่เบื้องหลัง ดังนั้น ชาวมอญทางฝั่งตะวันออกที่บริเวณวัดตองปุหรือวัดชนะสงครามน่าจะอยู่มาตรงบริเวณนี้แล้วในสมัยธนบุรี

2.2.2 ชาวเวียดนาม

ใน พ.ศ. 2317 การกบฏภายในของเวียดนาม ระหว่างพวกตระกูลเหงียนกับพวกไกเซิน จึงมีชาวเวียดนามบางกลุ่มที่แพ้สงคราม ได้หนีเข้ามาพึ่งไทย ซึ่งไทยก็ได้ช่วยเหลือไว้ทุกครั้ง แต่ด้วยชาวเวียดนามมีความต้องการกลับไปเมืองตนเองอยู่ตลอด จึงไม่ได้ปรากฏหลักฐานว่าได้มีชุมชนเกิดขึ้นชัดเจน เพียงแต่ให้ที่อยู่อาศัยเพียงชั่วคราวเท่านั้น ซึ่งในสมัยธนบุรีด้วยสาเหตุทางการเมืองหลายอย่างก็ทำให้เวียดนามต้องถูกลงโทษและอยู่ในเมืองไทยเพียงระยะเวลาสั้นๆ

กลุ่มชาวเวียดนามหรือญวน มีหลักฐานจากพงศาวดารว่า ได้อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยมีหัวหน้า คือ ่องเชียงซุน ชาวญวนกลุ่มนี้เข้ามาใน พ.ศ. 2320 พร้อมกับชาวจีนที่มาจากเมืองพุทไธมาศคือ พระยาราชาศรี (ม่อเทียนซื่อ) สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯ ให้อยู่ใกล้ๆ กับชุมชนจีนริมแม่น้ำเจ้าพระยาฟากตะวันออก³ ชาวญวนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่หนีกบฏไกเซินเข้ามา เป็นช่วงปลาย

¹ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . หน้า 2.

² อัมพัน ตันทวรรณะ. (ม.ป.พ.). พระบรมราชวงศ์จักรีในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 17.

³ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 72.

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งต่อมา พ.ศ. 2323 พระองค์ทรงระแวงว่าญวนจะเป็นไส้ศึกให้ญวนโจมตีกรุงธนบุรี โปรดฯ ให้ประหารชีวิตองเชียงซุนและพวกจำนวนมาก¹ และเนรเทศพวกที่เหลือไปอยู่นอกกรุง² แต่ไม่มีหลักฐานว่าไปอยู่ที่ใด

2.2.3 ชาวลาว

ชาวลาวที่อพยพและถูกกวาดต้อนเข้ามาสู่พระราชอาณาจักรในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีชาวลาวมาจากหลายพื้นที่ด้วยกัน ได้แก่ ชุมชนลาวจากหัวเมืองล้านนา หรือที่เรียกว่า ลาวพุงดำ ลาวจากหัวเมืองล้านช้าง จะเรียกว่า ลาวพุงขาว เพราะไม่นิยมสักตามร่างกาย และลาวพวนจากเมืองพวน ในสมัยธนบุรี หัวเมืองลาวได้ตกอยู่ในอำนาจการปกครองของกรุงธนบุรีเกือบหมด และกองทัพไทยสามารถตีได้เมืองเวียงจันทน์เป็นผลสำเร็จ ใน พ.ศ.2322³ ทั้งได้อพยพครัวลาวเข้ามามาก ในการอพยพครั้งนี้ ได้มีโอรส 3 องค์ของเจ้าสิริบุญสารเจ้าผู้ครองเวียงจันทน์รวมอยู่ด้วย คือ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ และเจ้าอนุวงศ์ สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯ ให้พำนักอยู่ที่บริเวณบ้านช่างหล่อและบางยี่ขัน (บริเวณวัดดาวดึงษารามในปัจจุบัน)⁴ เพื่อง่ายต่อการควบคุม และคงจะมีชาวลาวจำนวนหนึ่งอยู่ใกล้ๆ คอยรับใช้เจ้านายทั้งสามองค์ด้วย ส่วนชาวลาวที่เหลือโปรดฯ ให้ไปอยู่ที่เมืองสระบุรี และหัวเมืองใกล้เคียง รวมกับกลุ่มที่มาก่อน

¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 7 (ภาคที่ 28 พงศาวดารญวน) ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (2507). หน้า 289. องเชียงซุน ภายหลังคิดจะหนีกลับไปเมืองญวน เจ้าตากรู้ จึงให้ประหารชีวิตองเชียงซุนกับพวกพ้องเสีย ฝ่ายของยาบาฟี องหมั่นน้อง กับองไชสีหนีไปอยู่ป่า แขวงเมืองไซ่ง่อน และตามไปจับได้สององพี่น้อง ให้ประหารชีวิต องไชสีหนีไปได้.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2530, 9 พฤศจิกายน). “พระเจ้าตากในพงศาวดารราชวงศ์ยาลอง”, ศิลปวัฒนธรรม. 9 : 48-51.

³ พรรษา สิ้นสวัสดิ์. (2521). ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2367-2370. หน้า 25. อ้างจาก มหาสีลา วีรวงศ์. พงศาวดารลาว. (เวียงจันทน์ : ม.ป.ท. 2500). หน้า 224. ในสมัยกรุงธนบุรี ได้ยกทัพไปตีเชียงใหม่ ใน พ.ศ.2317 และ เข้าตีอาณาจักรจำปาศักดิ์ใน พ.ศ.2319 ในครั้งนี้ มีการอพยพชาวลาวลงมาที่เมืองไทยจำนวนหมื่น โปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สระบุรี นับเป็นชาวลาวรุ่นแรกที่เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี และจนกระทั่งถึง พ.ศ.2322 ไทยได้ยึดหัวเมืองลาวทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงจำนวนหนึ่งตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของกรุงธนบุรี และได้อพยพชาวลาวจากเวียงจันทน์เข้ามาครั้งใหญ่ในสมัยธนบุรี.

⁴ บังอร ปิยะพันธ์. (2541). ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 30.

การอพยพของชาวลาวจากเวียงจันทน์ในครั้งหลัง มีจำนวนหลายหมื่นคน¹ แต่ไม่มีหลักฐานระบุจำนวนชาวลาวที่อยู่ในกรุงธนบุรีว่ามีจำนวนเท่าไร บาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาในต้นรัชกาลนั้นก็ถือว่า ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาเหลืออยู่เพียง 3,000 คน และเมื่อมาถึงกรุงธนบุรีเจ็บป่วยและล้มตายอีก² จึงสรุปไม่ได้แน่นอนว่า มีชาวลาวในกรุงธนบุรีมากน้อยแค่ไหน

อย่างไรก็ตาม กฎหมายเมืองไทยกำหนดให้ชาวลาวเป็นชาวพื้นเมือง เช่นเดียวกับพลเมืองมอญ เขมร ดังนั้นชาวลาวจึงน่าจะถูกกลืนเข้าสู่ระบบไพร่ได้เร็ว ทั้งนี้ยังมีบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสว่า เนื่องจากลาวบางพวกต้องการหนีกลับเมืองของตนเอง จึงถูกพระราชทานให้ไปอยู่ตามบ้านขุนนางต่างๆ ซึ่งทำให้ชาวลาวกระจายอยู่ทั่วไป³ ถึงแม้จะมีชาวลาวต้องการกลับบ้านเมืองตนเอง แต่ก็ยากจะรวมตัวกันได้ง่ายจนสิ้นสมัยธนบุรี

สรุปว่า หลังจากการกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้พยายามรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง การทำสงครามป้องกันประเทศและสงครามขยายอาณาเขตแต่ละครั้งได้มีการกวาดต้อนผู้คนเข้ามายังกรุงธนบุรีด้วยเสมอ ทั้งนี้เป็นนโยบายของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงต้องการแรงงานไว้ใช้งานในการฟื้นฟูบ้านเมือง จึงทำให้กรุงธนบุรีมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างชาติในกรุงเพิ่มขึ้น เป็นสังคมเมืองหลวงที่พร้อมจะพัฒนาทั้งการเมืองและเศรษฐกิจเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติยังมีกลุ่มที่เข้ามาโดยสมัครใจ เพื่อจะมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสิน และทำมาค้าขายยังเมืองหลวงด้วย ซึ่งเมื่อคนจากหลายๆ ที่มารวมกันและติดต่อกับเมืองหลวง ธนบุรีจึงเติบโตและมั่นคงขึ้นตามลำดับ จนเป็นรากฐานที่มั่นคงในสมัยต่อมา

¹ พระราชสิริสวัสดิ์. (2521) เล่มเดิม. หน้า 25.

² กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุของพวกบาทหลวงฝรั่งเศส ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ ครั้งกรุงธนบุรี และครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น). หน้า 149.153.

³ แหล่งเดิม.

บทที่ 3

ชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี

สมัยกรุงธนบุรีมีระยะเวลาเพียง 15 ปี นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญมากสำหรับกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถกอบกู้บ้านเมืองได้ แต่ในเวลา 15 ปีของกรุงธนบุรี ได้มีการขยายอาณาเขตครอบครองหัวเมืองประเทศราชออกไปอย่างกว้างไกลภายในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งทุกครั้งที่มีการสงครามสิ่งที่ตามมาก็คือ การกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่ภายในเมืองหลวงและบริเวณเมืองใกล้เคียง เพื่อเป็นแรงงานในการสร้างเมืองและป้องกันประเทศ

การสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี จำเป็นต้องขยายพื้นที่ของเมืองหลวงเพื่อที่จะรองรับไพร่พลที่หนีภัยสงครามและปรับปรุงให้เหมาะสมทางยุทธศาสตร์มากขึ้น ขอบเขตของกรุงธนบุรีในด้านทิศเหนือได้ขยายจรดคลองบางกอกน้อย พร้อมกับสร้างกำแพงเมืองตามแนวคลองขุดใหม่ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า คลองบ้านขมิ้นและคลองบ้านหม้อ¹ ส่วนทางทิศตะวันออกขยายไปจรดคลองคูเมืองที่ขุดขึ้นใหม่ แล้วสร้างกำแพงเมืองขึ้นตามคลองคูเมืองเดิม ทำให้เมืองธนบุรีเป็นเมืองที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านกลางเมือง เป็นเมืองเอกแตกคล้ายเมืองพิษณุโลก

ชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี เมื่อเข้ามาสมเด็จพระเจ้าตากสินโปรดฯ ให้อยู่บริเวณที่มีชุมชนเดิมก่อนแล้ว สำหรับชาวต่างชาตินอกนี้ได้ให้อยู่บริเวณแนวกำแพงทั้งในและนอกกำแพงเมือง ซึ่งในบทนี้ จะกล่าวถึง ชาวต่างชาติทั่วไปภายใต้การปกครองในสมัยธนบุรี ที่มีสิทธิมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังใช้ต่อเนื่องมาถึงกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติ โดยการศึกษาจากการแต่งตั้งหัวหน้าชุมชนชาวต่างชาติ ว่ามีบทบาทหน้าที่อย่างไร และสำคัญต่อระบบการปกครองของธนบุรีอย่างไร ซึ่งจะมองเห็นภาพชาวต่างชาติในแง่ความเป็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่มากขึ้น

นอกจากนี้ ก็จะกล่าวถึงการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ทั้งการทำมาหากิน ด้านอาหารและความบันเทิง ตลอดจนในเรื่องศาสนาและความเชื่อของชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี เพื่อจะศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนต่างชาติในกรุงธนบุรีได้หลากหลายขึ้น ซึ่งแม้มีระยะเวลาไม่นานแต่มีวิถีชีวิตให้ศึกษาและมีชุมชนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

1. ชาวต่างชาติภายใต้การปกครองในสมัยธนบุรี

การปกครองในสมัยธนบุรี ได้นำเอาระบบการปกครองในสมัยอยุธยามาใช้และคงยังไม่ได้ปรับปรุงในด้านต่างๆ มากนัก โดยเฉพาะการปกครองชาวต่างชาติที่มีอยู่ในกรุงธนบุรี การ

¹ มุลนิธิอนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม. (2543). สารหน้ารัฐกรุงธนบุรี. หน้า14.

แต่งตั้งหัวหน้าชุมชน การจัดรูปแบบการปกครองสำหรับชาวต่างชาติคงต้องใช้นโยบายแบบกรุงศรีอยุธยาที่ยังต้องมีหัวหน้าชาวต่างชาติ เพื่อให้การควบคุมชาวต่างชาติเป็นไปอย่างมีระบบ และสามารถที่บังคับบัญชาหรือควบคุมได้ง่ายและใกล้ชิดมากขึ้น เพราะหัวหน้าชุมชนต่างชาติเป็นกลไกสำคัญที่เป็นตัวประสานระหว่างกลุ่มเชื้อชาติตนกับราชสำนักตลอดเวลา ทั้งเพื่อการพัฒนาประเทศ และป้องกันศึกภายนอก

1.1 ลักษณะการปกครองชาวต่างชาติ

การปกครองชาวต่างชาติในสมัยธนบุรี นำรูปแบบการปกครองในสมัยอยุธยามาเป็นพื้นฐานการปกครอง เพราะจากสภาพของการรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่นให้เรียบร้อยตลอดระยะเวลา เพียง 15 ปี การปกครองคงจะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองแต่อย่างใด การปกครองจึงต้องใช้ระบบการปกครองเช่นที่เคยใช้มาแล้วในสมัยอยุธยา

พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ได้ปกครองชาวต่างชาติที่มีอยู่หลายเชื้อชาติ โดยการให้อยู่เป็นกลุ่มและเป็นย่านของแต่ละเชื้อชาติ เพื่อง่ายต่อการดูแล และได้ตั้งหัวหน้าที่เป็นคนเชื้อชาติเดียวกันขึ้นเป็นผู้นำ เพื่อให้หัวหน้าได้ควบคุมกลุ่มของตนเองอย่างใกล้ชิด หัวหน้าของชาวต่างชาตินั้นจะได้รับตำแหน่งขุนนางสังกัดกรมกองต่าง ๆ กัน โดยจะขึ้นกับขุนนางในราชสำนักอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งทั้งหมดก็จะขึ้นตรงต่อพระยาพระคลังขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการค้า และการติดต่อกับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะ

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วันวลิตได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับขุนนางที่ดูแลชาวต่างชาติไว้ดังนี้ มอญ อยู่ภายใต้การกำกับของ ออกญาพลเทพ, ลาว ออกญาวัง, ญี่ปุ่น ออกญาพิชัยสงคราม, จีน ออกพระศรีสมบัติ และท่งสี่, มาเลย์ ออกพระลักษณะ, และโปรตุเกส ออกพระราชมன்ற¹ สำหรับชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ วันวลิตไม่ได้ให้รายละเอียดไว้ แต่มีพวกแขกที่ปรากฏในเอกสารของแกมปีเฟอร์ คือ ออกพระศรียศ ซึ่งเป็นชาวฮินดูและเป็นหัวหน้าพวกแขกมัวร์² ตำแหน่งขุนนางเหล่านี้ สันนิษฐานว่าอาจมีเชื้อสายเดียวกันกับกลุ่มเชื้อชาติที่ตนเองควบคุมอยู่ ทั้งนี้พิจารณาจากราชทินนามของขุนนางเหล่านี้ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ที่สังกัดในกรมต่างๆ

การควบคุมชาวต่างชาติ ทางราชสำนักพยายามควบคุมเป็นลำดับขั้น เพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อกับชาวต่างชาติ ทำให้การบริหารทางการเมืองมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวงได้แต่งตั้งหัวหน้าชาวต่าง

¹ วันวลิต. (2509). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ.2182. แปลโดย วนา ศรี สามนเสน. หน้า 66.

² แอนเยลเบิร์ต แกมเฟอร์. (2508). ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์. หน้า 18, 37.

ชาติขึ้นเป็นขุนนางตำแหน่งอาสาต่างชาติไว้ชัดเจน ซึ่งหัวหน้าชาวต่างชาติมีตำแหน่งและศักดินาที่ระบุชัดเจน คือ

หัวหน้าชาวมอญ	เจ้าพระยามหาโยธา มีศักดินา 3,000,
หัวหน้าจาม	พระราชวังสรร มีศักดินา 2,000,
หัวหน้าจีน	หลวงไชฎีกราชเศรษฐี มีศักดินา 1,400,
หัวหน้าแขก	พระจุฬาราชมนตรี มีศักดินา 1,400,
หัวหน้าญีปุ่น	พระเสนาภิมุข มีศักดินา 1,000,
หัวหน้าฝรั่ง	พระพิพิทเดชะ มีศักดินา 800 ¹

เข้าใจว่าการที่หัวหน้าชาวต่างชาติได้มีศักดินาที่แตกต่างกันนั้น คงจะเป็นด้วยให้ความสำคัญกับจำนวนที่มีไพร่ในสังกัดอยู่มากจึงต้องมีศักดินามากตามไปด้วย ตำแหน่งขุนนางเหล่านี้เป็นขุนนางสังกัดกองทหารอาสา มีหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ และทำการรบทั้งทางบก ทางเรือ โดยจะอยู่รวมกันเป็นชุมชน สายการบังคับบัญชาของหัวหน้าชุมชนชาวต่างชาติเหล่านี้ ที่สืบค้นจากกฎหมายตราสามดวง มีสายการบังคับบัญชาที่ขึ้นตรงต่อพระคลัง เพราะเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลประชาคมชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อเรื่องต่างๆ ภายใต้กรมท่าที่มีทั้งกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา โดยกรมท่าซ้ายมีหน้าที่แต่งสำเภาลงออกไปค้าขายกับชาติต่างๆ ใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น จีน ญี่ปุ่น โดยมีเจ้ากรมชาวจีน คือหลวงไชฎีกราชเศรษฐี² ส่วนกรมท่าขวา ทำหน้าที่ดูแลพ่อค้าจากเอเชียใต้ คือ อิหร่าน อินเดีย คาบสมุทรมลายู เวียดนาม และหมู่เกาะต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งชาวยุโรปด้วย เจ้ากรมท่าขวาเป็นชาวมุสลิม มีบรรดาศักดิ์เป็นพระจุฬาราชมนตรี³

นอกจากนี้ทางราชสำนักยังจัดให้มีเจ้าท่าดูแลชาวต่างชาติแต่ละกลุ่มเป็นการเฉพาะอีกด้วย เช่น หลวงราชมนตรี ดูแลชาวอังกฤษ ญวน และฝรั่ง หลวงเทพภักดีดูแลชาวฮอลันดา และยังมีผู้ทำหน้าที่เป็นล่ามติดต่อระหว่างชาวต่างชาติกับชาวพื้นเมืองอีก อาทิ หมื่นทิพวาจา หมื่นเทพวาจา เป็นล่ามอังกฤษ ขุนทองสือ ขุนทองสมุท เป็นจีนล่ามนายอำเภอ ขุนวรวาที เป็นล่ามฝรั่งเศส เป็นต้น⁴

ตำแหน่งหัวหน้าชุมชนเหล่านี้ได้สืบทอดมาถึงสมัยธนบุรีเป็นบางตำแหน่งเพียงแต่อาจจะเรียกชื่ออย่างอื่น หรือบางชุมชนอาจจะไม่มีตำแหน่งหัวหน้าเกิดขึ้นในสมัยธนบุรี ซึ่ง

¹ กรมศิลปากร. (2505). กฎหมายตราสามดวง เล่ม1. หน้า 278-325.

² แหล่งเดิม. หน้า 233

³ แหล่งเดิม. หน้า 234

⁴ แหล่งเดิม.

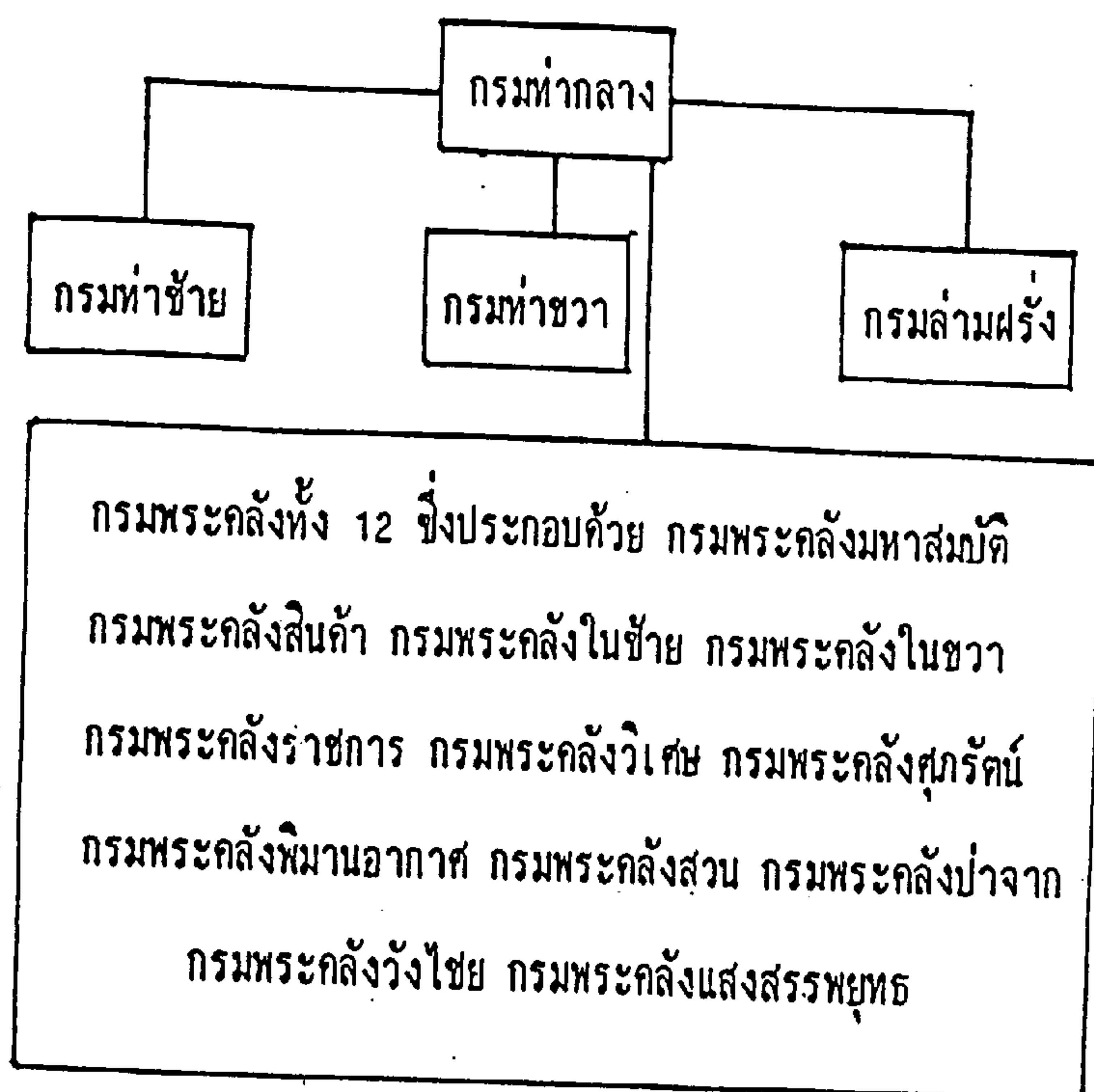
ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะชาตผู้ที่เหมาะสมกับตำแหน่งหรือสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะไม่มีเวลามากพอที่จะพิจารณาตั้งหัวหน้าชุมชนได้ในเวลาอันสั้น

ในสมัยธนบุรี การบริหารควบคุมในช่วงต้น ยังไม่อาจดำเนินไปตามแบบแผนอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากสังคมยังอยู่ในสภาพปั่นป่วน สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงฟื้นฟูระบบไพร่ขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2316 โปรดฯ ให้สัททองมีอหมายหมูไพร่หลวงไพร่สมทั้งส่วนกลางและหัวเมือง แล้วให้ส่งทะเบียนหางว่าวไพร่ต่อกรมพระสุรัสวดี¹ ทำให้ระบบควบคุมไพร่ชัดเจนขึ้นในสมัยธนบุรี แต่ก็ยังถือว่ายังไม่มั่นคงเพียงพอในสมัยนี้ ชาวต่างชาติกลุ่มมอญ ลาว ญวน และมุสลิมต้องสังกัดระบบไพร่ ต้องเข้าเวรเดือนเหมือนกัน และถูกเกณฑ์ไปในราชการสงครามตลอด รัชกาล สำหรับกลุ่มชาวจีนและชาวตะวันตกที่ไม่ได้สังกัดไพร่ในสมัยอยุธยา ในสมัยธนบุรีในยามศึกคงจะต้องถูกเกณฑ์ไปรบเช่นกลุ่มอื่นๆ ดังนั้น ในสมัยธนบุรีการควบคุมชาวต่างชาติจึงหละหลวมอยู่บ้าง จะเห็นว่าหัวหน้าชุมชนบางตำแหน่งที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่นพระโฆฏีกราชเศรษฐี ก็มีได้รื้อฟื้นขึ้นมาใช้

การปกครองชาวต่างชาติในสมัยธนบุรี ได้ควบคุมชาวต่างชาติให้อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยให้อยู่ทั้งในกำแพงเมืองและโดยรอบกำแพงเมือง ทั้งนี้ได้ใช้การควบคุมโดยการแต่งตั้ง หัวหน้าขึ้นเป็นขุนนางดูแลชุมชนของตนเองเช่นในสมัยอยุธยา ตำแหน่งพระยาพระคลังยังเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจว่าการต่างประเทศ ชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาต้องขึ้นตรงต่อพระคลัง ในสมัยธนบุรีหัวหน้าของชาวต่างชาติได้แต่งตั้งขึ้นเป็นบางตำแหน่ง เช่นตำแหน่งหัวหน้าชาวจีน มีพระยาราชเศรษฐีเป็นหัวหน้า หัวหน้าชาวมุสลิมจามมีตำแหน่งพระยาราชวังสัน มีสายตระกูลสุลต่านสุลัยมานสืบต่อตำแหน่งนี้มา ส่วนตำแหน่งพระจุฬาราชมนตรีไม่ได้มีหลักฐานว่าตั้งขึ้นใหม่เช่นกัน สำหรับหัวหน้าชาวมอญ มีพระยารามัญวงศ์ดำรงตำแหน่งจักรีมอญ ชาวต่างชาติอื่นๆ ไม่มีหัวหน้าดูแลชัดเจน แต่คงมีหมู่หมวดสังกัดตั้งเช่นในสมัยอยุธยาที่สังกัดออกญาวัง เช่นหลักฐานในรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่า ลาวพวนนั้นสังกัดกรมวังเป็นโขนด่านโขนหอพระ² จึงสันนิษฐานได้ว่าชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ ได้สังกัดระบบไพร่และมีกรมกอง หมู่หมวดสังกัดเหมือนกันทุกกลุ่ม ดังจะได้กล่าวถึงหัวหน้าชาวต่างชาติต่อไป

¹ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 363.

² จิตรกรรณ พิศุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2325-2369. หน้า 88. อ้างจาก เรื่อง "บัญชี ลักเลกกรมวัง มีโขน นายประตู่ชาวสวน ดักน้ำ วิเสทชาวใหม่". จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1172. เลขที่ 6.

ภาพประกอบ 6 แผนภูมิการบังคับบัญชาของกรมท่า

ที่มา: อติสร หมวกพิมาย. (2531). กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2310 – 2398. หน้า 47.

1.2 หัวหน้าชุมชนชาวต่างชาติ

การแต่งตั้งหัวหน้าชุมชนชาวต่างชาติขึ้นมา ก็เพื่อทำหน้าที่ดูแลกลุ่มเชื้อชาติของตนเอง การตั้งหัวหน้าชุมชนที่เป็นเชื้อชาติเดียวกัน ยังเป็นการให้ประโยชน์กับราชสำนักที่ไม่ต้องใช้มาตรการคุมเข้มกับชาวต่างชาติ โดยมอบความไว้วางใจให้กับหัวหน้าให้ทำหน้าที่ดูแลแทนอย่างเต็มที่ เพื่อจะได้ไม่ติดกระด้างกระเดื่องต่อแผ่นดินที่ตนเองได้อาศัยในภายหน้า

การทำหน้าที่ของหัวหน้าชาวต่างชาติ นอกจากดูแลคนในบังคับแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นขุนนางให้กับทางราชสำนัก คือ มีหน้าที่เป็นผู้ดูแลในด้านการค้า การติดต่อกับชาวต่างชาติ ในด้านการทูต และด้านการทหาร เป็นต้น ซึ่งต้องว่าราชการหน้าที่ต้องรับผิดชอบให้เต็มที่และทำประโยชน์ให้กับราชสำนักด้วย ดังเช่น พระจุฬาราชมนตรี หัวหน้าชาวมุสลิม เป็นเจ้ากรมท่าขวา และพระโชฎีกราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้ายเป็นต้น สองตำแหน่งนี้นับว่ามีความสำคัญและได้ทำประโยชน์ให้กับเมืองไทยมาทุกสมัย

1.2.1 หัวหน้าชาวจีน

ชาวจีนเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่องในสมัยธนบุรี มีทั้งกลุ่มที่อยู่แต่เดิม และกลุ่มที่อพยพลงมาจากอยุธยา ภายหลังยังมีพวกที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ธนบุรี จากภายนอกราชอาณาจักรอีก ชาวจีนได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่เป็นเส้นทางการค้าและเป็นศูนย์รวมชุมชนซึ่งขยายออกไปทั้งฝั่งตะวันตกและทางด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกว่ากุฎีจีนจะเป็นแหล่งที่ชาวจีนอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก

ในกฎหมายตราสามดวง หัวหน้าชาวจีนมีบรรดาศักดิ์เป็นพระโชฎีกราชเศรษฐี และว่าการเป็นเจ้ากรมท่าซ้าย ดูแลพวกจีน เวียดนาม และญี่ปุ่น รวมถึงกิจการสำเภากลางที่ออกไปค้าขายกับประเทศเหล่านี้ ตำแหน่งโชฎีกราชเศรษฐี มีปรากฏมาจนถึงสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยธนบุรียังไม่มีแต่งตั้งตำแหน่งโชฎีกราชเศรษฐีขึ้นมา¹ แต่ในสมัยนี้จะพบตำแหน่ง พระยาราชเศรษฐี ซึ่งเข้าใจว่าเป็นหัวหน้าชาวจีน แต่เป็นหัวหน้าชาวจีนที่ไปรับตำแหน่งอยู่ที่เมืองพุทไธมาศ² เพราะหลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพไปตีเมืองพุทไธมาศได้สำเร็จใน พ.ศ. 2314 เมืองนี้เป็นเมืองสำคัญในด้านเสบียงอาหารที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์สามารถส่งไปเลี้ยงกองทัพในยามสงครามได้ จึงต้องมีคนที่มีความสามารถรักษาไว้ และพระยา

¹ ตำแหน่งพระโชฎีกราชเศรษฐี ในสมัยธนบุรีและในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังไม่ได้แต่งตั้งขึ้นมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการแต่งตั้งตำแหน่งนี้ขึ้นมา เพราะการค้ากับชาวต่างชาติรุ่งเรืองขึ้นอย่างมากในสมัยนี้

² เมืองพุทไธมาศ เรียกอีกชื่อว่า บันทายมาศ เป็นเมืองของเขมรอยู่ติดชายแดนเวียดนามและขึ้นกับเมืองไทยในบางสมัย แต่ส่วนใหญ่ขึ้นกับเวียดนาม เจ้าเมืองและชาวเมืองนี้เป็นเวียดนามและจีน บรรดาศักดิ์เจ้าเมืองฝ่ายไทยเรียกว่า พระยาราชเศรษฐี เมืองพุทไธมาศเดิมเคยเป็นเมืองที่ตระกูลเหิงย่นให้คนจีนแซ่หมัก ซึ่งลี้ภัยกบฏได้ฝังในจีนมาอยู่ปกครองโดยสืบตระกูล จึงมีพลเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ปัจจุบันเมืองพุทไธมาศมีชื่อว่าเมืองฮาเตียน อยู่ในเขตประเทศเวียดนาม.

พิพิธเป็นผู้ที่เหมาะสมในเวลานั้น เพราะเป็นชาวจีนและชำนาญในการรบและการค้าด้วย ดังนั้น จึงได้โปรดฯ ให้พระยาพิพิธ¹ ขุนนางเชื้อสายจีนได้เข้ารับตำแหน่ง ดังที่ปรากฏในจดหมายรายวันทัพระบู้ว่า “จึงให้พระยาพิพิธผู้ว่าราชการที่โกษาธิบดีเป็นพระยาราชเศรษฐี”² พระยาพิพิธผู้นี้ น่าจะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการรบและการค้ามาก่อน จึงได้รับตำแหน่งเป็นโกษาธิบดี ซึ่งเป็นตำแหน่งพระคลังคนแรกในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินด้วย ดังนั้น ในช่วง 4 ปีแรกของสมัยกรุงธนบุรี พระยาพิพิธ ได้ทำหน้าที่ทั้งในฐานะที่มีตำแหน่งพระคลังและหน้าที่ดูแลชาวจีนอีกตำแหน่งด้วย

พระยาพิพิธ หลังจากได้รับตำแหน่งพระยาราชเศรษฐี ใน พ.ศ. 2314 สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯ ให้ไปครองเมืองพุทไธมาศ แทนพระยาราชเศรษฐีญวน (ม่อเทียนซือ) เจ้าเมืองพุทไธมาศคนเก่าที่หนีไปอยู่เวียดนาม ทั้งนี้ เมืองพุทไธมาศยังเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีข้าวปลาอาหารเพียงพอที่จะเป็นเสบียงแก่กองทัพไทยได้ พระยาพิพิธซึ่งเป็นคนเชื้อจีน ทั้งยังมีความสามารถในการรบและการค้า จึงมีความเหมาะสมในการควบคุมเมืองนี้ไว้ชั่วคราว แต่การอยู่ที่พุทไธมาศของพระยาพิพิธอยู่ได้ไม่นาน ต่อมาอีกเพียง 2 ปี พระยาราชเศรษฐีญวนคนเก่า ก็ได้เข้ามาสวามิภักดิ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงโปรดฯ ให้ครองเมือง พุทไธมาศตามเดิม และให้พระยาราชเศรษฐีจีน (พระยาพิพิธ) กลับเข้ามาอยู่เมืองไทย ซึ่งการกลับมาในครั้งนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่ากลับมารับตำแหน่งอะไรอีก เพราะในด้านการรบไม่ปรากฏชื่อของพระยาพิพิธอีกในพงศาวดาร

หลังการรับตำแหน่งพระยาราชเศรษฐีของพระยาพิพิธที่เมืองพุทไธมาศ ผู้ที่ได้รับตำแหน่งโกษาธิบดีต่อมาคือ พ่อค้าชาวกวางตุ้ง ที่ได้รับยศเป็นพระยาพิชัยไศศวรรย์ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมท่า เป็นชาวจีนที่ค้าขายจนร่ำรวยจึงได้เข้ามาถวายตัวรับราชการกับ สมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งสันนิษฐานว่า พระยาพิชัยไศศวรรย์ผู้นี้ คงได้เป็นหัวหน้าชาวจีนสืบแทนจากพระยาพิพิธ จนถึงกระทั่งเสียชีวิตลงประมาณ พ.ศ. 2320 เพราะมีหมายรับสั่งเรื่องพระราชทานเพลิงศพพระยาพิชัยไศศวรรย์ในปีนี้³

การปกครองชาวจีนในช่วงปลายรัชกาล จึงไม่ปรากฏว่ามีขุนนางจีนชั้นผู้ใหญ่คนใดเข้ามาทำหน้าที่เป็นหัวหน้าชาวจีน แต่จากหลักฐานคือบันทึกของบาทหลวงคูเด ที่บันทึก

¹ พระยาพิพิธ ก่อนเข้าสวามิภักดิ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีตำแหน่งเพียงขุนพิพิธวาที เป็นขุนนางจีนที่ออกจากอยุธยามาทำราชการที่เมืองชายทะเล เป็นจีนแต่จิว มีชื่อจีนกลางว่า เงินเหลียน หลักฐานจีนกล่าวถึงเงินเหลียนว่า เป็นแม่ทัพคนหนึ่งที่ยกไปตีพุทไธมาศ และได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองพุทไธมาศในเวลาต่อมา. ดูเพิ่มเติมจาก ฦกฏภัทร จันทวิช. (2523). เล่มเดิม.

² กรมศิลปากร. (2512). พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และจดหมายเหตุรายวันทัพระบู้สมัยกรุงธนบุรี ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40. หน้า 219.

³ ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 30.

ใน พ.ศ. 2323 ได้กล่าวถึงขุนนางชาวจีนไว้ว่า “พระเจ้าแผ่นดินจึงได้รับสั่งแก่ขุนนางซึ่งเป็นหัวหน้าพวกจีน ให้จัดการให้เราได้โดยสารไปกับเรือสำเภากิจ...”¹ จากบันทึกนี้ก็เป็นที่จะเชื่อได้ว่า มีขุนนางที่เป็นหัวหน้าชาวจีนอยู่ในปลายรัชกาล และคงจะเป็นที่ไว้วางพระทัยให้ทำการค้าสำเภาอยู่มาก เพียงแต่ไม่ได้ถูกเอ่ยชื่อและตำแหน่งไว้ให้ตรวจสอบได้ในช่วงนี้ ดังนั้น จึงได้แต่เพียงสันนิษฐานว่า พระยาราชาศรัยจีน(พระยาพิพิธ) ที่กลับมาจากเมืองพุทไธมาศ อาจกลับเข้ามารับตำแหน่งขุนนางทำหน้าที่หัวหน้าชาวจีนอีก ในช่วง 5 ปีสุดท้ายในสมัยธนบุรี แต่ไม่ปรากฏชื่อไว้เป็นที่ชัดเจน จะปรากฏก็แต่เพียง ชื่อ พระยาราชาศรัยจีนที่นำจิวมาแสดงในงานฉลองพระแก้วมรกตใน พ.ศ.2322² ซึ่งก็ไม่อาจจะบ่งชี้ว่าเป็นพระยาราชาศรัยจีน(พระยาพิพิธ) คนเดิม หรือจะเป็นพระยาราชาศรัยญวน(มอเทียนชื่อ) ที่เข้ามาฟังพระบรมโฑธิสมภารพร้อมกับ องค์เชียงซุนในภายหลัง³ เพราะในเวลานั้น หลักฐานพระราชพงศาวดารว่าพระยาราชาศรัยญวนที่เข้ามาภายหลัง ยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้น ในเรื่องพระยาราชาศรัย จึงยังไม่เป็นที่สรุปแน่นอน แต่ก็พอเป็นที่เข้าใจว่า พระยาราชาศรัย เป็นตำแหน่งที่เกี่ยวกับชาวจีน ซึ่งอาจจะจะเป็นหัวหน้าชาวจีน แต่ไม่มีอำนาจควบคุมเหมือนตำแหน่งพระยาโชฎีกราชศรัย ที่รับราชการเป็นเจ้ากรมท่าซ้าย

1.2.2 หัวหน้าชาวมุสลิม

ชาวมุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่กรุงธนบุรีต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ใกล้กับพระราชวังหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีมัสยิดต้นสนหรือกุฎีใหญ่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ชาวมุสลิมไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนมุสลิมต้องสร้างมัสยิดขึ้นมา และที่ไหนมีมัสยิดที่นั่นย่อมมีชุมชนมุสลิมอยู่รวมกัน พวกมุสลิมในสมัยกรุงธนบุรีเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีมากหลายชุมชน สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแต่งตั้งหัวหน้าแขกของแต่ละชุมชน มีตำแหน่งอำเภอกำแหงเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาซึ่งมีขุนโกษาธิบดี และขุนราชศรัย เป็นอำเภอกำแหง ทำหน้าที่ควบคุมไพร่กลุ่มละ 10 คน คอยตระเวนและรักษากรุงธนบุรี⁴

หัวหน้าทีสืบทอดตำแหน่งของชาวมุสลิมมีอยู่ 2 ตำแหน่ง คือ พระยาจุฬาราชมนตรี ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวา และพระยาราชวังสัน เป็นหัวหน้ามุสลิมกองอาสาจาม ชาวมุสลิมที่เข้ามาอยู่ที่ธนบุรีมีหลายกลุ่มหลายเชื้อสาย มุสลิมผู้ที่เป็นหัวหน้าชาวมุสลิมมี

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. หน้า 160.

² แหล่งเดิม. (2523). หน้า 43.

³ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 423.

⁴ “การเรียกประชุมวางระเบียบข้าราชการ”. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1142). เส้นรง. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1. หมวดหมายรับสั่ง ขบ.

ตำแหน่งเป็น จุฬาราชมนตรี ในสมัยอยุธยาบางคราวยังได้ว่าการเจ้ากรมอาสาจามด้วย พระยาจุฬาราชมนตรีนั้น เป็นตำแหน่งที่สืบทอดกันมาของมุสลิมชีอะฮ์ ที่มีบรรพบุรุษเป็นสายตระกูลเจกอะหมัด พวกนี้ส่วนมากมาจากประเทศแถบตะวันออกกลาง อาทิ เปอร์เซีย และอาหรับ¹

ในสมัยธนบุรี ไม่มีปรากฏว่าได้โปรดฯ แต่งตั้งผู้ใดเป็น จุฬาราชมนตรี ขุนนางที่รับราชการเมื่อครั้งอยุธยา คือ ขุนป้องพลชั้น (ก้อนแก้ว) ท่านผู้นี้เป็นทหารม้าบ้านคำหยาด ได้เข้ารับราชการในสมัยธนบุรีในตำแหน่ง หลวงศรีเนาวรัตน์ ถือว่าเป็นผู้เดียวในมุสลิมสายชีอะฮ์ที่มีชื่อเป็นขุนนางสำคัญในกรุงธนบุรี หลวงศรีเนาวรัตน์ จึงน่าจะเป็นหัวหน้ามุสลิมดูแลพวกชีอะฮ์ เพราะได้ตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ นอกจากนี้ ท่านยังเป็นบุตรของพระยาจุฬาราชมนตรี (เซน) จุฬาราชมนตรีคนสุดท้ายของกรุงศรีอยุธยาด้วย ทำให้เป็นคนสำคัญเช่นเดียวกันในสมัยธนบุรี โดยเฉพาะท่านได้เข้าร่วมรบในกองทัพของเจ้าพระยาสุรสีห์เกือบตลอดรัชกาล ซึ่งในเวลาผลิตแผ่นดิน รัชกาลที่ 1 ได้โปรดฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรีคนแรกในสมัยรัตนโกสินทร์² จึงน่าจะมีอิทธิพลต่อมุสลิมสายชีอะฮ์ในสมัยธนบุรีอยู่มาก

มุสลิมที่มีบทบาทและอิทธิพลมาตั้งแต่ต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน คือ มุสลิมสายตระกูลสุลต่านสุลัยมาน และกลุ่มจาม-มลายู มุสลิมกลุ่มนี้นับถือปฏิญานตนตามแนวทางซุนนี มีหลายคนที่ได้รับตำแหน่งสำคัญๆ ได้แก่ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) พระยาแก้วการพ (ขุน) พระยาราชบังสัน (หมัดหรือจ้อย) บุตรของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) และเจ้าพระยาพระคลังในตอนปลายรัชกาลก็เป็นมุสลิมเชื้อสายมลายู³

สำหรับตำแหน่งพระยาราชวังสันนั้น เป็นตำแหน่งหัวหน้ามุสลิมจาม ตำแหน่งราชวังสันจะเป็นตำแหน่งที่สายตระกูลสุไลมานได้รับตำแหน่งเรื่อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี ผู้ได้รับตำแหน่งก็คือ พระยาราชวังสัน(หมัด) บุตรของเจ้าพระยาจักรี(หมุด) ซึ่งภายหลังได้เลื่อนเป็นพระยายมราช(หมัด) พระราชพงศาวดารเรียกว่าพระยายมราชแขก แทนพระยายมราช(ทองด้วง)ที่ได้เลื่อนเป็นพระยาจักรี พระยายมราช (หมัด)ท่านนี้เป็นผู้ที่เข้มแข็งในการรบ ได้คุมกองทัพออกรบร่วมกับบิดาและทัพหลวงเกือบทุกครั้ง แต่ก็ได้ถูกประหารชีวิตในตอนปลายรัชกาลประมาณ พ.ศ. 2322 ในคราวปราบกบฏมหาดา โดยที่ท่านได้ถูกนำตัวไปประหารพร้อมกับพวกกบฏที่ได้ตั้งตำแหน่งทางการเมืองไว้ครบหมด เหลือเพียงตำแหน่งพระยายมราชที่ยังไม่ได้ตั้ง สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงให้นำตัวพระยายมราช (หมัด) ไปรวมไว้กับพวกกบฏด้วย

¹ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. (2545). บทบาทขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2153-2435). หน้า 268.

² อากาหยี กับ กุฎีเจริญพาศน์. (2540). หน้า 13.

³ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส. หน้า 157.

จึงได้ถูกประหารในคราวนั้น¹ ส่วนตำแหน่งพระราชวังสันนั้น ผู้ได้รับตำแหน่งต่อจากพระยายมราช (หมัด) ในประวัติสายสกุลสุลต่านสุไลมานระบุว่า สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯให้บุตรของท่าน ที่ชื่อท่านแม่เป็น พระยาราชวังสัน (แม่) แทนบิดาและว่าที่แม่ทัพเรือ² ตามหลักฐานที่กล่าวมาในสมัยธนบุรีตำแหน่งพระยาราชวังสัน จึงมีผู้ที่อยู่ในตำแหน่งในสมัยธนบุรีถึง 2 คน แต่พระยาราชวังสัน(แม่) ผู้เป็นบุตรของพระยายมราช(หมัด)นั้น ไม่ค่อยมีปรากฏกล่าวถึงมากนักในด้านการรบ ซึ่งต่างกับบิดาพระยายมราช(หมัด) ปรากฏอยู่ในราชการสงครามเกือบทุกแห่งจนกระทั่งเสียชีวิต ดังนั้น ท่านพระยายมราช(หมัด) น่าจะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลสามารถควบคุมกองอาสาจามได้มากกว่าคนอื่นๆในสมัยธนบุรี

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึง พ.ศ. 2317 สมเด็จพระเจ้าตากสินกับมีพระราชโองการห้ามไม่ให้คนไทย และมอญ เข้ารีตนับถือคริสต์และศาสนาอะหะหมัด พร้อมทั้งห้ามการเข้าร่วมพิธีกรรมใดๆ โดยเด็ดขาด ซึ่งพวกบาทหลวงฝรั่งเศสได้ให้เหตุผลไว้ว่า การห้ามเข้ารีตกับเข้าศาสนาอะหะหมัดเพราะความเห็นที่ขัดแย้งกันของพระสงฆ์กับบาทหลวงและพวกอะหะหมัด จึงได้มีประกาศห้าม³ ทั้งนี้จากการพิจารณาในช่วงนั้น น่าจะมีเหตุผลอื่นอีก เช่น ในเวลานั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเริ่มไม่พอใจกลุ่มชาวคริสต์ในเรื่องการเกณฑ์แรงงานทำงานและในการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาที่ไม่ยอมปฏิบัติตาม นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเริ่มสนใจในเรื่องศาสนามากขึ้น จึงทรงวิตกว่าคนไทยมอญ จะเข้ารีตกันหมดจึงได้ประกาศห้ามดังกล่าว

การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินให้ออกประกาศห้ามเข้ารีตฉบับนี้ คงส่งผลกระทบต่อชาวมุสลิมอยู่บ้าง โดยเฉพาะสายชีอะฮ์ที่กำลังจะฟื้นฟูและรวบรวมอิสลามสายชีอะฮ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อขยายจำนวนผู้คนให้เข้ามานับถือเพิ่มขึ้น จะได้สร้างชุมชนให้มั่นคง จึงไม่สามารถรวบรวมมุสลิมที่กระเจายกกันอยู่ให้รวมกันได้มาก จะเห็นว่าพวกชีอะฮ์ยังไม่มีศาสนสถานของตนเองตลอดสมัยธนบุรี

¹ การเสียชีวิตของพระยายมราช (หมัด) นั้น มีหลักฐานว่าถูกประหารแต่ไม่ทราบสาเหตุที่แน่นอน ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 หน้า 223 ระบุว่าขณะนั้นพระยายมราชแขกเป็นโทษต้องรับพระราชอาญาอยู่ในเรือนจำ แต่ไม่ได้ระบุว่าถูกจำด้วยสาเหตุใด สอดคล้องกับ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หน้า 8 ระบุเช่นกันว่าถูกระวางโทษอยู่ แต่ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี หน้า 83 กล่าวถึงพระยายมราชครั้งสุดท้ายก่อนถูกประหารชีวิตว่า ในเดือน 3 ปี พ.ศ. 2319 ได้ออกไปฆ่าเสือที่มากินคนที่วัดบางยี่เรือร่วมกับเจ้าพระยาจักรี(ทองด้วง).

² สายสกุลสุลต่านสุลยมาน. (2530). ประวัติศาสตร์สกุลสุลต่านสุลยมาน. หน้า 187.

³ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39. จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศส. หน้า 157.

1.2.3 หัวหน้าชาวตะวันตก

ชาวตะวันตกในสมัยธนบุรีมีหลักฐานว่าเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรี มี 2 ชาติ คือ ชาวโปรตุเกสหรือพวกลูกครึ่งโปรตุเกส¹ และบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ชาวตะวันตกที่เข้ารับราชการในสมัยธนบุรีเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ดังจะเห็นได้จากบันทึกของพวกบาทหลวง ฝรั่งเศสที่กล่าวว่า พระองค์ทรงจัดให้พวกชาวตะวันตกเป็นทหารสำหรับรักษาพระองค์² ทั้งนี้ ชาวตะวันตก มีความชำนาญในการใช้ปืน จึงเหมาะที่จะรักษาเรือพระที่นั่งและทำหน้าที่รักษาพระราชวัง

ชาวโปรตุเกสอยู่กันเป็นกลุ่มเล็กๆ มีจำนวนไม่มากตามหลักฐานของฝรั่งเศส เรียกว่าบ้านหรือค่าย การปกครองชาวตะวันตกในสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพระราชทานที่ดินให้อยู่อาศัยและให้ปกครองดูแลภายในชุมชนกันเอง หัวหน้าที่ดูแลชาวตะวันตกไม่ปรากฏชื่อว่ามีหัวหน้ากลุ่มทำหน้าที่ดูแล จากการตรวจสอบพระราชพงศาวดารและหลักฐานของทางฝรั่งเศสไม่พบชื่อหัวหน้าเหมือนกับในสมัยอยุธยา แต่มีหลักฐานว่าพวกเขาริติดได้เข้ารับราชการเป็นขุนนางและเป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์³ ชาวตะวันตกที่เข้ารับราชการยังมีปัญหาเรื่องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พวกข้าราชการเหล่านี้จะเป็นผู้ที่ติดต่อกับพวกโปรตุเกสและบาทหลวงชาวฝรั่งเศสในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับพวกเขาริติดในกรุงธนบุรี

หลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสที่บันทึกไว้ในสมัยธนบุรีที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักนั้นมียุ่มาตลอดรัชสมัยธนบุรี พวกบาทหลวงนับเป็นพวกที่มีอิทธิพลต่อชุมชนโปรตุเกสและพวกเขาริติด ถือว่าเป็นหัวหน้าทางด้านจิตวิญญาณ ซึ่งสามารถควบคุมในการประเพณี และการแสดงออกของพวกเขาริติด จนกระทั่งเป็นความขัดแย้งกับทางราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ ในครั้งนั้น มีสังฆราชชาวฝรั่งเศสชื่อ เลอบอง และบาทหลวงอีก 2 คนคือ บาทหลวงกาโนต์และบาทหลวงคูเด⁴ ทั้งสามคนเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณของชาวตะวันตก สามารถที่จะสั่งการให้พวกเขาริติดปฏิบัติตามได้แม้จะทำงานให้แก่ทางการอยู่ก็ตาม เช่น ในครั้งหนึ่งที่พวกเขาริติดกำลังทำงานอยู่ พวกบาทหลวงเห็นว่าขัดกับหลักศาสนาจึงบอกให้พวกเขาริติดเลิกงาน

¹ กรมศิลปากร. (2511) ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. หน้า 82

² แหล่งเดิม. หน้า 112.

³ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า 28.

⁴ สังฆราชและบาทหลวงอีก 2 ท่าน พร้อมทั้งพวกเขาริติดอีก 3 คน ถูกจองจำพร้อมกัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2319 ถึง พ.ศ. 2322 ซึ่งต้องอยู่ในคุกเป็นเวลา 3 ปี จึงถูกปล่อยตัวออกมา แต่มีสังฆราชเลอบองที่อายุมากแล้วจึงถูกปล่อยตัวออกมาก่อน อยู่ในคุกเพียง 1 ปี

พวกนี้ก็ได้เลิกงานต่อหน้าเสนาบดีผู้คุมงานเลยทีเดียว¹ ซึ่งเป็นการยืนยันว่าพวกสังฆราชและบาทหลวงมีอิทธิพล ซึ่งเป็นอิทธิพลที่เกิดจากความเชื่อทางศาสนา

ในตอนปลายรัชกาล เมื่อสังฆราชและพวกบาทหลวงออกจากเมืองไทยไปแล้ว พวกชาวโปรตุเกสยังเป็นทหารอาสาทำหน้าที่รักษาประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าตากสิน มีหลักฐานตอนปลายสมัยธนบุรีว่า พวกเขารีดได้ต่อสู้ป้องกันรักษาพระเจ้าตากสินอย่างเต็มความสามารถ โดยพวกเขารีด 36 คน ได้ใช้ปืนใหญ่ปืนเล็กและอาวุธต่าง ๆ ต่อสู้และได้ต้านพวกจลาจลไว้จนสว่าง² หลักฐานนี้สอดคล้องกับบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า พวกฝรั่งได้รับคำสั่งให้ยิงปืนใหญ่ออกไป ถูกเรือข้าศึกล่อ จนรุ่งเช้าจึงรู้ว่ายิงบุตรภรรยาของตนเอง³ แต่สุดท้ายพวกฝรั่งเขารีดก็ถูกจับไว้ และแม้ว่าจะมีการปลดปล่อยดิน แต่พวกเขารีดก็มีได้ถูกประหาร

สรุปความว่า ชาวตะวันตกแม้จะเป็นมีชุมชนที่ชัดเจนในสมัยธนบุรี แต่จากหลักฐานก็ไม่ปรากฏว่าได้มีการแต่งตั้งหัวหน้าที่เป็นชาวโปรตุเกสหรือฝรั่งเศสคนใดขึ้นเป็นหัวหน้าโดยเฉพาะ ที่เป็นคนติดต่อกับทางราชสำนักก็คือ ชาวโปรตุเกสที่เข้ารับราชการและพวกบาทหลวงซึ่งมีอิทธิพลต่อการกระทำของชาวตะวันตกและพวกเขารีดอยู่มาก

1.2.4 หัวหน้าชาวมอญ

ชาวมอญเป็นพลเมืองชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามายังเมืองไทยมากที่สุดในบรรดากลุ่มชาวต่างชาติ ดังที่ปรากฏในบันทึกของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ ความว่า ราษฎรเกือบครึ่งราชอาณาจักรเป็นชาวมอญ ซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาโดยการทำสงคราม⁴ แต่ในสมัยหลังชาวมอญส่วนใหญ่จะเข้ามาด้วยความสมัครใจหวังเพื่อพึ่งพระบรมโพธิสมภาร การปกครองชาวมอญพระมหากษัตริย์ไทยจัดให้อยู่ในระบบไพร่ของไทย ได้แต่งตั้งหัวหน้าชาวมอญคอยดูแล โดยมีหัวหน้ามอญใหญ่ คือ ที่จักรีมอญ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมกองมอญทั้งหมดทั่วราชอาณาจักร ในสมัยอยุธยา กองทหารชาวมอญ จัดเป็นกองทหารอาสากองหนึ่ง มีจักรีมอญเป็นหัวหน้า โดยขึ้นตรงต่อออกญารามจัตุรงค์⁵ และสมุหกลาโหม ตามลำดับ ในกฎหมายตราสามดวง เรียกตำแหน่ง

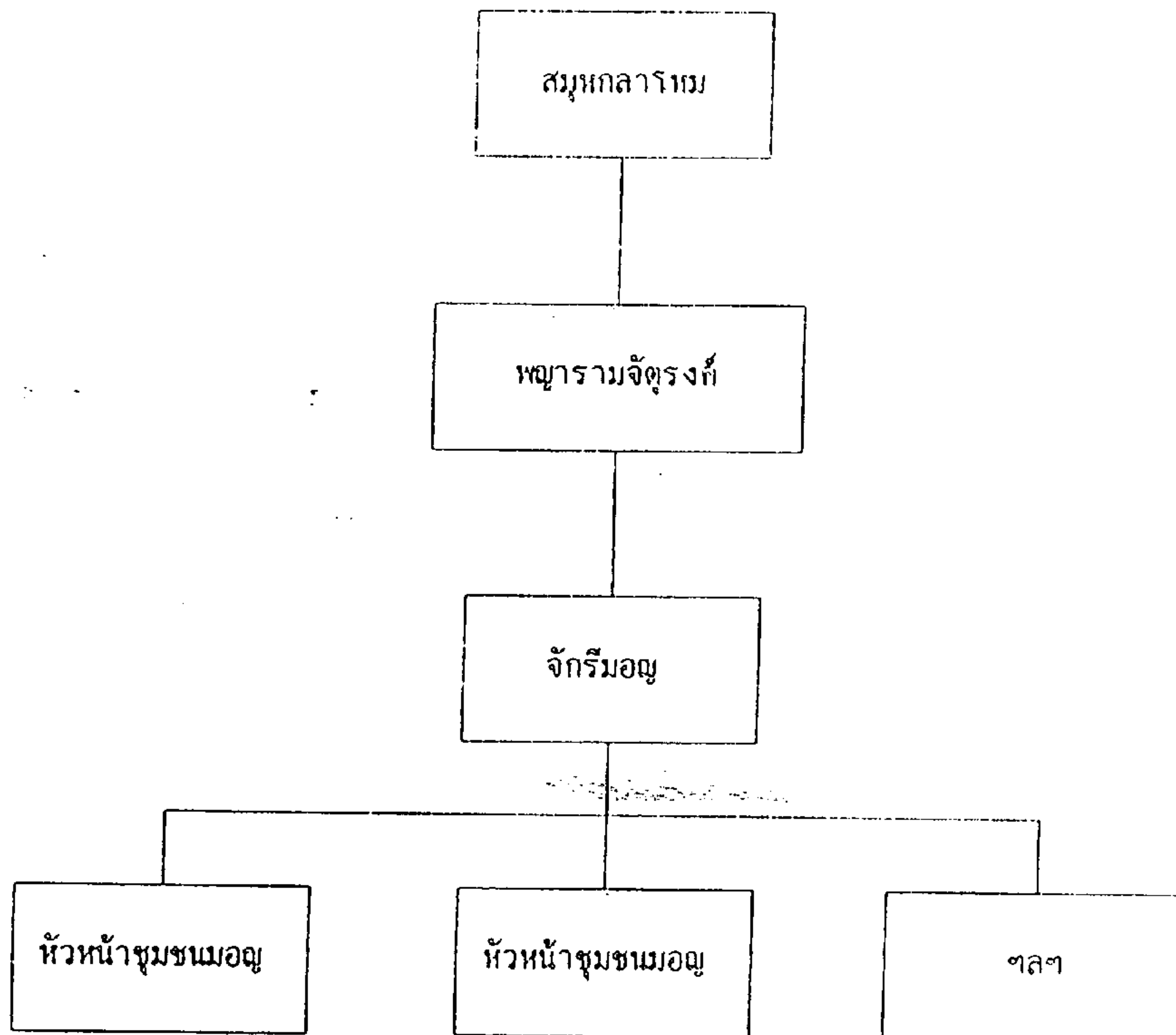
¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. หน้า 115.

² แหล่งเดิม. หน้า 169.

³ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 13.

⁴ เดอ ชัวซีย์. (2513). จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 2685 และ 1686. หน้า 562.

⁵ อภิเชษฐ จันเทียง. (2540). บทบาทขุนนางมอญในสมัยอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2127 ถึง 2310. หน้า 46.

ภาพประกอบ 7 แผนภูมิสายการปกครองของชาวมอญ

ที่มา : อภิเชษฐ์ จันเที่ยง. (2540). บทบาทขุนนางมอญในสมัยอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2127 ถึง พ.ศ. 2310. หน้า 46.

จักรีมอญ ว่า จางวาง¹ ซึ่งมียศและราชทินนามเป็นเจ้าพระยามหาโยธา ศักดินา 3,000 สำหรับตำแหน่งเจ้าพระยามหาโยธา เข้าใจว่าจะเริ่มมีในสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะตำแหน่งเจ้าพระยาเพิ่งจะมีในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ดังนั้น ในสมัยอยุธยาตำแหน่ง จักรีมอญ จึงมียศเป็นเพียงพระยา เช่น พระยารามจักรีวงศ์ และพระยาบำเรอภักดิ์² เป็นหัวหน้าปกครองดูแลมอญทั้งหมด

ในสมัยธนบุรี การอพยพเข้ามาครั้งใหญ่ในช่วงกลางรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นมอญกลุ่มพระยาเจ่ง เข้ามาประมาณ พ.ศ. 2318³ การเข้ามาครั้งนั้นได้เพิ่มจำนวนมอญให้มากขึ้นทั้งในกรุงและปริมณฑล สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดฯ แต่งตั้งหัวหน้ามอญเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยา คือ พระยาบำเรอภักดิ์ เป็นพระยารามัญวงศ์⁴ ที่ตำแหน่งจักรีมอญ ให้ความคุ้มครองดูแลชาวมอญทั้งใหม่และเก่าทั้งหมด⁵ ตำแหน่งจักรีมอญ พระยารามัญวงศ์ได้รับตำแหน่งตลอดสมัยธนบุรี ชาวมอญทั้งเก่าและมอญใหม่ถูกจัดรวมอยู่ในเลขหมู่ไพร่หลวง ดังที่พระราชพงศาวดารได้บันทึกสิทธิพิเศษของไพร่หลวงซึ่งได้พระราชทานแก่ชาวมอญที่เข้ามาใหม่ว่า “โปรดให้พระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามสรรพากรขนอนตลอดทั้งปวง..แก่พวกมอญ...”⁶

การควบคุมชาวมอญของพระยารามัญวงศ์คงจะไม่สามารถควบคุมกองมอญได้ทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ เพราะหลังจากการเข้ามาของมอญใหม่ คือ กลุ่มพระยาเจ่ง มอญได้มีบทบาทในด้านการรบ โดยไทยได้เกณฑ์กองมอญออกรบในคราวศึกอะแซห่วนที่ตีหัวเมืองเหนือ พ.ศ.2318 มีกองมอญถูกเกณฑ์เป็นกองทัพหน้าถึง 3 กอง ได้แก่ กองมอญพระยารามัญวงศ์ กองมอญพระยากลางเมือง และกองมอญพระยาเจ่ง⁷ การแบ่งกองมอญนี้ เป็นการแบ่งตามกลุ่มมอญที่เข้ามาก่อนหลัง ซึ่งจะเห็นได้ว่าการแบ่งกลุ่มของพวกที่เข้ามาอยู่ใหม่ไว้ชัดเจน ทั้งนี้กลุ่มของพระยาเจ่งนั้นเป็นพวกที่มีชาวมอญให้ความนับถืออยู่มาก ได้ควบคุมกองมอญของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งปรากฏให้เห็นจากเมื่อครั้งเกิดจลาจลตอนปลายรัชกาล กลุ่มมอญ

¹ จางวาง หมายถึง ตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงในกรมมหาดเล็ก ตำแหน่งผู้กำกับการตำแหน่งหัวหน้าเข้ารับใช้ของเจ้านายชั้นบรมวงศ์หรือทรงกรม

² สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. (2509). ลำดับสกุลยศและเล่ห์วิสุทธิ์. หน้า 14-15.

³ สุภรณ์ โอเจริญ. (2519). มอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทย สมัยอยุธยาตอนกลางถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 112. พระยารามัญวงศ์ มียศและราชทินนามเป็นพระยาบำเรอภักดิ์ ในสมัยพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ ได้ทำความชอบโดยคุมทหารมอญออกสู้รบกับกองทัพพม่า เมื่อ พ.ศ. 2310.

⁴ กรมศิลปากร. (2516) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 377-378.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. (2505). ไทยรบพม่า. หน้า 487-527.

พระยาเงี้ยวที่อยู่ในกรุงธนบุรีได้เข้ามาช่วยทางฝ่ายพระยาสุรียอภัย¹ จนสามารถยึดเมืองไว้ได้ ทั้งนี้เป็นเพราะได้ชาวมอญเป็นกำลังสำคัญ และมอญกลุ่มพระยาเงี้ยวคงจะมีกำลังไพร่พลมากกว่ากลุ่มของพระยารามัญวงศ์ที่จงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงสามารถทำให้ฝ่ายพระยาสุรียอภัยได้รับชัยชนะ ดังนั้น พระยาเงี้ยว ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้รับตำแหน่งเจ้าพระยามหาโยธา เป็นที่จักรมอญหัวหน้าควบคุมชาวมอญทั้งหมด²

2.1.5 หัวหน้าชาวเวียดนาม

ชาวเวียดนามในเมืองไทย มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งมีทั้งเวียดนามที่นับถือพุทธศาสนา และที่นับถือคริสต์ศาสนา ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์มหาราช ได้จัดชาวเวียดนามให้อยู่กันตามเชื้อชาติเดียวกันกับชาติอื่นๆ คือ พระราชทานที่ให้อาศัยเป็นหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า “ค่ายชาวต่างชาติ” ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกันรอบนอกพระนคร³

ชาวเวียดนามในกรุงธนบุรี ได้อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีหัวหน้า คือ องเชียงซุน มีชื่อเวียดนามว่า โตเท็ดชวน เนื่องจากหนีภัยจากกบฏไโกเซ็น⁴ ชาวเวียดนาม อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มครอบครัว เช่นเดียวกับพวกมอญและลาวทรงโปรดฯ ให้ตั้งถิ่นฐานทางฝั่งพระนครตะวันออกบริเวณท่าเตียนและบ้านหม้อ ถนนพารุรัตน์ในปัจจุบัน⁵ แต่ชาวเวียดนามมีความคิดที่จะกลับบ้านเมืองของตนเองอยู่เสมอ

องเชียงซุน เป็นชาวเวียดนามที่มีหลักฐานชัดเจนว่าเข้ามาในกรุงธนบุรี ประมาณ พ.ศ. 2319 แต่ไม่มีตำแหน่งขุนนางในราชสำนักไทย องเชียงซุนกับพรรคพวกอยู่ได้อีก 2-3 ปี ก็ต้องถูกประหารชีวิต ซึ่งบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีระบุว่า ญวนเขมรรู้กันคิดกบฏต่อแผ่นดินจึงรับสั่งให้ประหาร⁶ ส่วนในพงศาวดารญวนกล่าวว่า องเชียงซุนถูกประหารเพราะมี

¹ พระยาสุรียอภัย (บุญเมือง) บุตรของสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงเทพสุทนต์ หรือท่านสา ซึ่งเป็นสมเด็จพระพี่นางเธอองค์ใหญ่ของรัชกาลที่ 1 ในสมัยกรุงธนบุรี ได้เข้ารับราชการเป็น เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา

² สุภรณ์ โอเจริญ. (2506). มอญในเมืองไทย. หน้า 236.

³ ศุสดี จันทวิมล. (2524). เวียดนามในเมืองไทย. หน้า 57.

⁴ กบฏไโกเซ็น มีสาเหตุจากพวกไโกเซ็นก่อการกบฏกับตระกูลเหียนผู้ครองเวียดนามใต้ ในสมัยธนบุรีเกิดกบฏขึ้น 3 ครั้ง คือ พ.ศ. 2318, พ.ศ. 2320, และ พ.ศ. 2324 ซึ่งในที่สุดตระกูลเหียนเป็นฝ่ายปราชัย จึงมีเชื้อสายตระกูลเหียนอพยพเข้ามายังกรุงธนบุรี คือ องเชียงซุน และองเชียงสือ ที่เป็นหลานขององเชียงซุนและภายหลังได้กลับไปเป็นกษัตริย์เวียดนามพระนามว่า พระเจ้าเวียดนามยาลอง ในสมัยรัชกาลที่ 1. ดูเพิ่มเติมจาก ศุสดี จันทวิมล (2524). เล่มเดิม.

⁵ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 423. และ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงราชานุภาพ. (2502). “ตำนานพระญวน” บรรพชาอุปสมบทวิธีฝ่ายอนัมนิกาย. หน้า 6.

⁶ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 11.

สลัดชาวเวียดนามปล้นเรือสินค้าไทย จึงทำให้ทรงพิโรธ ประกอบกับที่พวกกัมพูชาฟ้องร้องว่า
องเชียงซุนเป็นไส้ศึกเวียดนาม¹ เหตุการณ์เหล่านี้ ทำให้องเชียงซุนกับพวกเวียดนามเป็นที่
ระแวง และไม่เป็นที่ไว้วางใจ จึงเป็นสาเหตุที่มีการประหารชีวิตชาวเวียดนามจำนวนมากในสมัย
ธนบุรี ในเหตุการณ์ครั้งนั้น มีชาวเวียดนามถูกประหารระบวามี 54 คน ที่เหลือไม่ปรากฏ
จำนวน ถูกเนรเทศไปอยู่นอกเขตพระนครหมด ชาวเวียดนามกลุ่มนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 1 โปรดฯ
ให้กลับมาอยู่ในเขตราชธานีที่บ้านบางโพ²

2.1.6 หัวหน้าชาวลาว

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ชาวลาวได้อยู่กระจายทั่วไป ทั้งในและนอกตัว
เมือง ลาวที่เข้ามาไม่ปรากฏว่ามีหัวหน้าที่ดูแลเป็นคนเชื้อชาติตัวเองที่ชัดเจน แต่ปรากฏใน
รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่วันวลิตได้ให้รายละเอียดไว้ว่า ลาว ขึ้นกับ ออกญาวัง³ การ
ขึ้นอยู่กับขุนนางสำหรับชาวลาวคงไม่แน่นอน เพราะชาวลาวถือว่าเป็นชาวพื้นเมืองเช่นกับคน
ไทย จึงแล้วแต่พระมหากษัตริย์ว่าจะให้ขุนนางผู้ใดควบคุม

ชาวลาวที่อพยพมาในสมัยธนบุรี เข้ามามากในปลายรัชกาล ชุมชนลาวอยู่
รวมกลุ่มกันเป็นส่วนน้อยเพราะมีหลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสว่า สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้
พระราชทานครอบครัวลาวไปให้เป็นไพร่แก่ขุนนางด้วย ดังนั้น ชาวลาวบางส่วนจึงกระจายอยู่
ตามบ้านข้าราชการทั่วทุกแห่ง⁴ ชุมชนลาวที่อาศัยอยู่ในกรุงธนบุรี มีชุมชนแหล่งใหญ่บริเวณ
บางยี่ขันที่มีหลักฐานว่ามีเจ้านายเข้ามาอยู่อาศัย เจ้านายลาวคงเป็นที่นับถือของชาวลาวและทำ
หน้าที่เป็นหัวหน้าพวกลาวโดยปริยาย

การเข้ามาของชาวลาวครั้งใหญ่ได้ถูกกวาดต้อนเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2322 ใน
ครั้งนั้นแม่ทัพใหญ่ คือ เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นผู้ควบคุม ชาวลาวจึงน่าจะมี
ความใกล้ชิดกับกลุ่มเจ้าพระยาจักรี ทั้งนี้ โดยสายสัมพันธ์ทางการสมรส ดังเช่น เจ้าพระยาจักรี
มีเจ้าจอมเป็นคนลาว คือ เจ้าจอมแว่น⁵ และเจ้าจอมมารดาภิรมสอน ซึ่งภายหลังได้รับการเลื่อน
ยศเป็นสนมเอกในรัชกาลที่ 1 ทำให้เชื่อว่ากลุ่มขุนนางฝ่ายเจ้าพระยาจักรี น่าจะบังคับบัญชา
ชาวลาวไว้เป็นส่วนมากในตอนปลายรัชกาล ดังนั้น ลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาก็คงเป็นกำลังไพร่
พลในกองทัพเจ้าพระยาจักรีนั่นเอง

¹ พงศาวดารญวน ฉบับนายหยอง เล่ม 2. (2444). หน้า 371-373.

² กรมศิลปากร. (2501). เล่มเดิม. หน้า 167.

³ วันวลิต. (2509). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ.2182. แปลโดย วนา
ศรี สามนเสน. หน้า 66.

⁴ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 “จดหมายเหตุคณะบาทหลวง
ฝรั่งเศสฯ. หน้า 152.

⁵ คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.). (2514). โครงกระดูกในตู้. หน้า 11-12.

แต่อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่า ในสมัยธนบุรีคงยังไม่มีการแต่งตั้งชาวลาว เข้าเป็นขุนนางขึ้นปกครองดูแลชาวลาว เพราะจำนวนชาวลาวส่วนใหญ่ได้ถูกส่งไปอยู่ตามหัวเมือง อาทิ เมืองสระบุรี และเมืองเพชรบุรี เป็นต้น ชาวลาวที่อยู่ในกรุงธนบุรีคงเข้าสังกัดไพร่หลวงอยู่ภายใต้การดูแลของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ และอยู่ตามบ้านขุนนางต่างๆ ที่พระราชทานให้ดูแล

สรุปว่า การจัดให้มีหัวหน้าแต่ชุมชนคอยดูแลกันเองจึงเป็นผลดีในการควบคุมของราชสำนัก เพราะอำนวยความสะดวกในการติดต่อกับกลุ่มชาวต่างชาติ ทำให้มีการควบคุมได้ดีกุมและกระชับขึ้น และยังแสดงถึงความเป็นเมืองที่ให้โอกาสแก่ชาวต่างชาติให้อยู่ได้อย่างมีความสุข

2. การดำรงชีวิตของชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี

วิถีชีวิตของชาวธนบุรีในสมัยที่เป็นเมืองท่าหน้าด่าน เป็นสังคมของชาวนา ชาวไร่ เป็นอาชีพหลัก แต่เมื่อมีชาวต่างชาติเข้ามาทำให้ธนบุรีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เศรษฐกิจเพื่อการค้าและมุ่งกำไรเพิ่มขึ้น ชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยยังธนบุรี และตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร จึงเพิ่มความหลากหลายทางด้านอาชีพให้กับธนบุรีอย่างต่อเนื่อง

สมัยที่ธนบุรีเป็นเมืองหลวง นอกจากเป็นสมัยของการรวบรวมผู้คนและมีสงครามอยู่ตลอดเวลาแล้ว การเมืองและเศรษฐกิจยังไม่เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นการดำรงชีวิตของชาวเมืองจึงขึ้นอยู่กับราชสำนักส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็เป็นผลจากการเข้ามาของชาวต่างชาติที่มีความสามารถได้มาสร้างผลทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นในเมืองหลวง

2.1 การทำมาหากิน

ชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี มีอิสระสามารถประกอบอาชีพตามที่ตนถนัดได้อย่างเต็มความสามารถ เพื่อประโยชน์ส่วนตัวและการรับราชการเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ในสมัยธนบุรี อาชีพรับราชการ และการเป็นทหารอาสาเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางว่ามีชาวต่างชาติได้เข้าสู่ระบบราชการมาตั้งแต่มีการสถาปนาเป็นเมืองหลวง แต่ในสมัยธนบุรีการรับราชการเป็นขุนนางไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทหารหรือฝ่ายพลเรือนได้ทำหน้าที่ปนกันไป เพราะมีหน้าที่หลักต้องไปราชการสงคราม ฉะนั้น ขุนนางฝ่ายการศึกก็ได้ทำหน้าที่ทางการรบด้วย

ชาวจีนและชาวมุสลิมได้รับตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่มาตั้งแต่ต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน คือ ชาวจีน มีพระยาพิพิธ และพระยาพิชัยไศศวรรย์ ได้เป็นเสนาบดีกรมท่าควบคุมชาวต่างชาติและการค้าในสมัยธนบุรี เช่นเดียวกับขุนนางมุสลิมได้เป็นถึงเจ้าพระยาจักรีว่าที่สมุหนายก และในตอนปลายรัชกาลบันทึกของบาทหลวงได้กล่าวว่า เจ้าพระยาพระคลังก็

เป็นเชื้อสายมลายู นับถือศาสนาอะหะหมัดนั้นเอง¹ สำหรับชาวมอญได้เข้าสู่ระบบราชการมากมาย เช่น พระยารามัญวงศ์ เป็นที่จักรีมอญ ควบคุมมอญทั้งหมด พระยาพระราม พระยากลางเมือง และพระยาเจ่ง ก็ได้รับราชการเป็นขุนนางในสมัยธนบุรีก่อนทั้งสิ้น

นอกจากอาชีพรับราชการแล้วก็มีอาชีพค้าขาย เป็นอาชีพที่ชาวต่างชาติเลือกประกอบมากที่สุดเพราะมีความถนัดและทำง่ายกว่าการงานอย่างอื่น ชาวจีนเข้ามาประกอบการค้า สามารถทำรายได้ให้กับตัวเองและราชสำนักได้เป็นอย่างดี จนกระทั่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางที่สำคัญ ดังกรณีของพ่อค้าจีนชื่อหย่งจิ้นจง ได้เป็นพระยาพิชัยไศศวรรย์ และจีนมั่วเส็ง ได้เป็นหลวงอภัยพานิช เป็นต้น นอกจากนี้ การค้ากับต่างประเทศ ยังมีชาวจีนผู้ชำนาญการพิเศษได้เข้ามาทำงานตามขั้นตอนทางการค้า เช่น ขั้นตอนในการร่างพระราชสาส์น การจัดสินค้าบรรทุกทุกลองเรือสำเภา การเดินเรือ และขั้นตอนการเดินทางติดต่อการทูตและการค้าในจีน ซึ่งขั้นตอนในทางการค้าเหล่านี้ได้เปิดโอกาสให้ชาวจีนทำการค้าขายได้สะดวกและทำให้การค้าของไทยดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ชาวมุสลิมยึดอาชีพพ่อค้าที่เป็นอาชีพที่ตนเองถนัด และมีความชำนาญในการเดินเรือและรู้เส้นทางทางการค้าดี พวกแขกแพที่ริมคลองบางกอกใหญ่เป็นพวกที่อพยพลงมาจากอยุธยาก็ได้ทำอาชีพค้าขายตามแฟริมน้ำ มีทั้งขายผ้า และขายสินค้าจากต่างประเทศ มีหลักฐานที่ตู่แปงได้กล่าวถึงพวกมุสลิมในกรุงธนบุรีไว้ว่า “...ผู้สืบสกุลศาสนาอิสลามของพวกอาหรับโมกุล และเปอร์เซีย ได้มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับเมืองหลวงมาเป็นเวลาช้านาน และฟื้นฟูกิจการค้าขึ้นมาใหม่ พวกเขาเพียงแต่คอยการก่อสร้างคลังสินค้า โดยคลังสินค้านี้อาจจะช่วยให้การค้าเร็วขึ้น...”² จากบันทึกของตู่แปง แสดงว่าในสมัยธนบุรีพ่อค้ามุสลิมก็พยายามที่จะติดต่อกับพ่อค้ามุสลิมในเมืองสยามและคอยเวลาให้การค้าฟื้นตัวขึ้น

ส่วนชาวตะวันตก ทั้งฝรั่งและโปรตุเกส เข้ารับราชการเป็นทหารรักษาพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินตั้งแต่ต้นรัชกาล เพราะทรงชื่นชมว่ามีความกล้าหาญ จากบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวว่ามีฝรั่ง 2 นาย เป็นซุ้กับหม่อมฉิม หม่อมอุบล³ เป็นการยืนยันว่ามีทหารอาสาฝรั่งมาในรัชกาลนี้แล้ว ซึ่งทหารอาสาชาวต่างชาติคงมีจำนวนไม่มากจึงมีเฉพาะทหารรักษาพระองค์และคงควบคุมได้ง่าย เพราะว่าเมื่อสิ้นสมัยธนบุรี พวกทหารเหล่านี้ถูกจับประมาณ 36 คน แต่ไม่ได้ถูกประหารชีวิตไปพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน อาจจะเป็นเพราะมีจำนวนไม่มากและไม่ได้มีอิทธิพลการเมืองไทยเหมือนในสมัยตอนปลายอยุธยา

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. หน้า 157.

² ฟรังซ์ส์ อังรี ตู่แปง. (2522). ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยอยุธยา ฉบับตู่แปง. หน้า 219.

³ กรมศิลปากร. (2503). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 3.

ส่วนอาชีพอื่นๆ เช่น อาชีพการประมงเล็กๆ น้อยในแม่น้ำลำคลอง เป็นอาชีพที่ไม่คาดหวังเรื่องการค้าเป็นเรื่องหลัก แต่มุ่งนำมาเป็นอาหารประจำวัน ดังจะเห็นได้ที่คลองบางหลวงชาวมุสลิมจะพากันลงเรือลงน้ำทอดแห ช้อนปลาและงมกุ้งเป็นประจำทุกวันเพื่อใช้เป็นอาหารและที่เหลืจึ่งนำไปขายที่ตลาดด้วย¹ ส่วนที่บางยี่ขันมีโรงต้มเหล้า และโรงปูน ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีระบุว่า ที่นี้เป็นโรงเหล้าและโรงปูน ดังนั้น ชาวลาวที่อยู่บางยี่ขันในสมัยธนบุรีคงมีความชำนาญในการต้มเหล้าและคงมีอาชีพมาตั้งแต่สมัย ธนบุรีแล้ว ส่วนที่คลองมอญ มีชาวมอญที่ทำอาชีพ คือ การค้าและการผลิตเครื่องดินเผา โอ่ง ไห อิฐ และขายเกลือ ที่บ้านช่างหล่อ เป็นที่อยู่ของชาวลาวและชาวเหนือ ที่นี่มีอาชีพเป็นช่าง คือ การหล่อพระพุทธรูป เป็นอีกอาชีพที่มีมาตั้งแต่สมัยธนบุรี

2.2 อาหารการกิน

ในสมัยธนบุรี อาหารการกินของชาวต่างชาติ มีอาหารหลายอย่างที่รู้จักแพร่หลาย ทั้งอาหารคาว และขนมหวาน วัฒนธรรมด้านการกินคงได้ติดตามเข้ามา เช่น ขนมฝรั่งของคนกุฎีจีนเชื้อสายโปรตุเกส และ แกงมัสมั่น แกงกุ่มหมา ข้าวหมกไก่ ของชาวมุสลิม เป็นต้น

ชาวมุสลิมนิยมทำอาหารประเภทใส่เครื่องเทศ ทำให้มีรสเผ็ดร้อน เค็มหรือหวานอมเปรี้ยว เช่น แกงมัสมั่น ที่ใส่เครื่องเทศหลายอย่าง ทั้งลูกผักชี ยี่หระ ลูกกระวาน อบเชย กานพลู เป็นต้น ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ กาพย์เห่เรือชมเครื่องคาวหวาน ในรัชกาลที่ 2 ว่า

แกงไก่มัสมั่นเนื้อ	นพคุณ พี่เอย
หอมยี่หระรสจุน	เจียบร้อน
ชายใดบริโภคมฤต	พิศวาส หวังนา
แรงอยากยอหัตถ์ซ้อน	อกให้หวานแสงฯ

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ระบุว่า มัสมั่น เป็นชื่อแกงชนิดหนึ่งเป็นแกงเผ็ดอย่างมุสลิม ประดับด้วยเครื่องเทศ น้ำแกงข้น มีรสเค็ม หวาน และออกเปรี้ยวเล็กน้อย ในสมัยก่อนแกงมัสมั่น เป็นแกงหาากินยาก ทำขึ้นเฉพาะงานทำบุญพิเศษ แต่ในปัจจุบันถือเป็นอาหารพื้นที่มีขายตามร้านทั่วไป

อาหารของชาวมุสลิมที่ปรากฏในกาพย์เห่เรือชมเครื่องคาวหวานสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ยังมีปรากฏอีกมาก เช่น ข้าวหุง ที่มีกาพย์ชมว่า “ข้าวหุงปรุงอย่างเทศ รสพิเศษใส่ลูก

¹ กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). (2520). เมื่อวานนี้ เล่ม 1. หน้า 137.

เอ็น ไครหุงปรุงไม่เป็น เช่นเชิงมิตรประดิษฐ์ทำ"¹ ข้าวหุง เป็นศิลปะการหุงข้าวแบบหนึ่งของเปอร์เซีย มีชื่อเรียกว่า ข้าวบิรญานี เมื่อเข้ามาเผยแพร่ในเมืองไทย เรียกเพี้ยนไป ว่า ข้าบู่เหล้า ข้าบู่หลี่ ซึ่งคล้ายข้าวหมกในปัจจุบัน

อาหารมุสลิมอย่างอื่น เช่น แกงกุ่มหมา, ข้าวเหนียวเหลืองหน้าไก่, ลูตตี, หุ้ม, มะนิดำ, กะباب, อะหรัว, มัสกอด, สลัว, อะลิส่า, ขนมหัจ, ชะระบัด, น้ำซิงอย่างเทศ เป็นต้น อาหารเหล่านี้หลายชนิดมีปรากฏในพระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือชมเครื่องคาวหวานซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอาหารที่นิยมของชาวมุสลิมมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี มาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และคงจะแพร่หลายเป็นรู้จักดีของราชสำนัก ทั้งนี้ เพราะมีชาวมุสลิมได้เข้ารับราชการตั้งแต่สมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์และเกี่ยวข้องกันโดยการแต่งงาน จึงทำให้อาหารเหล่านี้เป็นที่ปรากฏในราชสำนัก และข้าราชการมุสลิมคงได้ทำอาหารเข้าร่วมงานพิธีอยู่บ้างจึงเป็นที่รู้จักดี²

นอกจากอาหารมุสลิมแล้ว ยังมีอาหารที่ถูกฎีจีน ของชุมชนชาวคริสต์ ซึ่งเป็นอาหารเฉพาะกลุ่มทำกันในหน้าเทศกาล คือ แกงเหงาหงอด คล้ายกับแกงส้ม โดยจับปลาสังกะวาดมาทำแกง ซึ่งในปัจจุบันปลาชนิดนี้หายากแล้ว จึงใช้ปลาเนื้ออ่อนแทน เวลาแกงนำพริกแกงมาละลายน้ำกรองด้วยผ้าขาวบาง เอาแต่น้ำไปต้มจนเดือดจึงใส่เนื้อปลา ปรุงรสด้วยเกลือและมะนาว ไม่ใส่มะขามเปียก ไม่ใส่น้ำตาล แกงจะออกรสเค็มและเปรี้ยว ก่อนยกลงใส่ใบโหระพาเป็นเสร็จ นอกจากนี้ ยังมีอาหาร คือ ต้มมะฝาด ซึ่งคล้ายต้มจับฉ่ายของจีน และเนื้อแซนโม เป็นอาหารพิเศษของชาวคริสต์อีกชนิดหนึ่ง นิยมทำกันในเทศกาล สำหรับขนมหวานนั้น ที่ถูกฎีจีน มีขนมขึ้นชื่อมานาน คือ ขนมกุดสลึง หรือขนมตรุษฝรั่ง เป็นขนมที่สืบทอดมาจากชาวโปรตุเกสที่อยู่บริเวณภูเก็ต จนกระทั่งสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน มีเชื้อสายจีนที่บริเวณภูเก็ตทำอยู่ในปัจจุบัน เพียง 2 - 3 เจ้าเท่านั้น³

2.3 ความบันเทิง

ในสมัยธนบุรี แม้จะเป็นช่วงเวลาแห่งการฟื้นฟู และการป้องกันชาติตลอดรัชสมัย แต่ชาวธนบุรี ยังมีประเพณีการเล่น ซึ่งการเล่นเหล่านี้สืบเนื่องมาจากอยุธยาหรือได้รับอิทธิพล จากการเล่นของชาวต่างชาติต่าง ๆ ในสมัยธนบุรีมีการแสดงครั้งใหญ่ก็คือ ในงานฉลองพระแก้วมรกตใน พ.ศ. 2322 ซึ่งเฉลิมฉลองอยู่ถึง 3 เดือน

การเล่นของชาวต่างชาติมีปรากฏในคราวงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ณ วัดบางยี่เรือนอก ระบุว่า ได้มี

¹ ประชุมกาพย์เห่เรือ. (2504). หน้า 19.

² ธีรพันธ์ ช่วงพิชิต. (2542, เมษายน). "ตามรอยสำรับแขก คลองบางหลวง", สารคดี 11(194)

³ ธนบุรี. (2542). สุตารา สุจายา บรรณาธิการ. หน้า 171-180.

การเล่นจี่ของพระยาราชาเศรษฐีจีน¹ และการแสดงในงานพิธีพระศพของเจ้านายองค์ต่อๆมา ได้มีการเล่นหุ่นมอญ² หุ่นลาวและการแสดงญวนหก³ ซึ่งการเล่นสำหรับงานพิธีของหลวงก็ จะมีการเล่นพวกนี้ให้ดูทุกงาน โดยเฉพาะในครั้งฉลองพระแก้วมรกตใน พ.ศ. 2322 ในครั้ง นั้นมีมหรสพของชาวต่างชาติมากมาย มีการบรรยายขบวนแห่ที่ได้รับพระแก้วมรกตว่า

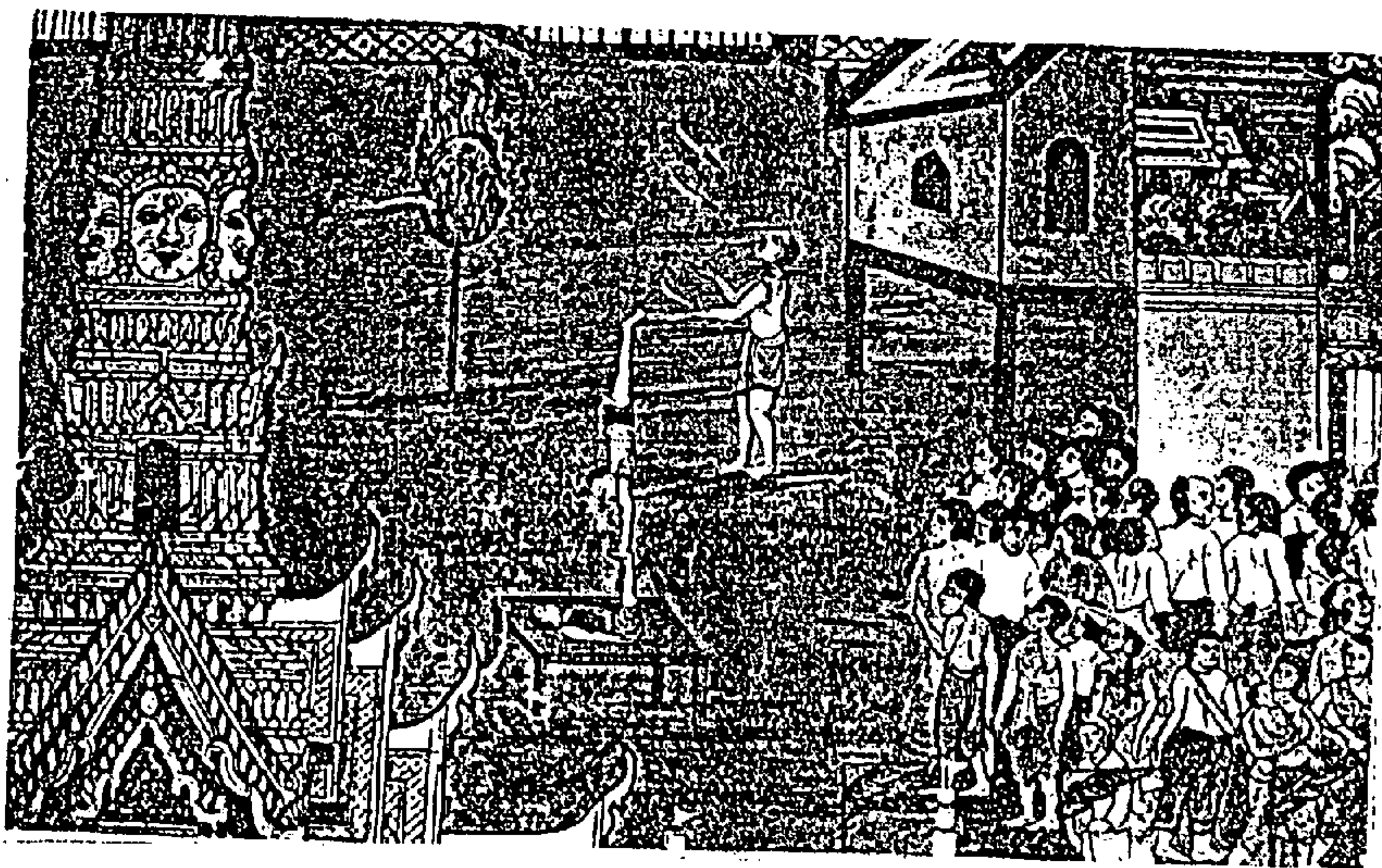
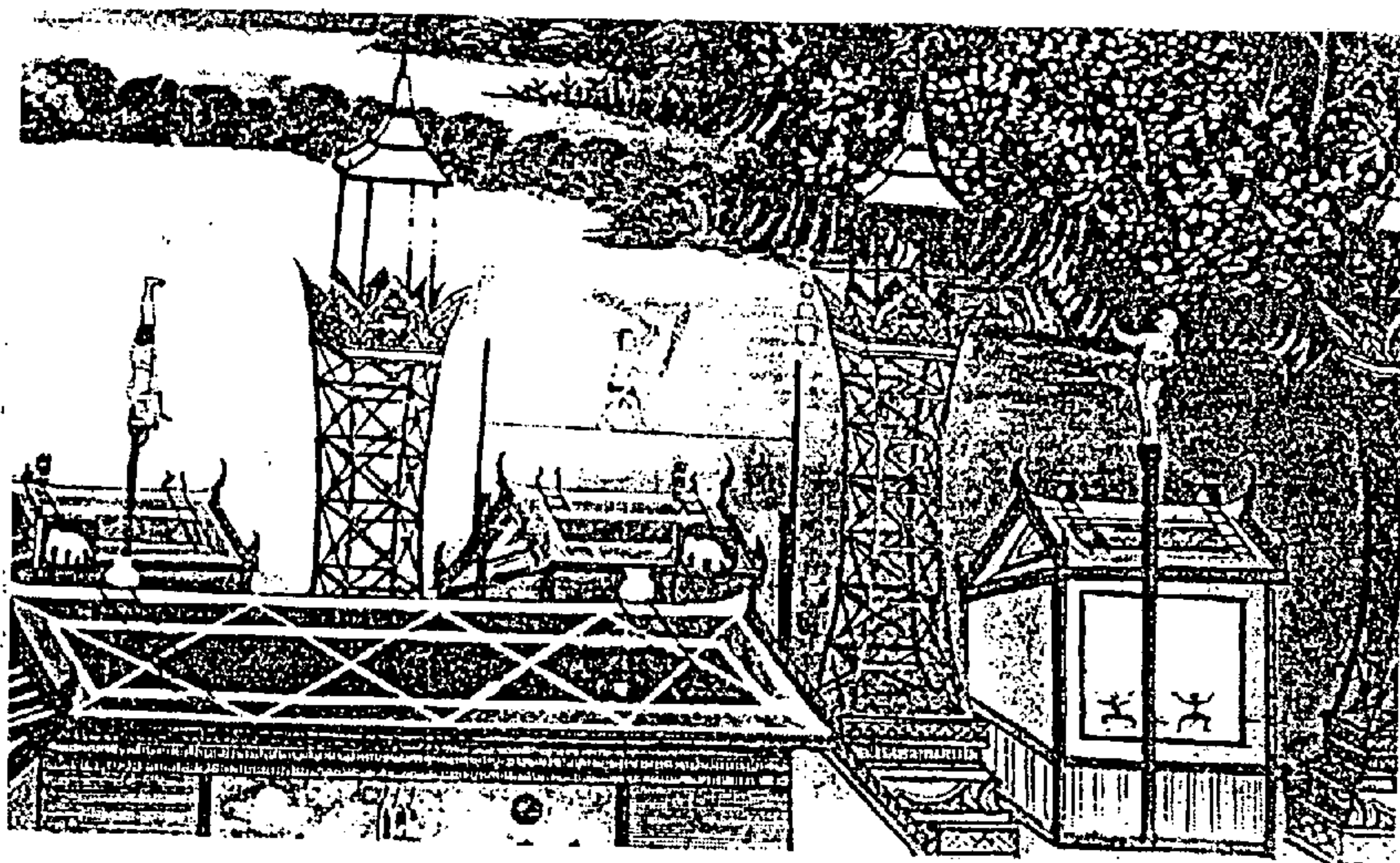
...ครั้น ณ วันอังคาร เดือน 4 ขึ้น 2 ค่ำ เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกต
ณ พระหนักบางธรณี ครั้นเวลาบ่าย 3 โมงฯ ทรงโปรดฯให้แห่ลงมานครธนบุรี
กระบวนหน้าเครื่องเล่นโขนลง สามบ้านหลวงรักษาสมบัติหนึ่งจี่ลง
สามบ้านพระยาราชาเศรษฐีหนึ่ง...มีกลองจีนหลวงโซ่ฎีกาลำหนึ่ง ญวนหก
ลงเรือญวนลำหนึ่ง...แห่หลัง เรือเครื่องเล่นจี่ญวน 2 ลำ รวมเรือขึ้นไป
รับถึงบางธรณี 154 ลำ บรรจบกับที่แห่ลงมารวมเป็นเรือ 264 ลำ...
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิณพาทย์ไทย พิณพาทย์รามัญ และมโหรีไทย
มโหรีแขก-ฝรั่ง มโหรีจีน ญวน เขมร ผลัดเปลี่ยนกันสมโภช 2 เดือนกับ 12 วัน...
พระยาราชาเศรษฐี ่องเชียงชุมมโหรีญวน 15 พระยาราชาเศรษฐีจีนมโหรีจีน 6..."⁴

¹ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 8

² การเล่นหุ่น เป็นการเล่นตัวตุ๊กตานำมาแสดงเลียนแบบละคร โดยหุ่นแต่ละชนิดมีลักษณะการชักให้ เป็นตัวละครจริง ๆ ซึ่งการการแสดงหุ่นเป็นมหรสพที่เล่นกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงสมัยธนบุรี และรัตน โกสินทร์ และมีการพัฒนามาเรื่อย ๆ จนเป็น หุ่นใหญ่ หุ่นเล็ก และหุ่นกระบอกในปัจจุบัน ซึ่งสันนิษฐานว่า การเล่นหุ่นมอญ และหุ่นลาว ในสมัยธนบุรี คงจะมีวิธีการเล่นเหมือนอย่างไทย เพียงแต่ใช้เอกลักษณ์อย่าง ของตนเองเล่นเท่านั้น.

³ แหล่งเดิม. หน้า 31. ญวนหกเป็นการเล่นที่หวาดเสียว ตื่นเต้น แต่เป็นที่ชื่นชอบของคนดูมาก การแสดงญวนหกจะแสดงคนเดียว โดยผู้แสดงจะคาบดาบและเดินไต่ลวดเส้นเล็กๆเส้นเดียว ดังเช่น พระ นิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นศรีสุนทรทรงพรรณนาไว้ ใน พ.ศ.2339 ว่า “ญวนหกดั่งกั้งหัน ปาก คาบ ดาบ แอ่ ดุดาบปราบเสียวไล่ สยดท้อในสมฯ...” (ดูเพิ่มเติม ในสมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ. (2492) ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด ภาคที่ 3) นอกจากนี้ การแสดงของชาวญวนยังมีปรากฏในงานฉลอง พระแก้วมรกตอีก คือ รำโคมญวน หรือญวนรำกระถาง เป็นการฟ้อนรำทำนองเดียวกับระบำ แต่เป็นเทพยดา มารำโคมร้องเพลงถวายพระพร

⁴ กรมศิลปากร. (2503). จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่. หน้า 152-155.

ภาพประกอบ 8 ภาพการเล่นต่างๆ ในสมัยธนบุรี.

ที่มา : ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 11

การแสดงมหรสพได้จัดแสดงทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างยิ่งใหญ่ และเป็นการแสดงของชาวต่างชาติเกือบทุกชาติที่อยู่ในกรุงธนบุรี มีทั้งการแสดงจิวจินจากพระยาราชานครชวี่ จิวญวน จากองเชียงซุน หุ่นมอญ หลวงรักษาสมบัติ และหุ่นลาว ของขุนทิพยนต์¹ เป็นผู้รับผิดชอบในการแสดง และในด้านมโหรี ได้มีรับสั่งให้ มีมโหรีไทย มโหรีแขก-ฝรั่ง มโหรีญวน มโหรีเขมร และปีพาทย์ไทย ปีพาทย์มอญ ปีพาทย์ลาว² ให้เล่นในงานอย่างพร้อมเพียง นับเป็นการร่วมรื่นเริงครั้งใหญ่ที่สุดในสมัยธนบุรี และแสดงถึงการมีศิลปะทางด้านดนตรีของกรุงธนบุรีได้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นดนตรีที่มีคนหลายเชื้อชาติมาเล่นและแสดงให้ดูกันอย่างมากมาย

3. ศาสนาและความเชื่อ

ชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี ทุกเชื้อชาติไม่ว่าจะเป็น จีน มอญ ลาว มุสลิม และชาติตะวันตก ฯลฯ ล้วนมีลัทธิความเชื่อและการนับถือศาสนาที่ติดตามมาจากบรรพบุรุษของตนเอง การเข้ามาของกลุ่มชาวต่างชาติได้นำศาสนาและความเชื่อเข้ามาด้วย ซึ่งเมื่อมาอยู่เมืองไทย ได้มีการสร้างศาสนสถานของตนเองขึ้นมา และได้รับการความสนับสนุนจากกษัตริย์ของไทยตั้งแต่ออดีตมาด้วยดี

การนับถือศาสนาในเมืองไทยมีความเป็นนานาชาติมาตั้งแต่สมัยอยุธยาทุกศาสนาสามารถเข้ามาเผยแพร่ได้ในเมืองไทย เป็นที่ยอมรับของชาวต่างชาติมานานว่า ในเมืองไทยการรังเกียจในด้านศาสนามีน้อย ทุกเชื้อชาติสามารถปฏิบัติตามศาสนาของตนเองได้อย่างเสรี ซึ่งในช่วงต้นสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ทรงพระราชทานการอุปถัมภ์แก่ทุกศาสนา

การศึกษาศาสนาในสมัยธนบุรี จะศึกษาโดยให้ความสำคัญใน 3 ศาสนาที่มีผู้นำถือมาก คือ พุทธ คริสต์ และอิสลาม ชาวต่างชาติที่อยู่ในเมืองธนบุรีให้ความนับถือและมีความโดดเด่นเกี่ยวข้องกับความเป็นไปของบ้านเมืองในสมัยนั้นเหมือนๆ กัน ทั้งสามศาสนาสะท้อนให้เห็นสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการติดต่อกับชาวต่างชาติในสมัยธนบุรีได้ค่อนข้างมาก ดังนั้น การศึกษาจึงเจาะที่กลุ่มทางศาสนาเป็นสำคัญโดยเรียงลำดับจากศาสนาที่มีผู้นำถือมากในสมัยนั้นขึ้นมาอธิบาย เพื่อให้เห็นวิวัฒนาการของแต่ละศาสนาให้ชัดเจน

3.1 ศาสนาพุทธ

พระพุทธศาสนาที่เข้ามายังเมืองไทยมีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์และฝ่ายปกครองมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและได้อุปถัมภ์มาโดยตลอด พระพุทธศาสนาในไทยมีลักษณะที่ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์และคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยว

¹ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 43

² แหล่งเดิม.

กับผีสงและเทวดา¹ มีอิทธิพลหล่อหลอมวิถีชีวิตคนไทยสร้างสรรค์วัฒนธรรมของไทยในด้านต่างๆจนเป็นเอกลักษณ์ที่ต่างจากชาติอื่นๆ ทั้งทางจิตใจและทางวัตถุ อาทิ การสร้างโบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป เป็นต้น

พุทธศาสนากำเนิดที่ประเทศอินเดีย เมื่อ 45 ปี ก่อนพุทธศักราช ผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา คือ พระพุทธเจ้า และได้เจริญแพร่หลายมากในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งได้แยกออกเป็นนิกายใหญ่ 2 นิกาย คือ ทางฝ่ายเหนือที่เรียกว่า มหายาน แพร่มาจากอินเดีย ทิเบต จีน ญี่ปุ่น และจากจีนมาสู่เวียดนาม อีกสายหนึ่งเรียกว่า เถรวาท หรือหินยาน สายนี้แพร่กระจายจากลังกา พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ซึ่งความแตกต่างทั้งสองนิกาย นักการศาสนาวิเคราะห์ว่า พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีความใกล้เคียงกับศาสนาพุทธดั้งเดิมมากกว่ามหายาน คือ เถรวาทยึดตามหลักคัมภีร์ที่มีมาแต่เดิมไม่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยให้แตกต่างออกไป

หลักคำสอนของศาสนาพุทธรวมอยู่ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ทั้ง 3 หมวดเป็นการรวมคำสอนทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งย่อลงเหลือเพียง พระธรรมและวินัย คือ ธรรมเป็นเนื้อหา และวินัยเป็นภาคปฏิบัติ² ชาวพุทธต้องศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย มีตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงคำสอนระดับสูงสุด เป็นการหลุดพ้นจากกิเลสและอวิชชาทั้งปวง ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

ในสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงฟื้นฟูศาสนาให้เป็นปึกแผ่นขึ้นใหม่อย่างเร่งด่วน พระองค์ต้องใช้ความพยายามและดูแลในเรื่องศาสนาอย่างใกล้ชิดและถือเป็นเรื่องสำคัญ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตั้งพระราชหฤทัยในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาไว้ว่า "...แม้ผู้เป็นเจ้าจะขัดสนด้วยจตุปัจจัยสิ่งใดนั้นเป็นธุระโยมจะอุปฐากผู้เป็นเจ้าทั้งปวง..แม้ถึงจะปรารถนามั่งสะและรุธิรของโยม โยมก็อาจสามารถจะเชือดเนื้อและโลหิตออกถวายเป็นอัมตติกทานได้..."³ การตั้งพระทัยจะอุปถัมภ์อย่างแรงกล้าของสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ทรงเร่งหาพระเถระชั้นผู้ใหญ่ให้มาเป็นพระสังฆราชในกรุงธนบุรี ซึ่งใน พ.ศ. 2312 ได้พระอาจารย์ศรีจากอยุธยาเป็นสังฆราช⁴ นอกจากนี้มีการชำระพระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ เช่น จัดการชำระพระสงฆ์เมืองเหนือที่ล่วงเกินพระวินัย โดยใช้วิธีโบราณ คือ ให้ดำนํ้าหน และลุยเพลิง ซึ่งถ้าแพ้วจะต้องถูกจับสึกและลงอาญา ส่วนผู้ชนะก็จะให้บวชใหม่⁵ และตั้งพระราชาคณะให้ดำรงตำแหน่งเหมือน

¹ เสฐียรโกเศศ. (นามแฝง). (2514). การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. หน้า 196.

² พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2527). ลักษณะสังคมพุทธ. หน้า 11.

³ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 328.

⁴ แหล่งเดิม. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 32.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 36

เมื่อครั้งกรุงเก่า และให้บวชพระเพื่อให้อยู่ตามวัดต่างๆ ที่ร้างไปในช่วงเสียกรุงศรีอยุธยา การชำระพระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ในกรุงธนบุรีมีอยู่เกือบตลอดรัชกาล เพราะการศาสนายังไม่มั่นคงทั้งพระระดับผู้นำและล่างยังทำผิดอยู่เรื่อย ๆ จึงต้องมีการลงอาญาพระสงฆ์อยู่บ่อยในสมัยนี้

ชาวต่างชาติที่นับถือพุทธศาสนาอย่างไทย เช่น มอญ เวียดนาม ลาว และจีน ในภาวะสงครามที่ต้องดิ้นรนเพื่อให้มีกินก่อน การนับถือศาสนาคงไม่เป็นปัญหาใหญ่และคงปฏิบัติตามกฎเกณฑ์บ้านเมืองในขณะนั้น ซึ่งชาวต่างชาติบางกลุ่มมีการนับถือศาสนาพุทธตามแบบของตนเองเช่นชาวมอญที่มีศาสนาพุทธแบบมอญที่เคร่งครัดในวินัยและมีพระมอญเข้ามาอยู่ในไทยด้วย คงจะปฏิบัติศาสนาเข้ากับไทยได้

ในสมัยธนบุรีมีวัดอยู่มากที่ขาดการบูรณะ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเร่งบูรณะและให้ข้าราชการขุนนางช่วยกันบูรณะวัดทุกแห่งทั่วกรุง สันพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก¹ สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ ชาวมอญที่นับถือพุทธ มีวัดที่มีประวัติว่าชาวมอญได้บูรณะ เช่นวัดราชคฤห์ และวัดราชประดิษฐารามหรือวัดมอญรามัญ ซึ่งวัดนี้มีชาวมอญได้อยู่บริเวณแถบนี้ด้วย ส่วนวัดที่เป็นวัดของชาวมอญโดยแท้ จะต้องมีสัญลักษณ์ศิลปะแบบมอญซึ่งปรากฏมากในบริเวณวัดมอญที่พระประแดงในปัจจุบัน และมีเสาสงส์ปรากฏเด่นชัดอยู่ในบริเวณวัด ซึ่งในสมัยธนบุรีไม่ปรากฏหลักฐาน ดังในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 ว่า เมื่อแรกสถาปนากรุงพระราชอาณาฝ่ายรามัญยังไม่มีตัว ยังโปรดให้หาพระเถระฝ่ายรามัญมาได้ 3 รูป และโปรดฯให้ครองวัดบางยี่เรือใน (วัดราชคฤห์) องค์หนึ่ง²

สำหรับชาวพุทธเวียดนามมีศาสนสถานที่ได้สร้างขึ้นในสมัยธนบุรีเป็นวัดฝ่ายมหายาน ชาวเวียดนามได้สร้างวัดขึ้น 2 วัด คือ วัดกามโล่ หรือวัดทิพย์วารีวิหาร ที่บ้านหม้อ และวัดโหย้คันหรือวัดมงคลสมาคม ซึ่งตั้งอยู่ที่เขตสัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน³ การสร้างวัดของชาวเวียดนามในกรุงธนบุรีคงมีลักษณะไม่ใหญ่โต และคงสร้างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พิธีกรรมของชาวพุทธนั้น มีทั้งที่เกิดจากพุทธศาสนาโดยตรง เช่น พิธีการบวช และการทำบุญในโอกาสต่างๆ การบวชสำหรับชาวพุทธเป็นการถือเพศจากฆราวาสมาเป็นบรรพชิต เพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรมะในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด การบวชจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตของชาวพุทธเพราะมีอานิสงส์อย่างมหาศาลต่อผู้บวชและผู้ร่วมในพิธีบวชด้วย ชายชาวไทยจึงนิยมบวชพระสักครั้งหนึ่งในชีวิต แต่การบวชพระในเมืองไทย จะสึกออกมาเมื่อไหร่ก็ได้ไม่มีการบังคับ ซึ่งต่างจากการบวชของชาวพุทธบางประเทศเช่น พม่า ที่ต้องบวชตลอด

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 23-24.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. หน้า 30

³ ทวี สว่างปัญญางกูร. (2545, กันยายน). 16 วัด อนันนิกายในไทย. ศิลปวัฒนธรรม. 275(11) : 101.

ชีวิต ส่วนการบวชสำหรับชาวมอญมีรูปแบบที่แตกต่างจากไทยบ้าง โดยรูปแบบของการสวด และการทำสังฆกรรมยังคงรูปแบบมอญ เพราะชาวมอญมีพระที่บวชมาจากมอญโดยเฉพาะ โดยจะถูกเรียกว่า มอญนอก¹ ถือว่ามีความเคร่งครัดกว่าพระไทย เมื่อผู้บวชแบบไทยแล้วถ้านับถือแบบมอญ ก็ต้องเข้าทำพิธีบวชแบบมอญอีก แต่ยังเป็นการบวชแบบฝ่ายเถรวาท ส่วนพิธีกรรมของชาวลาวที่ต้องการบวชในพุทธศาสนาเมืองไทยคงจะอนุวัตรตามแบบไทย เพราะมีวัฒนธรรมใกล้ชิดกัน สำหรับชาวเวียดนาม และจีนที่นับถือมหายานคงทำพิธีบวชแบบมหายานที่มีรูปแบบการบวชเฉพาะของฝ่ายมหายานต่างหาก

พิธีกรรมอื่นเช่น งานสงกรานต์ งานกฐิน งานวันเข้าพรรษาและวันออกพรรษา ก็เป็นพิธีกรรมที่ชาวต่างชาติสามารถปฏิบัติร่วมกันได้และไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ชาวมอญและชาวลาวถือว่างานวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่เช่นเดียวกับไทย จึงนิยมไปทำบุญที่วัดและปล่อยนกปล่อยปลา ทำบุญในวันคล้ายกัน

ในสมัยธนบุรี มีงานเนื่องในพิธีกรรมของชาวพุทธอยู่มาก เพราะสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา จะเห็นว่าชาวพุทธ ทั้งมอญ ลาว เวียดนามและชาวจีนได้เข้าร่วมงานรื่นเริงในงานบุญอย่างพร้อมเพียง เช่นงานทำบุญก่อพระเจดีย์ทราย งานฉลองพระแก้ว เป็นต้น งานเหล่านี้ล้วนมีการละเล่นจากมอญและลาวไปแสดงฉลองด้วย เช่นหุ่นลาว ญวนหก เป็นต้น²

สรุปความว่า ชาวต่างชาติที่นับถือพุทธศาสนาในกรุงธนบุรี ไม่มีความขัดแย้งในด้านความแตกต่างในการนับถือกับชาวไทยและพระมหากษัตริย์ จึงสามารถปฏิบัติศาสนาได้อย่างเต็มที่และได้รับการสนับสนุนจากสมเด็จพระเจ้าตากสินที่พยายามฟื้นฟูศาสนาอย่างเร่งด่วน ซึ่งแม้จะยังไม่บรรลุเป้าหมาย เพราะหมดสมัยของพระองค์เสียก่อน แต่ทำให้ทั้งไทยและชาวต่างชาติมีความเชื่อมั่นในเรืองศาสนาว่าจะเป็นปึกแผ่นมั่นคงได้เหมือนเดิม

3.3 คริสต์ศาสนา

ศาสนาคริสต์ ได้เข้ามาเผยแพร่ในเมืองไทย ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (พ.ศ.2072-2076) โดยคณะมิชชันนารีโปรตุเกสเข้ามาเผยแพร่ โดยมีเป้าหมายที่จะเผยแพร่คริสต์ศาสนาโรมันคาทอลิก แต่ถือว่ายังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้คณะมิชชันนารีจากฝรั่งเศสได้มาเผยแพร่ ศาสนาคริสต์เริ่มได้รับการยอมรับและอนุญาตให้เผยแพร่ได้ทั่วราชอาณาจักร รวมทั้งได้รับพระบรมราชานุญาตให้มีการนับถือศาสนาได้อย่างอิสระในสมัยนี้ โดยชาวต่างชาติ อาทิ จีน เวียดนาม ลาว และชาวกัมพูชาจะศรัทธาต่อคริสต์ศาสนาได้เร็วกว่าไทย อย่างไรก็ดีตาม ภายหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คณะมิชชันนารี

¹ สุภรณ์ โอเจริญ. (2541). มอญในเมืองไทย. หน้า 196-197.

² ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 24.

ได้ถูกกำจัดบทบาทลงเพราะฝ่ายบ้านเมืองในขณะนั้นได้ขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกจากเมืองไทยเป็นจำนวนมาก จึงทำให้การศาสนาหยุดชะงักไปด้วย

ศาสนาคริสต์มี 2 นิกาย คือ โรมันคาทอลิก และโปรเตสแตนต์ นิกายที่เข้ามาก่อนคือ นิกายโรมันคาทอลิก เข้ามาพร้อมบาทหลวงชาวโปรตุเกสตั้งแต่สมัยอยุธยา นิกายที่เข้ามาทีหลังคือ นิกายโปรเตสแตนต์ นิกายนี้มีคณะกรรมการเริ่มเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ประมาณ พ.ศ. 2317 ในสมัยธนบุรี ถือเป็นยุคบุกเบิกการประกาศศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในสังคมไทย¹ หลักคำสอนของคริสตศาสนามีรากฐานจากบัญญัติ 10 ประการ² คำสอนของคริสต์เน้นหลักสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ การเชื่อในพระเจ้าและการเห็นคุณค่าของคนเป็นสำคัญ ในการสอนศาสนาของพวกบาทหลวงที่อยู่ในเมืองไทย จะใช้วิธีการตั้งโรงเรียนสอนและเน้นหนักในการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส โดยเฉพาะกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยในเมืองไทยจะสามารถชักจูงให้นับถือได้ง่าย โดยให้การอนุเคราะห์และมีการสอนศาสนาไปในตัว ซึ่งการสอนแบบนี้ได้ผลมากกับกลุ่มชาวต่างชาติ เช่นที่บาทหลวงกล่าวว่าชาวจีนสอนได้ง่ายกว่าชาวไทย

ผู้นำทางศาสนาในเมืองมีตำแหน่งเป็นสังฆราชและบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยธนบุรีบาทหลวงที่เข้ามาเป็นคนแรกหลังจากที่สถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง คือ บาทหลวงคอร์ เข้ามาใน พ.ศ.2312 และอีก 2-3 ปีหลังจากนั้น ได้มีท่านสังฆราชเลอบอง (Le Bon) เข้ามา ต่อจากนั้นมีชื่อของบาทหลวงคูเดและบาทหลวงกาโนต์เข้าเพิ่มเติม ทั้ง 4 ท่านนี้ได้เป็นผู้นำทางศาสนาในกรุงธนบุรี และเมื่อบาทหลวงคอร์ ได้มรณะภาพลง ใน พ.ศ.2316³ จึงเหลือบุคคล 3 ท่าน ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลศาสนาและประสพชะตากรรมต้องติดคุกด้วยกัน ซึ่งบางท่านติดคุกนานร่วม 3 ปีจึงถูกปล่อย ในสมัยธนบุรีผู้ที่นับถือคริสต์ในเบื้องต้นน่าจะมีจำนวนน้อยกว่าอิสลาม เพราะนอกจากจำนวนชาวตะวันตกที่มีอยู่น้อยแล้วพวกชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ คงยังทำมาหากินมากกว่าที่จะนึกถึงเรื่องของศาสนา แต่พวกเขาริ่ได้เชื่อฟังคำสอนของพวกบาทหลวงเป็นอย่างมากถึงกับยอมตายแทนสังฆราชได้ และไม่ยอมรับเบียดหัว

¹ สุโขทัยธรรมมาธิราช. (2533). เอกสารการสอนวิชา ชุด ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย. หน้า 431.

² บัญญัติ 10 ประการคือ 1). อย่ามีพระเจ้าใดนอกเหนือจากเรา 2) อย่าออกพระนามพระเจ้าอย่างไม่สมควร 3) จงระลึกวันสะบาโต ให้ถือเป็นวันบริสุทธิ์ 4) จงให้เกียรติแก่บิดามารดา 5) อย่าฆ่าคน 6) อย่าล่วงประเวณี 7) อย่าฆ่าคน 8) อย่าเป็นพยานเท็จใส่ร้ายเพื่อนบ้าน 9) อย่าอย่าโลภกรวเรือนของเพื่อนบ้าน 10) อย่าโลภภรรยาของเพื่อนบ้านหรือโลกาสาสหาสีของเขา.

³ อนุรัตน์ ณ สงขลา. (2538). "ความเป็นมาของวัดข้างตากุ้ง" ใน 80 ปี วัดข้างตากุ้ง. หน้า 41.

แทนการไม่ขับไล่สังฆราชและบาทหลวงออกจากราชอาณาจักร¹ นับว่าในทางจิตวิญญาณเรื่องความเชื่อมั่นศรัทธาต่อศาสนาแล้ว พวกเข้ารีตชาวคริสต์มีการปฏิบัติและให้ความเชื่อมั่นอย่างมากต่อสังฆราชและบาทหลวงในกรุงธนบุรี

การเผยแพร่ศาสนาของบาทหลวงพยายามสอนศาสนาอยู่เสมอ ในปลายรัชกาลเมื่อชาวลาวอพยพเข้ามา บาทหลวงได้เข้าไปสอนศาสนาแก่ชาวลาว ในครั้งนั้น บาทหลวงคูเดบันทีกไว้ว่า ในปีเราได้รับคนเข้ารับศีลกว่า 900 คน² ซึ่งแสดงว่าบาทหลวงยังคงสอนศาสนาแก่ชาวต่างชาติที่เข้ามาได้อย่างอิสระในกรุงธนบุรี

สำหรับพิธีกรรมของชาวคริสต์ ชาวคริสต์เชื้อสายโปรตุเกสวัดข้างตาคูรัส จะมีในวันศุกร์ศักดิ์สิทธิ์ในเทศกาลอีสเตอร์ เป็นวันถอดพระ เพื่อรำลึกถึงวันที่พระเยซูทรงถูกทรมานและสิ้นพระชนม์บนไม้กางเขน ในปัจจุบันชาวคริสต์กุฎีจีนที่ออกไปอยู่ข้างนอกจะกลับมาร่วมพิธีกรรมถอดพระเช่นเดียวกับวันฉลองคริสต์มาส ถือว่าเป็นวันกางเขนอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นการร่วมแรงร่วมใจกันของชุมชนชาวคริสต์ ในวันถอดพระจะมีการจัดดอกไม้ตกแต่งรูปพระ การแสดงละครรำลึกถึงเหตุการณ์ครั้งนั้น และการปลดร่างพระเยซูเจ้าลงจากไม้กางเขน

ศาสนสถานของชาวคริสต์มีวัดกุฎีจีนที่ยึดถือเคารพคือ ไม้กางเขน หรือรูปพระเยซูตรึงติดกับไม้กางเขนเป็นสัญลักษณ์อยู่บริเวณวัดและโบสถ์คริสต์ โบสถ์ของคริสต์จะมีเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมแบบยุโรป ภายในจัดเป็นระเบียบมีเก้าอี้สำหรับนั่งทำพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งต่างจากพุทธและอิสลามที่ใช้นั่งกับพื้นในการทำพิธีกรรมสำคัญ

ในสมัยธนบุรี โบสถ์ที่เป็นศูนย์รวมของชาวคริสต์มี 2 แห่ง คือ โบสถ์วัดข้างตาคูรัสที่กุฎีจีน และโบสถ์วัดคอนเซ็ปชันที่บริเวณสามเสน ซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในสมัยธนบุรีโบสถ์ทั้งสองแห่งคงเป็นแค่เรือนไม้ฝาขัดแตะธรรมดา การสร้างวัดข้างตาคูรัสได้รับการสนับสนุนจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์เสด็จมาทอดพระเนตรเอง บาทหลวงคอร์กล่าววว่า เป็นการไม่เคยมีมาก่อนที่กษัตริย์จะเสด็จมาคุยกับบาทหลวง³ และการนี้ยังได้ทำการปรับปรุงวัดข้างตาคูรัส ให้ใหญ่ขึ้นและแข็งแรงขึ้น ทำให้พวกบาทหลวงมีความมั่นใจว่าศาสนาในเมืองไทยจะเจริญขึ้นในไม่ช้า ถึงแม้ว่าในช่วงแรกที่จะสร้างวัดจะมีเรื่องร้องคัดค้านจากคนไทยที่ไม่อยากให้สร้างวัด แต่ในที่สุดได้ทำการวัดพื้นที่จนเสร็จและให้สร้างวัดได้ ซึ่งเป็นความเห็นชอบของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

เกี่ยวกับพวกบาทหลวงซึ่งภายหลังได้ถูกลงโทษเพราะไม่ยอมให้พวกเข้ารีตทำงานให้กับรัฐเกี่ยวกับงานที่เป็นพุทธศาสนา จึงถูกลงโทษโดยการจำคุกซึ่งพวกบาทหลวงได้ถูกจำคุก

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศส. หน้า 122.

² แหล่งเดิม. หน้า 152.

³ แหล่งเดิม. หน้า 98.

ภาพประกอบ 9 : โบสถ์เซนต์ฟรังซิส ที่กุฎีจีนธนบุรี

ที่มา : อรุณรัตน์ ณ สงขลา และคณะ. (2541). 80 ปี วัดเซนต์ฟรังซิส. หน้า 67.

อยู่ 2-3 ปีจึงได้ถูกปล่อยตัว นับว่าเป็นการขัดแย้งรุนแรงระหว่างบาทหลวงกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทั้งนี้ เป็นเพราะนโยบายการเมืองที่ต้องการแรงงานคนมากจึงต้องเกณฑ์พวกเข้ารีตไปร่วม แต่เมื่อผิดกับหลักศาสนาพวกเขาจึงไม่ยอมให้ไป ซึ่งพวกเข้ารีตได้ปฏิบัติตามคำของพวกบาทหลวง จึงทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงโกรธพวกเข้ารีตอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้นพวกบาทหลวงยังได้ปฏิบัติศาสนาได้ตามปกติ ดังที่บันทึกของบาทหลวงว่า “..พระสงฆ์ไม่กล้าทำการเอิกเกริกจนที่สุดแม้วัดก็ไม่กล้าตีระฆัง เพราะกลัวพระเจ้าแผ่นดินส่วนเรานั้นได้ตีวัน 3 หนและก็ไม่เห็นมีใครว่ากล่าวสักคำเดียว..”¹

สรุปว่าการนับถือศาสนาคริสต์ของชาวต่างชาติเข้ารีต ในช่วงต้นสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ให้อิสระและสนับสนุนพวกบาทหลวงด้วยดี แล้วจึงมีการห้ามการเข้าร่วมพิธีของคริสต์ศาสนาและมีการขับไล่บาทหลวงออกจากกรุงธนบุรีในตอนปลายรัชกาล ซึ่งทำให้ศาสนาคริสต์เผยแพร่น้อยลงอยู่บ้าง เพราะพวกบาทหลวงถูกจำคุกอยู่หลายปี จึงทำให้การศาสนาหยุดชะงักไปบ้างช่วง แต่ไม่ถึงกับเผยแพร่ศาสนาไม่ได้ เพราะหลักฐานในช่วงปลายรัชกาล พวกบาทหลวงยังสอนศาสนาแก่ชาวลาวที่อพยพเข้ามาในเมืองไทยได้ตามปกติ ซึ่งไม่มีการต่อต้านในเรื่องการเผยแพร่ศาสนาแต่อย่างใด

3.3 ศาสนาอิสลาม

ศาสนาอิสลามเกิดขึ้นประมาณ พ.ศ. 1173-1843 (ค.ศ. 630-1300) มีพระมุฮัมมัดเป็นศาสดา อิสลามมีผู้นับถือจำนวนมากเป็นอันดับสองของโลกรองจากคริสต์ศาสนา สำหรับอิสลามในเมืองไทยผู้นับถือยังเป็นรองจากพุทธศาสนา การเข้ามาของศาสนาอิสลามในแผ่นดินไทยมา 2 สาย คือ เข้ามาพร้อมกับชาวอาหรับและเปอร์เซียตั้งแต่สมัยอยุธยาและแพร่หลายเข้ามาทางภาคใต้ของไทยกับคนเชื้อสายมลายู

คัมภีร์ของศาสนาอิสลามที่เรียกว่า คัมภีร์อัล-กุรอาน เน้นพระเจ้าองค์เดียว ห้ามบูชารูปเคารพ และห้ามบริโภคหมู มีความเชื่อเกี่ยวกับทูตสวรรค์ที่เป็นนิมิตแก่พระมุฮัมมัด สำหรับโครงสร้างของศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ยึดหลักหลักศรัทธา 6 ประการ² และหลักปฏิบัติ 5 ประการเป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว คือ พระอัลลอฮ์ (ซุบห์) ผู้ประทานคัมภีร์อัล-กุรอาน แก่ศาสดามุฮัมมัด ให้มาประกาศเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติของชาวมุสลิม

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศษ. หน้า 164.

² หลักศรัทธา 6 ประการ ประกอบด้วย 1) ศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าอัลลอฮ์ 2) ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ 3) ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์. 4). ศรัทธาในบรรดาศาสนทูต 5) ศรัทธาในวันพิพากษา 6) ศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาพการณ์ (ดูรายละเอียดใน เสวณีย์ จิตต์หมวด. (2524). วัฒนธรรมอิสลาม. หน้า 34-96.)

เป็นวัฒนธรรมที่กำหนดระบอบการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งมีทั้งข้อกำหนดห้ามและใช้ตามคำกล่าวและจริยวัตรของศาสดามุฮัมมัด¹

ในเมืองไทยมีนิกายทางอิสลาม คือ ชุนนีห์ และชีอะฮ์² ซึ่งเป็นที่รู้จักกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งสายชุนนีห์และชีอะฮ์ในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาได้มีการสืบทอดโดยสายตระกูล คือ มีสายตระกูลที่เป็นขุนนางที่มีบทบาททางการเมืองในสังคมไทยมาหลายยุคสมัย คือสายตระกูลสุต่านสุลัยมาน นับถือชุนนีห์ และสายตระกูลเจกอะหมัดนับถือชีอะฮ์ ซึ่งสายชีอะฮ์เป็นผู้นำทางศาสนาอิสลามในเมืองไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ตำแหน่งจุฬาราชมนตรี

การปฏิบัติของทั้งสองนิกายจะแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ยึดการปฏิบัติตามหลักปฏิบัติ 5 ประการเหมือนกัน ซึ่งมุสลิมต้องปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน ประจำเดือน และในรอบปี คือ³

- 1) การปฏิญาณตน เป็นการกล่าวคำปฏิญาณด้วยการยอมต่อพระผู้เป็นเจ้าและคัมภีร์อัล-กุรอาน และจริยวัตรของศาสดา
- 2) การละหมาด กำหนดให้สวดมนต์วันละ 5 ครั้ง โดยต้องหันหน้าไปทางนครเมกกะ เวลาสวดมนต์ คือก่อนรุ่งอรุณ เวลาเที่ยง บ่าย เย็น และค่ำ และนิยมอาบน้ำก่อนเข้าทำพิธีทางศาสนา
- 3) การถือศีลอด จะต้องถือศีลอดในเดือนศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่ารอมมะฎอน คือ อยู่ในราวเดือนสิงหาคมของปฏิทินไทย แต่เป็นเดือน 9 ของปฏิทินอาหรับ การถือศีลอด 30 วัน จะต้องงดเว้นการกินอาหาร เว้นการกินน้ำ เว้นการอาบน้ำ เว้นจากการอาบน้ำด้วยของหอม เว้นประพฤติดราคะ ทั้งนี้ตลอดเวลาตั้งแต่อาทิตย์ขึ้นจนอาทิตย์ตก
- 4) การบริจาคซะกาต เป็นการให้ทานในรอบปี ในอัตราที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ เช่น มีวัว 30 ตัว ต้องบริจาคซะกาตด้วยลูกวัวอายุ 1 ขวบ 1 ตัว โดยบริจาคแก่คนอนาถา และคนขัดสน
- 5) การประกอบพิธี อิสลามิกชนทุกคนจะต้องเดินทางจาริกแสวงบุญไปยังนครเมกกะให้ได้อย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิต

พิธีกรรมทางศาสนาเหล่านี้เป็นข้อปฏิบัติที่ชาวมุสลิมต้องยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและสม่ำเสมอ ซึ่งพิธีกรรมของชาวมุสลิมชีอะฮ์ ที่เป็นที่รู้จักของคนไทย คือ พิธีมะหะหฺร่า หรือพิธีเจ้าเช็น เป็นพิธีสำคัญและทำอย่างยิ่งใหญ่สำหรับชาวชีอะฮ์ พิธีเจ้าเช็นจะทำในเดือนมูฮัรรออมเป็นเวลา 10 วัน ในพิธีจะประกอบด้วยการแห่สัญลักษณ์ของผู้บริสุทธิ์ทั้ง 5 หรือ นิ้วทั้ง 5

¹ เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2524). วัฒนธรรมอิสลาม. หน้า 60.

² ชุนนีห์ คือมุสลิมที่ถือพระธรรมที่สาวกแรกของพระมุฮัมมัดรวบรวมไว้ นอกเหนือจากคัมภีร์อัล-กุรอาน ที่เรียกว่า ชุนนะ ส่วน ชีอะฮ์ คือ มุสลิมซึ่งไม่ยอมรับพระธรรมของชุนนะว่าเป็นของพระมุฮัมมัด นับถือเฉพาะอัล-กุรอานและยกย่องเชื้อสายพระมุฮัมมัด

³ เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2524). เล่มเดิม. หน้า 79-143.

การแห่พระศพ (สิ่งของซึ่งประดิษฐ์และตกแต่งอย่างสวยงาม) การเดินเจ้าเซ็น คือ การเดินเวียนมือทูปอกพร้อมกับเปล่งเสียง "ยาฮูเซ็น" มีการเดินลุยไฟ และการกีดศีรษะเป็นพิธีการสุดท้าย¹ การทำพิธีเจ้าเซ็นเป็นการระลึกถึงการมรณะของท่านฮูเซ็น

ในสมัยธนบุรีพิธีเจ้าเซ็นยังไม่เป็นที่รู้จักของชาวไทยทั่วไปนัก อาจเป็นเพราะชาวมุสลิมเชื้อฮัซันต้องไปใช้มัสยิดร่วมกับชาวซุนนีที่มัสยิดต้นสน พิธีเจ้าเซ็นจึงทำได้ไม่เต็มที่ และเพราะมุสลิมเชื้อฮัซันยังไม่สามารถรวมตัวได้มากเหมือนสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีการสร้างกุฎีหลวงและกุฎีเจริญพาศน์ขึ้น จึงสามารถประกอบพิธีเจ้าเซ็นในศาสนสถานของตนเองโดยเฉพาะ จึงทำให้พิธีเจ้าเซ็นเป็นที่รู้จักกันของชาวไทยทั่วไป ดังเช่นในภาพยนต์เห่เรือ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีบทให้เจ้าเซ็นว่า "ดลเดือนมเหหระห์ ขึ้นสองคำแขกตั้งการ เจ้าเซ็นสิบวันวาร ประหารอกฟกฟุมนัยน์..."²

ชาวมุสลิมที่ปฏิบัติตามสายซุนนีในกรุงธนบุรี มีศาสนสถาน คือ กุฎีใหญ่หรือมัสยิดต้นสนมาตั้งแต่ครั้งอยุธยาทั้งยังอยู่ใกล้กับพระราชวังหลวง มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่คอยทำนุบำรุง จึงได้รับการสนับสนุนในเรื่องการศาสนาเป็นอย่างดี สามารถปฏิบัติศาสนกิจของตนได้อย่างเสรี มัสยิดต้นสนเป็นที่รวมผู้คนมากมายที่มาประกอบพิธีทางศาสนา ในสมัยธนบุรี มัสยิดต้นสนได้ขยายออกไปทั้ง 4 ด้าน โดยปักเสาต่อพื้นและต่อเพิง มีความกว้าง 10 เมตร ยาว 15 เมตรเศษ ส่วนลักษณะภายนอกยังคงเหมือนศาลาการเปรียญเช่นเดิม³ นอกจากนี้ ชาวมัสยิดต้นสนยังเก็บไม้กระดานสลักลายอัลกุรอานที่ลอยน้ำมาติดศาลาทำน้ำหน้ามัสยิดได้ ซึ่งไม้กระดานนี้ สันนิษฐานว่าได้ลอยมาจากอยุธยาในคราวเสียกรุง และเมื่อครั้งที่เจ้าพระยาจักรี (หมุด) ได้ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2317⁵ สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้เสด็จมาร่วมพิธีฝังศพด้วย พร้อมทั้งได้พระราชทานที่ดินให้สร้างสุสานฝังศพแก่มัสยิดต้นสนเพิ่มอีก

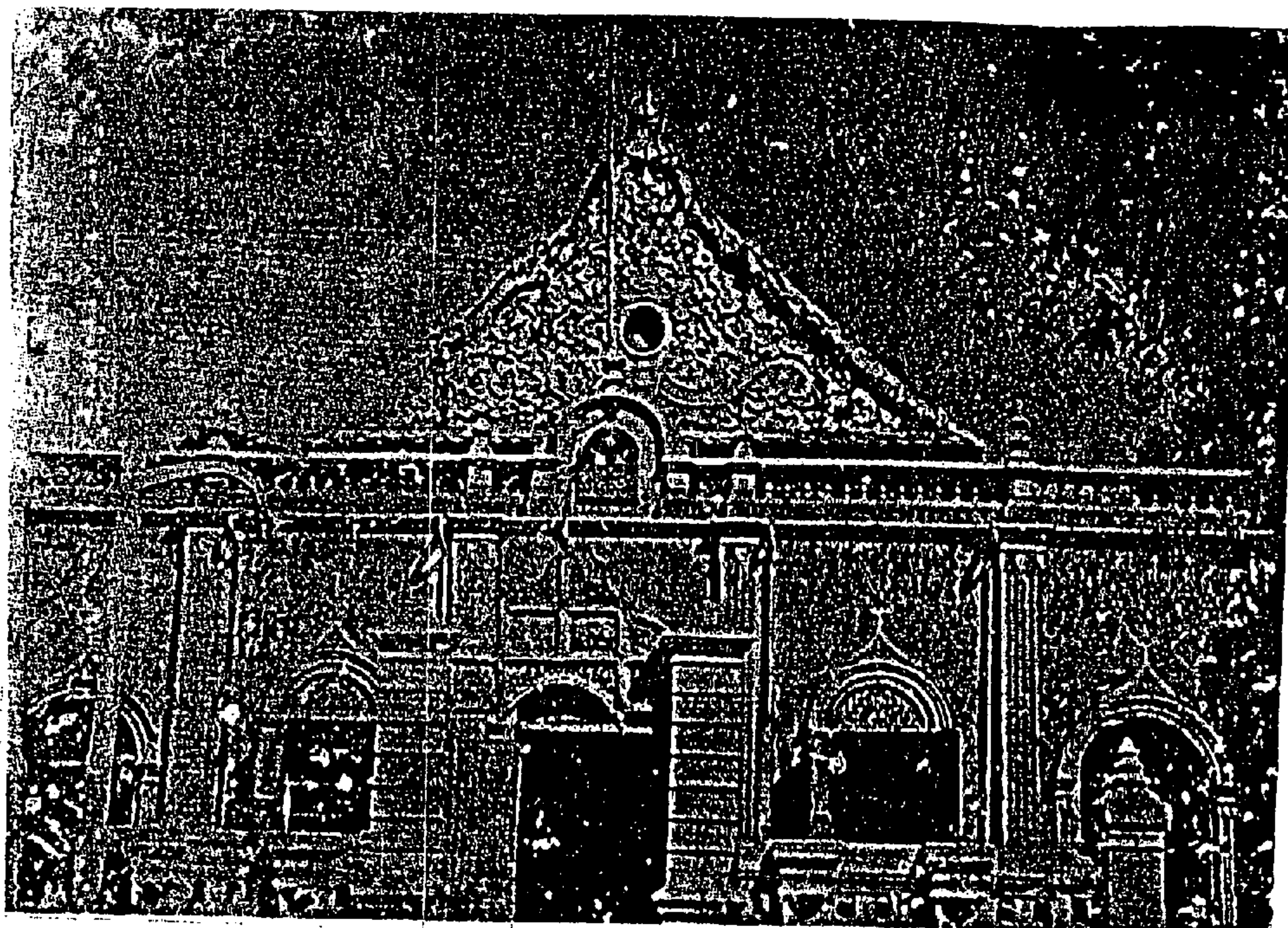
¹ ดูเพิ่มเติมจาก กุศล เอี่ยมอรุณ "บันทึกเจ้าเซ็น ในคืนวันเลือดปนน้ำตา" ในหนังสือ สารคดี ชุมชนบุรี นักเดินทาง...เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน. หน้า 98-177.

² ประชุมภาพยนต์เห่เรือ. (2524). หน้า 28.

³ คณะกรรมการมัสยิดฯ. (2542). "ประวัติมัสยิดต้นสน" ใน มัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. หน้า 20.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ ในเรื่องปือสัญญากรรมของเจ้าพระยาจักรี(หมุด) มีหลักฐานที่ขัดกันอยู่บ้าง เช่น ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 หน้า 182 บันทึกว่า เจ้าพระยาจักรีแขกถึงแก่กรรมก่อนจะไปตีเมืองกัมพูชา (ช่วงต้น พ.ศ. 2314) ใน ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 40 จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี บันทึกว่า เจ้าพระยาจักรี(หมุด) ยังคงมีชีวิตอยู่และไปราชการทัพเมื่อยกทัพหลวงไปตีเมืองกัมพูชาในตำแหน่งแม่ทัพเรือหลวงใน พ.ศ. 2314 และในสำเนาท้องตราปีมะเมีย พ.ศ. 2317 ก็ยังระบุว่าเจ้าพระยาจักรีเป็นผู้ออกหนังสือท้องตราจนถึงแรม 11 ค่ำ เดือน 12 ปีมะเมีย และปรากฏเรื่องมรดกเจ้าพระยาจักรี(หมุด) ใน ปัญชีช้างหลวง พ.ศ.2319.

ภาพประกอบ 10 มัสยิดต้นสน ที่คลองบางกอกใหญ่

ที่มา : คณะกรรมการจัดเสวนาฯ. (2542). มัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย
หน้า 35.

ในช่วงกลางสมัยกรุงธนบุรี ได้มีประกาศห้ามไม่ให้ไทย มอญ เข้าวรณับถือนศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลามโดยเด็ดขาด¹ และห้ามแม้กระทั่งเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาด้วย ซึ่งนโยบายนี้ ไม่มีผลต่อการปฏิบัติศาสนา เพราะชาวมุสลิมส่วนใหญ่ยังได้ประกอบศาสนกิจของตนได้ และไม่ได้มีความขัดแย้งที่รุนแรงอะไรกับราชสำนัก

สรุปความว่า ศาสนาและความเชื่อของชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี มีการนับถือศาสนาหลักๆ คือ พุทธ คริสต์ และอิสลาม ซึ่งแต่ละศาสนาได้พยายามฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เช่นเดียวกัน และมีการสร้างศาสนสถานไว้ปฏิบัติศาสนกิจและเผยแพร่ศาสนาให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาอย่างเร่งด่วนเช่นกัน ทั้งนี้สมเด็จพระยาตากสินได้ให้การสนับสนุนด้านศาสนาทั้งพุทธ คริสต์ อิสลามในช่วงต้นรัชกาลอย่างเท่าเทียมกัน แต่เมื่อภายหลังทรงสนใจในการปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนาเข้มงวดขึ้น จึงได้มีการประกาศห้ามการที่คนไทยและมอญจะนับถือคริสต์และอิสลาม ซึ่งทำให้มีผลกระทบอยู่บ้าง และมีผลทำให้บาทหลวงต้องออกจากเมืองไทยในปลายรัชกาล ส่งผลให้การดำเนินด้านศาสนาชะงักไป รวมทั้งพุทธศาสนาที่เกิดปัญหาด้านการปกครองสงฆ์ด้วย

สำหรับชาวจีนที่อยู่ในเมืองไทย ซึ่งมีอยู่มากและมีลักษณะความเชื่อที่พิเศษออกไป คือ มีทั้งที่นับถือพุทธ และนับถือคริสต์ การนับถือศาสนาส่วนหนึ่งยึดมั่นในความเชื่อถือดั้งเดิมของตนมีการสร้างศาลเจ้าและมีการไหว้เจ้าตามธรรมเนียมจีน ดังที่บาทหลวงได้กล่าวว่า ในวันปีใหม่ของไทยได้มีพระเจ็กเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินด้วย² เป็นการยืนยันว่าวัดแบบจีนหรือศาลเจ้าของชาวจีนคงเกิดขึ้นแล้วในสมัยธนบุรี ส่วนชาวจีนบางส่วนก็นับถือศาสนาอย่างไทยโดยผสมผสานพิธีกรรมและความเชื่อของตนเองกับพุทธศาสนาแบบไทยเข้าด้วยกัน ซึ่งชาวจีนเชื่อว่าความเชื่อเหล่านี้สนับสนุนกันและกันและให้ทำความดีต่อบรรพบุรุษ

นอกจากนี้ ชาวจีนบางพวกที่เข้าวรณับถือนศาสนาคริสต์ เช่น พวกจีนที่อยู่กุฎีจีนก็มีมาก ดังที่บาทหลวงกล่าวถึงคนจีนว่า “คนจีนนั้นสอนได้ง่ายกว่าไทยมาก จึงมีชาวจีนเข้าคริสต์มากในเวลานั้น...”³ ดังนั้น การนับถือศาสนาของชาวจีนคงเลือกนับถือได้ตามที่ความเชื่อของตน และสามารถจะเข้าได้กับทุกศาสนา เพราะลักษณะของชาวจีนที่อพยพมาพร้อมที่จะผสมกลมกลืนกับชาวพื้นเมืองต่างๆ ได้

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ หน้า 120.

² แหล่งเดิม. หน้า 110.

³ แหล่งเดิม. หน้า 126.

บทที่ 4

วิเคราะห์บทบาทของชาวต่างชาติในสังคมธนบุรี

การอพยพเข้ามายังกรุงธนบุรีของชาวต่างชาติหลายเชื้อชาติ ก่อให้เกิดสังคม นานาชาติ ชาวต่างชาติได้มีส่วนร่วมในการสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ตั้งแต่ต้น รัชสมัยจนถึงสิ้นสมัยกรุงธนบุรีเป็นเวลา 15 ปี ชาวต่างชาติในกรุงธนบุรีเป็นกลุ่มหนึ่งที่เป็น ฐานอำนาจในการบริหารบ้านเมืองที่สำคัญในสมัยธนบุรี มีส่วนร่วมทั้งทางการเมือง ด้าน เศรษฐกิจ และด้านสังคมวัฒนธรรมในกรุงธนบุรี จึงมีความสำคัญต่อราชอาณาจักรไทย เป็นการส่งเสริมให้ธนบุรีได้เจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว สามารถช่วยในการแก้ปัญหาของ บ้านเมืองได้ในระดับหนึ่ง

การวิเคราะห์บทบาทของชาวต่างชาติในบทนี้ จะสะท้อนให้เห็นบทบาทที่สำคัญ ของชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในกรุงธนบุรี ที่มีผลให้เมืองธนบุรีเป็นเมืองสังคมนานาชาติ ซึ่ง เป็นลักษณะของเมืองหลวงและเมืองท่านานาชาติทั่วไป ทั้งนี้ บทบาทของชาวต่างชาติยัง เป็นจุดเริ่มต้นและต่อเนื่องเป็นรากฐานสู่กรุงรัตนโกสินทร์อันรุ่งเรืองต่อไป

1. บทบาทของชาวต่างชาติที่มีส่วนร่วมทางการเมืองภายในกรุงธนบุรี

การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา นับเป็นการสิ้นสุดรูปแบบการเมืองแบบราชอาณาจักร การรื้อฟื้นรูปแบบการเมืองขึ้นมาใหม่ในสมัยธนบุรีได้นำเอารูปแบบการบริหารราชการ ของสมัยอยุธยามาใช้ แต่เป็นการรื้อฟื้นเฉพาะรูปแบบยังไม่ได้ลงลึกถึงเนื้อหาการเมืองที่ เป็นไปตามแบบโบราณราชประเพณีดังเช่นสมัยอยุธยา ขุนนางข้าราชการสมัยกรุงธนบุรี กลุ่มหนึ่งไม่ได้เป็นกลุ่มขุนนางผู้ดีเก่าในครั้งอยุธยา แต่จะเป็นกลุ่มลูกน้องข้าหลวงเดิมที่ ไกล่ชิดกับพระมหากษัตริย์ของราชธานีใหม่ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกการเมืองในสมัย ธนบุรีว่า การเมืองแบบชุมนุม¹ มีกษัตริย์เป็นนายชุมนุม และมีลูกน้องคนสนิทที่เป็นพวกที่ ไม่รู้หัวนอนปลายตีน² เข้าสู่อการบริหารราชการเป็นหลัก บุคคลเหล่านี้ได้เลื่อนชั้นเป็น

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2535). การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. หน้า 224. การเมือง แบบชุมนุม คือ การเมืองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นนายชุมนุม โดยรวบรวมชุมนุมให้อยู่ในปกครองให้มาก และสร้างอาณาบารมีของตนให้สูงเพื่อเป็นที่เคารพของลูกน้องที่เป็นนายชุมนุมต่างๆ นอกจากนี้ก็ได้ มอบตำแหน่งสำคัญให้ลูกน้องคนสนิทเพื่อปกครองเมืองสำคัญเอาไว้ เพื่อจะรักษาอำนาจไว้

² แหล่งเดิม.

ขุนนางผู้ใหญ่ตั้งแต่ต้นรัชกาล และมีส่วนร่วมในทางการเมืองในสมัยธนบุรี ก่อให้เกิดการพัฒนารูปแบบการเมืองตามลำดับ

การจัดตั้งรูปแบบการเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีขึ้นตั้งแต่เสด็จออกจากกรุงศรีอยุธยา โดยการประกาศอย่างแน่วแน่ที่จะกู้บ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้าตากสิน และประกาศตนเองเป็นผู้นำในการกู้ชาติค่อนข้างชัดเจน ในพระราชพงศาวดารกล่าวถึงคนเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้าเป็นแนวร่วมตลอดระยะทางที่เดินทัพผ่าน และเมื่อกอบกู้เอกราชได้สำเร็จก็มีกลุ่มชาวต่างชาติอพยพเข้ามาตั้งเมืองหลวงมากขึ้น ซึ่งมีทั้งจีน มุสลิม มอญ เป็นต้น ชาวต่างชาติเหล่านี้เป็นผู้ชำนาญการที่มีบทบาทในทางการเมืองสมัยธนบุรี ทั้งมีความสามารถด้านทหาร และมีฝีมือในการต่อเรือ และยังทำการค้าได้ดีด้วย ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่ราชสำนักไทยมานาน จึงทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้ระบบการเมืองดึงให้ชาวต่างชาติเข้ามารับใช้ราชสำนักตั้งแต่ต้นรัชกาล ถึงแม้ชาวต่างชาติไม่มีความชำนาญในเรื่องโบราณราชประเพณีของกรุงศรีอยุธยามากนัก แต่ก็ทำให้การป้องกัน ฟื้นฟูประเทศเป็นไปท่ามกลางการเมืองภายในที่มีประสิทธิภาพขึ้นและดำเนินมาจนถึงปลายรัชกาลก่อนที่จะมีการแบ่งกลุ่มทางการเมืองเกิดขึ้นในตอนปลายรัชกาล ดังเหตุการณ์ต่อไปนี้

1.1 ชาวต่างชาติที่เข้าร่วมกู้ชาติกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน

สมเด็จพระเจ้าตากสินได้นำกำลังพลตีฝ่าพม่าออกจากกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับทหารไทยและจีนประมาณ 1,000 คน¹ ใน พ.ศ. 2309 ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียให้แก่พม่า จุดหมายปลายทางการรวบรวมผู้คนในครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินเลือกที่จะหนีไปทางเมืองชายทะเลตะวันออก เพราะเป็นเมืองที่ค่อนข้างปลอดภัยจากข้าศึก และยังเป็นเมืองเปิดที่หนีออกไปยังเมืองอื่นได้ง่ายอีก ดังเช่น คณะของบาทหลวงฝรั่งเศสที่หนีออกไปตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2308 ก็ได้ไปยังเมืองจันทบุรี เนื่องจากเมืองจันทบุรีนี้เป็นหนทางเหมาะสมสำหรับจะหนีต่อไปที่อื่นได้ง่าย ซึ่งสุดท้ายคณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้หนีไปอยู่กัมพูชา² นอกจากนี้ เมืองทางชายทะเลยังเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะที่จะรวบรวมผู้คนและเสบียงอาหาร ซึ่งสามารถหาได้จากชุมชนชาวจีนที่หัวเมืองชายทะเลตะวันออก และขอความช่วยเหลือจากเมืองพุทไธมาศ ที่เป็นเมืองขึ้นของอยุธยาได้อีกด้วย

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 2. ใน จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีฯ ว่ามี ประมาณ 500 คนเศษ.

² แหล่งเดิม. (2542). "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ" ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. หน้า 448.

พระราชพงศาวดารกล่าวถึงทหารผู้ใหญ่ที่ติดตามมาตั้งแต่อยุธยา มีชื่อปรากฏ คือ พระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา หลวงราชเสนา ขุนอภัยภักดี และหมื่นราชเสนหา¹ ทหารที่มีชื่อเหล่านี้ สันนิษฐานว่าคงเป็นทหารที่รู้จักกันดีกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งน่าจะเป็นคนที่มีเชื้อสายจีนเป็นส่วนใหญ่ เพราะในพระราชพงศาวดารได้ระบุไว้ภายหลังเมื่อคราวยกทัพถึงเมืองระยองว่า มีทหารจีนคือ หลวงพิพิธ หลวงพิชัย ขุนจำเมือง เสือร้าย หมื่นท่ง หลวงพรหม ถือดาบงัว² ดังนั้น อย่างน้อยเราได้ว่า มีทหารจีนผู้ใหญ่ คือ หลวงพิชัยและหลวงพรหม ตามที่พงศาวดารกล่าวไว้

ทหารชาวจีนที่ปรากฏชื่อเข้าร่วมในภายหลัง ดังเช่นหลวงพิพิธ (เงินเหลียน) ท่านผู้นี้ได้หนีออกจากอยุธยาขณะที่มียศเป็นเพียงขุนพิพิธวาที ได้พบสมเด็จพระเจ้าตากสินในระหว่างทาง จึงได้เข้าสวามิภักดิ์พร้อมกับนักองราม(เจ้านายกัมพูชา) ซึ่งตามราชทินนามตำแหน่งขุนพิพิธ ตรวจสอบกับกฎหมายตราสามดวงไม่พบตำแหน่งนี้ แต่คงเป็นตำแหน่งขุนนางที่เข้ารับราชการในกรมท่าซ้าย ซึ่งส่วนมากเป็นชาวจีนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย หลวงพิพิธเป็นผู้ที่เข้มแข็งในการรบและได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาพิพิธ ตั้งแต่ก่อนที่จะเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น เพราะเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น พระราชพงศาวดารได้ระบุชื่อว่า พระยาพิพิธและพระยาพิชัย ได้เป็นแม่ทัพหน้า³ นอกจากนี้ หลังจากตีเมืองจันทบุรีได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้กำลังคนและทรัพย์สินอีกมากในการเตรียมกำลังเพื่อกู้ชาติ เช่นกำลังจากจีนเจียมกับพรรคพวก พ่อค้าสำเภาค้าขายอยู่จันทบุรีมานานจนร่ำรวย ซึ่งได้ยอมแพ้และเข้าสวามิภักดิ์ ทั้งยังได้ถวายธิดาให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินอีกด้วย ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งของเรือรบที่นำมาใช้ในการกู้ชาติคงได้มาจากเรือสำเภาของพ่อค้าชาวจีน นำมาดัดแปลงต่อเป็นเรือรบ ซึ่งในครั้งนั้นต่อได้เรือรบ ประมาณ 100 ลำเศษ⁴

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 2. ตำแหน่ง พระเชียงเงิน ใน จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี ระบุว่ามิได้หนีออกจากกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน แต่ได้มาพบในภายหลัง จึงได้ถวายช้างชื่อพลายแหวนและพังหมอน พระเชียงเงิน นับว่าเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูงกว่าบริวารทั้งหมดที่ออกชื่อ และโดยตำแหน่งน่าจะเป็นเจ้าเมืองเชียงเงิน ส่วน ราชทินนาม หลวงพรหมเสนา, หลวงราชเสนา, ขุนอภัยภักดี, หมื่นราชเสนหา เหล่านี้เป็นชื่อของกรมการเมืองที่พบได้เสมอ และคงเป็นตำแหน่งประทวน เจ้าเมืองตั้ง ไม่มีตำแหน่งหน้าที่ในทำเนียบข้าราชการครั้งกรุงเก่าชัดเจน แต่เข้าใจว่าคงเป็นคนสนิทกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมาก่อน จึงได้ติดตามมาด้วย

² แหล่งเดิม. หน้า 5.

³ แหล่งเดิม. หน้า 10.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 18-19.

นอกจากนี้ ชาวต่างชาติที่เข้าสวามิภักดิ์เพื่อกู้ชาติยังมีชื่อ หลวงนายศักดิ์ (หมุด) ได้เข้าร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินที่เมืองจันทบุรี ท่านเป็นขุนนางที่ออกมาทำราชการที่หัวเมืองตะวันออกยังไม่ได้กลับเข้าเมืองหลวง กรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่าก่อน จึงถวายตัวรับใช้สมเด็จพระเจ้าตากสิน ท่านผู้นี้เป็นชาวมุสลิมที่สืบสายสกุลมาจากตระกูลสุลต่านสุลัยมาน ซึ่งตระกูลนี้ได้รับตำแหน่งหัวหน้าอาสาจามมาหลายคน ตามที่หนังสือสายสกุลสุลต่านสุลัยมานรวบรวมไว้ ว่าเริ่มตั้งแต่ พระยาราชวังสัน (หะซัน) ลูกชายของสุลต่านสุลัยมานชาห์แห่งเมืองสงขลาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นคนแรก¹ ดังนั้นต่อมา หลวงนายศักดิ์คงมีกำลังอาสาจามเข้าสวามิภักดิ์และได้เป็นกำลังสำคัญในการรบทางเรือให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ตามประวัติสายสกุลสุลต่านสุลัยมาน หลวงนายศักดิ์ ได้พาพลจีนตัวเหี้ยจำนวน 500 คน และเงินค่าส่วยค่านา 300 ชั่ง มามอบให้สมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นทุนในการสร้างกองเรือรบที่จันทบุรี ประกอบกับหลวงนายศักดิ์มีความชำนาญในการเดินเรือและการต่อเรืออยู่แล้ว จึงสามารถต่อเรือรบได้เร็ว² ด้วยเหตุนี้ หลวงนายศักดิ์จึงเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อกอบกู้บ้านเมืองได้หลวงนายศักดิ์ได้รับตำแหน่งเป็นถึงเจ้าพระยาจักรีในเวลาต่อมา

ชาวต่างชาติที่มีชื่อปรากฏอีกคนหนึ่ง คือ นักองราม เจ้านายกัมพูชาที่สืบทอดการเมืองมาอยู่ที่อยุธยา³ นักองรามได้หนีออกจากอยุธยาก่อนสมเด็จพระเจ้าตากสิน และได้เข้าสวามิภักดิ์พร้อมกับขุนพิพิธวาทที่เมืองระยอง การเข้าสวามิภักดิ์ของเจ้านายกัมพูชาผู้นี้อาจจะไม่มีทางเลือกอื่น เมื่อเห็นกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมีกำลังไพร่มาก และขุนพิพิธชาวจีนได้เข้าสวามิภักดิ์ จึงได้เข้าร่วมกับกำลังของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งนักองรามเป็นกำลังสำคัญจนกระทั่งกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ และในภายหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงแต่งตั้งให้ครองกรุงกัมพูชา หลังจากตีกัมพูชาได้ใน พ.ศ. 2314 นอกจากนี้ ยังมีชาวกัมพูชาชื่อ นักมา ได้เข้าร่วมเป็นทหารนำทางและเจรจาความกับเมืองจันทบุรี และชาวต่างชาติที่เข้าร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินยังมีชาวญวนชื่อ นายเผือก ที่อาสาพาข้าหลวงไปเจรจาความกับเจ้าเมืองจันทบุรีพร้อมนักมาชาวกัมพูชา⁴

การรวมตัวของคนเชื้อชาติต่างๆ เข้าร่วมเป็นพรรคพวกของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทำให้การดำเนินการทางเมืองได้มีผู้ที่มีความสามารถและเป็นกำลังสำคัญให้การฟื้นฟูราชอาณาจักรอยุธยาได้อย่างรวดเร็ว ถึงแม้จะไม่ได้เป็นขุนนางที่สำคัญในครั้งอยุธยา

¹ สายสกุลสุลต่านสุลัยมาน. (2530). ประวัติสายสกุล สุลต่านสุลัยมาน. หน้า 243.

² แหล่งเดิม. หน้า 246.

³ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า 5-6.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 9.

แต่เมื่อเข้าร่วมอุดมการณ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินและกู้บ้านเมืองได้สำเร็จ ชาวต่างชาติกลุ่มต่าง ๆ ได้มีบทบาททางการเมืองและเป็นแกนนำสำคัญในการบริหารราชการในสมัยธนบุรี

1.2 ชาวต่างชาติที่รับราชการในกรุงธนบุรี

การรับตำแหน่งทางการเมืองในสมัยธนบุรี ชาวต่างชาติได้รับตำแหน่งตั้งแต่เริ่มรวบรวมผู้คนที่ย้ายมาตั้งเมืองใหม่ แต่เมื่อสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง จึงมีการตั้งตำแหน่งขุนนางสำคัญเหมือนในสมัยอยุธยา ในสมัยธนบุรีตำแหน่งสมุหนายกยศขุนนางคือ พระยามหาเสนา ทำหน้าที่ปรีการาชการแผ่นดิน ส่วนตำแหน่ง สมุหนายกยศขุนนางคือเจ้าพระยาจักรี ทำหน้าที่ในการรบตลอดรัชกาล

กลุ่มการเมืองในสมัยธนบุรีที่เข้ารับราชการสามารถแยกกลุ่มย่อยๆ ได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก คือ กลุ่มที่รับใช้ใกล้ชิดมาตั้งแต่แรก ที่เรียกว่าข้าหลวงเดิม และอีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มขุนนางและข้าราชการทั่วไปที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่กรุงธนบุรีในภายหลัง

ชาวต่างชาติกลุ่มข้าหลวงเดิม เป็นผู้ใกล้ชิดมาแต่เริ่มต้น หลังจากปราบปรามชุมนุมต่างๆ ลงได้ใน พ.ศ. 2313 ผู้ที่ร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่มาล้วนได้รับตำแหน่งทางการเมืองสูงสุด เป็นถึงเจ้าเมืองที่ควบคุมไพร่พลจำนวนมาก อย่างเช่น เจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ท่านผู้นี้อยู่ในตระกูลขุนนางเก่าในสมัยอยุธยา ซึ่งตามประวัติที่รัชกาลที่ 4 ได้พระราชนิพนธ์ไว้ว่า ตระกูลของพระองค์เป็นลูกหลานตระกูลขุนนางมอญที่สืบเชื้อสายมาจากชาวมอญที่พะโค¹ ในชั้นต้นท่านบุญมาได้เป็นพระมหามนตรี ตำแหน่งสมุหพระตำรวจในขวา ถือศักดินา 2,000 นายบุญมานั้นได้เลื่อนยศตามลำดับในตำแหน่งครั้งสุดท้ายตามสำเนาท้องตรา พ.ศ. 2317 ระบุว่าเจ้าพระยาสุรสีห์² หลังปราบเมืองเหนือแล้วโปรดให้รั้งเมืองพิษณุโลก นอกจากนี้ ข้าหลวงเดิมที่มียศสูง เป็นเจ้าพระยา คือเจ้าพระยาพิชัยราชา (หลวงพิชัยราชา) รั้งเมืองสวรรคโลก พระยา สิริราชเดโช รั้งเมืองพิชัย

¹ อัมพัน ตัณฑวรรณะ. (ม.ป.ท.). พระบรมราชวงศ์จักรีในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 17-21. เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ ต้นฉบับเป็นภาษาอังกฤษ พระราชทานแก่เซอร์ยอนเบาว์ริงลงพิมพ์ในหนังสือ "พระราชอาณาจักรและราชภูมฝ่ายสยาม". เล่ม 1 หน้า 63 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) แปลเป็นภาษาไทย เพื่อลงในหนังสือวชิรญาณ.

² กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี. ฉบับพิมพ์จันทนุมาศ(เจิม). หน้า 103.

พระเชียงเงินท่ายน้ำ รังเมืองสุโขทัย เจ้าพระยาอนุรักษภูธร รังเมืองนครสวรรค์¹ เป็นต้น เจ้าเมืองเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีความดีความชอบมาแต่ระยะแรก จึงได้เป็นเจ้าเมืองหลังจากปราบชุมนุมต่างๆ ลงได้หมด ใน พ.ศ. 2313

ขุนนางจีนอย่างพระยาพิพิธ ได้ดำรงตำแหน่งพระคลังว่าราชการที่โกษาธิบดีคนแรกในรัชกาล พระยาพิพิธผู้นี้คงได้รับราชการอยู่ในกรมท่ามาก่อน จึงได้ทำหน้าที่พระคลังในสมัยธนบุรี ตำแหน่งพระคลังในสมัยธนบุรีได้ว่าราชการทั้งหัวเมืองฝ่ายใต้และหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ท่านผู้นี้รับตำแหน่งพระคลังอยู่ประมาณ 4 ปี เมื่อคราวปราบเมืองพุทไธมาศใน พ.ศ. 2314 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาราชเศรษฐี(จีน) เจ้าเมืองพุทไธมาศ หลังจากนั้นชื่อของท่านผู้นี้ก็ไม่ปรากฏในพงศาวดารอีกเลยถึงแม้ว่าภายหลังจะกลับมาอยู่ในกรุงธนบุรีอีก

สำหรับข้าหลวงเดิม คือ หลวงนายศักดิ์ (หมุด) ได้เป็นเจ้าพระยาจักรีดำรงตำแหน่งทางการเมืองเป็นสมุหนายก อัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือนในสมัยธนบุรี มีอำนาจดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) นับเป็นขุนนางชาวมุสลิมที่มีตำแหน่งสูงสุดในสมัยธนบุรี คือเป็นถึงเจ้าพระยาจักรี นอกจากนี้ ยังทำให้พวกมุสลิมได้เข้าสู่การเมืองตามมาอีก ดังเช่นบุตรของท่าน ได้เข้ารับตำแหน่งขุนนางสูงสุดในตำแหน่งเจ้ากรมเวียง ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าโปรดแต่งตั้งพระยาราชวังสันบุตรเจ้าพระยาจักรีแขกเป็นที่พระยายมราช² ท่านผู้นี้จะเลื่อนตำแหน่งแทนพระยายมราช(ทองด้วง) ที่ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาจักรีต่อจากเจ้าพระยาจักรี (หมุด)

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มขุนนางที่เข้ารับราชการทั่วไป มีทั้งเป็นพวกที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสินและที่เคยรับราชการครั้งกรุงเก่า ชาวต่างชาติที่เข้ารับราชการหลังการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่ปรากฏเป็นพ่อค้าจีนตั้งแต่ในสมัยอยุธยา คือ พ่อค้าจีนชื่อ หยั่งจิ้นจง ได้เข้าถวายตัวรับราชการ ใน พ.ศ.2311 และได้รับยศสูงสุด เป็นพระยาพิชัยไศสวรย์ ตำแหน่งพระคลังคนที่สองในสมัยธนบุรีต่อจากพระยาพิพิธ(เงินเหลียน) พระราชพงศาวดารกล่าวว่า โปรดให้พระยาพิชัยไศสวรย์เป็นที่โกษาแทน³ พระยาพิชัยไศสวรย์ท่านนี้ นับว่าเป็นพระคลังที่มีความสามารถทั้งการรบและการค้า ได้อยู่ในตำแหน่งนานประมาณ 5 ปี ได้เสียชีวิตลงในช่วงประมาณ พ.ศ.2318-2319 เพราะมีหลักฐานที่ปรากฏในหมายรับสั่งให้มีการพระราชทาน

¹ นายสวน มหาดเล็ก. (2530). “โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี” ใน วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 1. หน้า 287.

² กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 349.

³ แหล่งเดิม. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ. หน้า 57.

เพลิงศพตามอย่างศพเจ้าแสงให้กับพระยาพิชัยไธสวรรย์ ในพ.ศ.2320¹ จึงน่าจะเสียชีวิตลงในระหว่างปีดังกล่าว พ่อค้าจีนที่เข้ารับราชการที่ปรากฏ ดังเช่น จีนมั่วเส็ง มียศเป็นหลวงอภัยพานิช² จีนพ่อค้าท่านนี้เป็นขุนนางสังกัดกรมท่าซ้าย ทำการค้าสำเภาให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินปีละหลายลำ

การเข้ารับราชการของชาวต่างชาติที่เข้ามาเป็นข้าราชการฝ่ายทหารกองอาสา เช่น ชาวมอญ มีขุนนางแต่ครั้งกรุงเก่า คือ หลวงบำเรอภักดิ์ เข้าทำราชการตั้งแต่ต้นรัชกาล เพราะท่านผู้นี้เป็นขุนนางมอญที่ได้อยู่รอดมาถึงสมัยธนบุรีถือว่าเป็นมอญผู้ใหญ่ที่มีความรู้จึงให้เข้ารับราชการคุมกองมอญ และเมื่อมีชาวมอญใหม่อพยพเข้ามาเพิ่ม คือ กลุ่มมอญพระยาเจ่ง จึงได้ตั้งให้หลวงบำเรอภักดิ์ เป็นพระยารามัญวงศ์³ ตำแหน่งจักษีมอญเป็นหัวหน้ากองอาสามอญ ได้ทำหน้าที่ออกรบจนตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทั้งยังจงรักภักดีกับสมเด็จพระเจ้าตากสินจนถึงสิ้นสมัยธนบุรีถูกประหารไปพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน

นอกจากกลุ่มชาวมอญที่เป็นกลุ่มทหารอาสาแล้ว ชาวต่างชาติเช่น จีน มุสลิม เวียดนาม และลาว ได้เข้ารับราชการมีส่วนในทางการเมืองของธนบุรี เพียงแต่บางกลุ่มไม่ได้มีชื่อเป็นที่ปรากฏชัดถึงขุนนางข้าราชการที่ทำราชการ ทั้งนี้ คงเป็นเพียงข้าราชการชั้นผู้น้อยในระบบราชการจึงไม่ได้มีชื่อไว้เป็นหลักฐาน

1.3 ชาวต่างชาติที่มีส่วนร่วมทางการเมืองภายในปลายรัชกาล (พ.ศ. 2322-2325)

ชาวต่างชาติที่มีส่วนเกี่ยวข้องในความขัดแย้งทางการเมืองภายในสมัยธนบุรี มีกลุ่มทหารอาสา และกลุ่มทหารรักษาพระองค์ชาวต่างชาติ ทหารอาสาต่างชาติได้เป็นฐานอำนาจสำคัญในการช่วงชิงอำนาจในราชสำนักไทยมานาน ทั้งเป็นความจำเป็นในการเสริมสร้างอำนาจของกษัตริย์ที่ต้องอาศัยชาวต่างชาติในการช่วยเหลือ เพื่ออำนาจทางการเมืองของตนเองจะได้บรรลุเป้าหมาย⁴

ความขัดแย้งทางการเมืองภายในตอนปลายสมัยธนบุรี มีชาวต่างชาติไม่กี่กลุ่มที่ปรากฏในคราวเกิดกบฏในกรุงธนบุรี เพราะเมื่อเกิดกบฏในเมืองหลวง กำลังส่วน

¹ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). หน้า 30.

² อติศร หมวกพิมาย. (2531). กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398. หน้า 111.

³ กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 377.

⁴ วรพร ภูวงศ์พันธ์. (2542). ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767. หน้า 63.

ใหญ่ขณะนั้นถูกส่งไปรบที่กัมพูชา ซึ่งเหตุการณ์ในช่วงก่อนเกิดกบฏในกรุงธนบุรี พ.ศ. 2324 น่าจะมีความสับสนในการใช้อำนาจบังคับบัญชา ควบคุมคนและตัดสินใจอย่างไม่ยุติธรรม มีการใส่ความต่อกันในหมู่ขุนนางข้าราชการ ดังเช่นที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า ไพร่พลเมืองกำเริบ คิดพร้อมกันจะยุทนาการปล้นเอาเมือง ด้วยพระเจ้าแผ่นดินมิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม 10 ประการ ให้นัยแก่คนพาล ให้ฟ้องร้องข้าทูลละอองฯ¹ ซึ่งถ้าหากให้น้ำหนักในพระราชพงศาวดารที่เขียนไว้ในตอนปลายรัชกาล เหตุการณ์เหล่านี้คงเกิดความรู้สึกไม่พอใจในคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ซึ่งเป็นฝ่ายที่มีอำนาจควบคุมไพร่พลมากที่สุดในขณะนั้น และเมื่อเกิดกบฏโดยพระยาสุรสีห์ ฝ่ายของเจ้าพระยาจักรี ก็สามารถควบคุมอำนาจไว้ได้

หัวหน้าผู้ก่อกบฏ คือ พระยาสุรสีห์ ท่านผู้นี้ได้รับหน้าที่ไปปราบกบฏเมืองกรุงเก่าแต่ได้ร่วมมือกับชาวเมืองกรุงเก่ายกทัพมาก่อเหตุที่กรุงธนบุรี ในวันแรม 11 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ. 2324 ซึ่งในเหตุการณ์ครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินกว่าที่พระองค์จะรู้ว่ามีกบฏ ก่อกบฏ ก็ต่อเมื่อฝ่ายกบฏได้เข้ามาตั้งทัพมั่นอยู่ที่บ้านกรมการเมือง ตรงบริเวณคลองรามัญหรือคลองมอญในปัจจุบัน² ซึ่งการรับรู้ความเป็นไปของฝ่ายกบฏล่าช้าได้ทำให้ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าตากสินเสียเปรียบ เพราะจัดกำลังตั้งรับไม่ทัน ในจดหมายเหตุความทรงจำระบุว่า ในเวลานั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้ยินเสียงลูกปืนตกจึงตื่นคว้าได้พระแสงทรงเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งเย็น นอกจากนี้ ในเมืองหลวงคงมีกำลังน้อยกว่าฝ่ายกบฏ เพราะกำลังส่วนใหญ่ได้ไปรบศึกที่กัมพูชา และส่วนหนึ่งได้แบ่งไปร่วมกับพระยาสุรสีห์เพื่อปราบกบฏที่กรุงเก่า ดังนั้น กำลังไพร่พลของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงเหลือน้อยเต็มที

อย่างไรก็ตาม ยังมีขุนนางที่ปรากฏว่าได้ต่อสู้กับพวกกบฏ คือ พระยาธิเบศร์ พระยารามัญวงศ์ และพระยาอำมาตย์ ทั้งสามท่านคงเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่อยู่เมืองหลวงในขณะนั้น ซึ่งในจำนวนนี้มีขุนนางเชื้อสายต่างชาติ คือ พระยารามัญวงศ์ เป็นหัวหน้ามอญ ได้เป็นกองทหารอาสากองเดียวที่อยู่รักษาพระนคร และรักษาสมเด็จพระเจ้าตากสิน จึงได้มีส่วนร่วมการเมืองภายในสมัยธนบุรี แต่พระยารามัญวงศ์ ไม่ได้ควบคุมชาวมอญไว้ทั้งหมด จะเห็นได้ว่า เมื่อเกิดจลาจลขึ้นอีกครั้งระหว่างพวกพระยาสุรสีห์ กับฝ่ายเจ้าพระยาจักรี (รัชกาลที่ 1) ที่นำทัพโดยพระยาสุรียอภัย กลุ่มมอญได้แบ่งเป็น 2 พวก คือ ฝ่ายพระยารามัญวงศ์ และพระยากลางเมืองเข้าด้วยพระยาสุรสีห์ พวกพระยาพระราม และพระยาแจ้ง เข้าด้วยกับพระยาสุรียอภัย ความขัดแย้งภายในครั้งนี้ จึงเปิดโอกาสให้กลุ่ม

¹ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 89.

² แหล่งเดิม. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 13.

มอญเข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่ และทั้งสองกลุ่มคงจะตั้งเป็นศัตรูกันมาก่อนที่จะเกิดการกบฏ ทั้งนี้ เพราะพระยาเจ่ง ได้เป็นที่นับถือของชาวมอญ และมีความสำคัญในหมู่ชาวมอญ เพราะมีหลักฐานในภายหลังว่า ใน พ.ศ. 2340 เมื่อพม่าขอตัวคนคืนได้ระบุชื่อพระยาเจ่งไว้คนหนึ่ง เพราะรู้ว่ามีค่าสำคัญในหมู่มอญมาก¹

ชาวมอญมีบทบาทสำคัญในการเกิดกบฏในสมัยธนบุรี ทั้งนี้เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจาก เจ้าจจา² หรือเจ้าศรีอโนชา ภรรยาของเจ้าพระยาสุรสีห์ ที่มีบ้านอยู่ทางฝั่งตะวันออกของเมืองธนบุรี จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี ได้กล่าวว่า เจ้าจจาได้ “แต่งกองมอญเข้าตีกระหนาบทัพเรือหนุ่นพระวังหลัง...”³ การสู้กันครั้งนั้น เจ้าจจา เป็นกำลังสำคัญของฝ่ายพระยาสุรสีห์ ท่านเป็นน้องสาวเจ้ากาวิละ เจ้าเมืองเชียงใหม่ หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินจะปราบเมืองเหนือได้ใน พ.ศ. 2317 จึงเป็นประเทศราชของไทย ซึ่งชาวล้านนาส่วนหนึ่งถูกเรียกว่าชาวลาวเหนือ ดังนั้น เจ้าจจาจึงนับเป็นสตรีชาวต่างชาติท่านหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญมีส่วนในการพลิกประวัติศาสตร์ไทย สมัยกรุงธนบุรี เพราะสามารถชวนชาวมอญกลุ่มหนึ่งให้เข้าเป็นฝ่ายตน โดยนำกำลังเข้าช่วยเหลือฝ่ายพระยาสุรสีห์ จนทำการได้สำเร็จ ดังที่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เล่าไว้ที่ว่า “เจ้าคอกศรีอโนชาหางายเมืองได้”⁴

นอกจากชาวมอญแล้ว ยังมีชาวต่างชาติที่มีส่วนร่วมในเหตุการณ์กบฏ คือ ชาวดะวันตก(ชาวโปรตุเกส,ฝรั่งเศส) ชาวดะวันตกรับราชการเป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทหารพวกนี้ได้ถูกจัดไว้ให้รักษาเมืองโดยเฉพาะ มีความชำนาญในการใช้อาวุธปืน จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี กล่าวว่า เมื่อข้าศึกยิงปืนใหญ่เข้ามา สมเด็จพระเจ้าตากสินได้สั่งทหารฝรั่งที่ประจำป้อม ให้ยิงปืนใหญ่ต่อสู้ข้าศึกจนเรือข้าศึกล่ม แต่รุ่งเช้าจึงรู้ว่าฝ่ายกบฏไปจับบุตรภรรยาฝรั่งมาให้ยิง จึงกระโดดหนีไป⁵ การสู้รบของชาวดะวันตกได้ยุติลงเพียงแค่นี้ จะเห็นว่าถึงแม้พวกฝรั่ง

¹ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว (2508). ลำดับสกุลคชเสนีและโบราณคดีมอญ. หน้า 7-9.

² เจ้าจจา เป็นน้องสาวคนหนึ่งของเจ้ากาวิละ เจ้าเมืองลำปาง มีเชื้อสายของเจ้าเจ็ดตน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เล่าว่า เจ้าจจา หรือเจ้าคอกศรีอโนชา ได้ไปหาตัวชาวปากเพียว (ชาวมอญ) ให้มาช่วยรบกับพระยาสุรสีห์ โดยสัญญาว่า “ในเมื่อกูมีชีวิต กูจะหื้อสูได้ทำการบ้านเมือง จักหื้อสูสะดวก ค้าขายกินตามสบาย เท่าวันไว้แต่การกูต้องประสงค์” ซึ่งในที่สุดแล้วชาวปากเพียวได้รับอาสาเข้าสู่ศึกจน เจ้าคอกศรีอโนชาหางายเมืองได้.

³ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 183.

⁴ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2514). หน้า 97.

⁵ กรมศิลปากร. (2501). เล่มเดิม. หน้า 13.

จะมีความชำนาญในการใช้ปืนจนทำให้เรือข้าศึกล่ม แต่ด้วยกำลังที่มีอยู่น้อย และการใช้กลอุบายของพวกกบฏ ที่ให้จับภรรยาและบุตรของพวกฝรั่งมาเป็นตัวประกัน พวกฝรั่งจึงต้องยอมแพ้ในที่สุด หลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสได้กล่าวถึงพวกเขารืตว่า พวกเขารืตได้ถูกจับขังคุกหลายคน แต่พระเจ้าตากได้ขอร้องให้ปล่อยพวกเขารืตเสีย ดังนั้น พวกเขารืตอยู่ในคุกไม่กี่วันก็ได้ออก แต่ชุมชน(ค่าย) พวกเขารืตก็ได้ถูกปล้น และปล้นวัดด้วย¹ จะเห็นว่าชาวตะวันตก แม้จะไม่ใช่ที่ชื่นชอบของสมเด็จพระเจ้าตากสินอยู่บ้างในตอนปลายรัชกาล แต่ได้ทำหน้าที่ทหารรักษาพระองค์อย่างสมบูรณ์ จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินเสียอำนาจเด็ดขาดจึงได้ยุติบทบาทลง

ชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ได้แก่ ชาวจีน ในตอนปลายรัชกาล ขุนนางจีนที่มีอำนาจในการคุมกำลังไพร่พล ไม่ปรากฏเด่นชัด ในหลักฐานฝรั่งเศสพบว่าตำแหน่งพระคลังได้เป็นของชาวมุสลิม² ซึ่งทำให้เข้าใจว่าบทบาทของชาวจีนคงลดลงบ้างในตอนปลายรัชกาล จึงทำให้ขุนนางจีนชั้นผู้ใหญ่ที่มีบทบาทตั้งแต่ต้นรัชกาลไม่ปรากฏชื่ออีก และส่วนหนึ่งเข้าใจว่าได้ถึงแก่อนิจกรรมลงไปก่อนเกิดกบฏ หลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ภูเก็ตได้บันทึกจากคำบอกเล่าหลังจากสิ้นสมัยธนบุรี ระบุว่า “เมื่อปีกลายนี้พวกจีนซึ่งได้เคยไปค้าขายในเมืองไทย ได้ละทิ้งทรัพย์สินสมบัติหนีไป เพราะทนความกดขี่ของพระเจ้าตากไม่ไหว...”³ ดังนั้น ถ้าหลักฐานของพวกบาทหลวงเชื่อถือได้ จึงอธิบายความได้ว่า ชาวจีนคงจะหนีออกไปอยู่ตามชายฝั่งทะเลชวคราว และในคราวเกิดกบฏ จึงทำให้ชาวจีนไม่มีบทบาทในการเมืองภายในครั้งนี้

สำหรับชาวมุสลิม แม้จะมีหลักฐานว่าได้มีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาพระคลังในตอนปลายรัชกาล แต่ในคราวกบฏ กลับไม่พบหลักฐานว่าได้เข้าร่วมกับฝ่ายใด ทั้งกลุ่มมุสลิมที่เป็นเชื้อสายสุลต่านสุลัยมานและเชื้อสายกลุ่มเจกอะหมัด แต่สันนิษฐานว่า กลุ่มชาวมุสลิมน่าจะมีใจออกห่างจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน มาตั้งแต่ครั้งที่พระยายมราช (หมัด) ถูกประหารชีวิตในตอนปลายรัชกาลด้วยข้อหาที่เข้ากับฝ่ายกบฏ เมื่อครั้งเกิดกบฏมหาดาที่กรุงเก่า ทั้งนี้เพราะพระยายมราช(หมัด) มีญาติพี่น้องที่เข้ารับราชการ เช่น พระยาชลบุรี (หวัง) น้องชายที่คงมีใจออกห่างในครั้งนั้น ส่วนมุสลิมสายเจกอะหมัด ได้แก่ หลวงศรีเนาวรัตน์ (ก้อนแก้ว) ในขณะที่เกิดกบฏท่านได้ไปศึกษาที่เขมรโดยสังกัดอยู่ในกองทัพ

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. หน้า 171.

² แหล่งเดิม. หน้า 157.

³ แหล่งเดิม. หน้า 168.

เจ้าพระยาสุรสีห์¹ และโดยสายสัมพันธ์กลุ่มเจกอะหมัดกับกลุ่มเจ้าพระยาจักรีนั่น มีความใกล้ชิดกันมาก่อน โดยนายบุญนาค² ที่รับใช้ใกล้ชิดเป็นทนายหน้าหอให้กับเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) จนได้รับความไว้วางใจให้แต่งงานกับเจ้าคุณนวล ซึ่งเป็นน้องสาวของภรรยาเจ้าพระยาจักรี ดังนั้น ความสัมพันธ์ของกลุ่มเจกอะหมัด ทั้งที่เป็นมุสลิมและพุทธย่อมเป็นฝ่ายเจ้าพระยาจักรี ทั้งนี้เห็นได้ว่าเมื่อเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ขึ้นครองราชย์ หลวงศรีเนาวรัตน์ (ก้อนแก้ว) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรี ทั้งได้รับพระราชทานที่ดินสร้างมัสยิดขึ้นที่บริเวณปากคลองมอญ³

สรุปความว่าการเมืองภายในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน กลุ่มที่มีบทบาทชัดเจนคือกลุ่มมอญ เพราะชาวมอญได้แบ่งพวกเป็นสองฝ่าย ระหว่างพระยาแจ้งกับพระยารามัญวงศ์ที่เป็นจักรีมอญ ซึ่งการตัดสินใจเข้าร่วมในการกบฏของชาวมอญกลุ่มพระยาแจ้งได้มีส่วนในความสำเร็จร่วมกับกลุ่มเจ้าพระยาจักรี ซึ่งเหตุการณ์นี้แม้แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินพระองค์ก็ทรงรู้ดีว่ากลุ่มเจ้าพระยาจักรีมีอำนาจมาก ดังในพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงพระดำรัสของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ตรัสกับพระพงษ์นรินทร์ว่า “คงไม่รอด บ้านเมืองเป็นของสองพี่น้องเขานั้นแหละ ถ้าไม่ตายก็เป็นฝ่ายเขาให้ดีเถิด..”⁴ นับว่าเป็นการเข้าใจในเหตุการณ์ทางการเมืองได้อย่างผู้มีประสบการณ์

ดังนั้น กลุ่มเจ้าพระยาจักรีที่สามารถคุมสถานการณ์ไว้ได้ ซึ่งนอกจากจะมีกำลังที่แท้จริงแล้ว การมีสายสัมพันธ์โดยการแต่งงานกับกลุ่มเชื้อสายต่างๆ โดยเฉพาะพวกมอญซึ่งมีมาในสกุล จึงได้ทำให้กลุ่มเจ้าพระยาจักรีได้รับความร่วมมือจากชาวต่างชาติเหล่านี้ในการดำเนินการทางการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อมไปด้วย

¹ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน. (1 กุมภาพันธ์, 2529). ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้หนิขาน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูลอหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย. (อัตสำเนา)

² บุญนาค เป็นบุตรของพระยาจำแลนยากร (เสน) ซึ่งเสนเป็นพี่น้องกับพระยาจุฬาราชมนตรี (เชน) คนสุดท้ายในสมัยอยุธยา นายบุญนาคสมัยกรุงศรีอยุธยาได้รับราชการเป็นมหาดเล็กหุ้มแพร แต่ในสมัยธนบุรีไม่ได้เข้ารับราชการแต่ได้ฝากตัวรับใช้เจ้าพระยาจักรี เมื่อผลัดแผ่นดิน ได้เป็นพระยาอุทัยธรรมและเป็นเจ้าพระยามหาเสนาในรัชกาลที่ 1 เป็นต้นตระกูลบุญนาค

³ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน. (1 กุมภาพันธ์, 2529). เล่มเดิม. หน้า 1-4.

⁴ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า. 187.

2 บทบาทของชาวต่างชาติด้านเศรษฐกิจ

สังคมที่มีคนหลากหลายอยู่ร่วมกัน ย่อมมีผู้ที่มีความสามารถและความชำนาญพิเศษในด้านต่างๆ ในสมัยธนบุรี ชาวต่างชาติมีส่วนสำคัญในการช่วยฟื้นฟูทางด้านเศรษฐกิจให้เจริญขึ้นตามลำดับ พ่อค้าชาวจีนได้เข้าทำการค้ากับราชสำนักไทย ทำให้รวบรวมสินค้าได้เพิ่มขึ้นและสามารถส่งไปขายยังต่างประเทศได้ นอกจากนี้ การเข้าทำงานในส่วนต่างๆ ในกรมท่าของชาวจีน ทำให้การค้าระหว่างประเทศดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอน และได้ผลขึ้นเรื่อยๆ ส่วนชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ได้มีส่วนในด้านแรงงานทำให้การเกษตรได้ผลมากและยังช่วยดึงพ่อค้าจากประเทศใกล้เคียงทางแถบมลายูให้เข้ามาค้าขายในเมืองไทย เป็นการกระตุ้นให้การค้าขยายวงกว้างและสร้างความเชื่อมั่นให้กับนานาประเทศที่จะเข้ามาเมืองไทยได้เพิ่มขึ้น

2.1 การดำเนินการด้านการค้าขาย

ในการฟื้นฟูทางด้านเศรษฐกิจ สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงใช้นโยบายการเพิ่มพลเมืองให้กับเมืองหลวงให้มากที่สุด ในช่วงแรกมีปัญหาหลายอย่างเกิดขึ้น อาทิ ปัญหาข้าวยากหมากแพง ผู้คนอดอยากมากขึ้น จึงทำให้การแก้ปัญหายังไม่ได้ผล อย่างไรก็ตามการที่มีจำนวนพลเมืองเพิ่มขึ้น นับเป็นการสร้างสมกำลังพลเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูอย่างได้ผล และในระยะยาวได้มีความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจหลังจากราษฎรได้ทำการประกอบอาชีพอย่างเต็มที่

การได้แรงงานทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจของกรุงธนบุรี ในสมัยธนบุรีปรากฏว่าได้มีการติดต่อการค้ากับนานาประเทศ กล่าวคือ ทางด้านตะวันออกไปถึงประเทศจีน และทางด้านตะวันตกไปถึงอินเดีย ทั้งนี้ มีเรือสินค้าจากประเทศที่อยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงอย่างปัตตาเวีย ชวา มลายู และเมืองสุราต¹ ฯลฯ ได้ติดต่อกับไทยตลอดเวลา ซึ่งทางเมืองไทยเองได้ติดต่อเพื่อขอซื้ออาวุธ และเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ความต้องการของเมืองเหล่านั้น เพราะส่วนใหญ่ถูกปกครองโดยชาวตะวันตก อาทิ อังกฤษ และฮอลันดา เป็นต้น ชาวตะวันตกเหล่านี้ ถึงจะไม่ได้เข้ามาโดยตรง แต่ก็อาศัยเรือชาวเมืองใกล้เคียงในการส่งสินค้าเข้ามาขายตลอดสมัยธนบุรี

การค้าในสมัยธนบุรีถือว่าเป็นความสำคัญเร่งด่วนที่จะต้องฟื้นฟู สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา พระองค์ได้ชักชวนให้พ่อค้าจีนที่ค้าขายอยู่

¹ เมืองสุราตตั้งอยู่ทางภาคเหนือของเมืองบอมเบย์ทางฝั่งตะวันตก ในสมัยธนบุรี สุราตเป็นเมืองในยึดครองของอังกฤษ ส่วนเมือง ปัตตาเวีย และมลายูบางส่วน อยู่ในปกครองของฮอลันดา.

หัวเมืองทางฝั่งตะวันออก เช่น ตราด จันทบุรี¹ ได้เข้ามายังเมืองหลวงมากขึ้น พ่อค้าจีนเหล่านี้เองที่ได้มีส่วนในการฟื้นฟูเศรษฐกิจให้กับกรุงธนบุรี นอกจากนี้ การเข้ารับราชการในกรมท่าซ้าย ยิ่งทำให้ชาวจีนมีบทบาทในการค้าขาย ทั้งนี้ การค้าของเมืองไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ได้พึ่งพาความชำนาญพิเศษของชาวจีน ทั้งด้านการเดินเรือ และการบริหารจัดการการค้าพาณิชย์ อย่างเช่น พระยาพิชัยไศสวรย์(หยังจิ้นจง) พ่อค้ากวางตุ้ง ได้รับตำแหน่งเป็นพระยาคลังเสนาบดีกรมท่า ท่านผู้นี้มีความชำนาญพิเศษทางด้านค้าและการเดินเรือ ได้ดำเนินการทางการทูตส่งพระราชสาส์นของสมเด็จพระเจ้าตากสินไปยังจักรพรรดิจีน² จึงนับเป็นผู้ที่มีบทบาทในการค้าอย่างมาก ทั้งเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

ความพยายามในการส่งทูตไปขอฟื้นฟูความสัมพันธ์กับจีน เพื่อให้ได้รับการรับรองพิเศษจากจีน ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปีแรกที่ขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน การส่งทูตไปเมืองจีนได้ไปพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการไปยังจักรพรรดิจีนด้วย ในสมัยธนบุรีมีหลักฐานจากจีนในบทความของศาสตราจารย์เจินจิ้งเหอ ได้กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ส่งทูตไปจีนตั้งแต่ปีที่ 33 ถึงปีที่ 46 ในรัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง รวม 8 ครั้ง คือ³

- ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2311 ปีที่ 33 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง ทูตคือ เงินเหม
- ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2314 ปีที่ 36 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง ในปีนี้ก็เป็นระยะเวลาเดียวกับที่สยามส่งเชลยพม่าไปจีน
- ครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 2315 ปีที่ 37 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง สยามได้ส่งคืนคนจีนจากไห่ฟงรวมทั้งผู้ที่ซื้อเงินจันซิง ไปจีน
- ครั้งที่ 4 ใน พ.ศ. 2317 ปีที่ 39 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง ครั้งนี้เพื่อขอซื้อเหล็กและกำมะถัน
- ครั้งที่ 5 ใน พ.ศ. 2318 ปีที่ 40 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง สยามขอให้พ่อค้าจีนซื้อเงินวันเซิน นำพระราชสาส์นไปส่งยังจีน
- ครั้งที่ 6 ใน พ.ศ. 2319 ปีที่ 41 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง เป็นเวลาที่ขอให้พ่อค้าซื้อไม้กวาด้อส่งพระราชสาส์นไปยังพระเจ้ากรุงจีน
- ครั้งที่ 7 ใน พ.ศ. 2320 ปีที่ 42 รัชกาลพระเจ้าเฉียนหลง เจิ้นเจ้าได้ส่งทูตพร้อมกับเชลยพม่าไปกวางตุ้ง

¹ สง่า กาญจนาคพันธ์. (2516). ประวัติการค้าไทย. หน้า 311.

² ฅัญฐภัทร จันทวิช. (2523). "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรี จาก จดหมายเหตุจีน " ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 114.

³ แหล่งเดิม. หน้า 132-134.

ครั้งที่ 8 ใน พ.ศ. 2324 ปีที่ 46 รัชกาลพระเจ้าเจียนหลง เจิ่นเจ้าได้ส่งทูตไป
ราชสำนักพระเจ้ากรุงจีน

การส่งทูตไปเมืองจีนเพื่อขอการยอมรับการเป็นกษัตริย์จากจักรพรรดิจีน ในสมัย
ธนบุรีแม้จะมีช่วงระยะสั้นๆ แต่จะเห็นว่ามี ความพยายามอย่างมากในการสร้างความ
สัมพันธ์กับจีน การดำเนินการในต้นรัชกาลยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะจีนไม่รับรอง
ฐานะการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทั้งไม่อนุญาตในการซื้อเหล็กและ
ปืนใหญ่อีกด้วย¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงส่งพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการไปอีก
หลายครั้งด้วยกัน ซึ่งแต่ละครั้งได้ใช้ชาวจีนหรือพ่อค้าชาวจีนเป็นคนนำพระราชสาส์นไป
ความพยายามในสมัยธนบุรีได้ประสบผลสำเร็จในการขออนุญาตทำการค้ากับจีนในระบบ
บรรณาการ ใน พ.ศ. 2320 เป็นครั้งที่มีความสำคัญ โดยมีราชทูตคือ พระยาสุนทรภักย์ ซึ่ง
ในครั้งนั้นทางจีนได้ยอมให้ไทยค้าขายในระบบบรรณาการได้เป็นทางการกว่าทุกครั้ง และ
ปรากฏว่าได้มีการจัดเรือสินค้าไปขายยังจีนด้วย ดังนั้น นับตั้งแต่ พ.ศ.2320 เป็นต้นมา
ไทยเริ่มทำการค้าในระบบบรรณาการกับจีน ถึงแม้จะยังไม่ได้เต็มรูปแบบเพราะยังไม่ได้มี
ตราโลโต เป็นเครื่องรับรอง ซึ่งทำให้การค้าขายยังจำกัดอยู่เพียงบางเมืองของจีน เช่น ที่
กวางตุ้งเป็นส่วนใหญ่ จนถึงปี พ.ศ. 2324 เป็นการส่งเครื่องราชบรรณาการไปจีนครั้ง
สุดท้ายในสมัยธนบุรี มีคณะทูต คือ พระยาสุนทรภักย์เป็นราชทูต หลวงพิชัยเสนหา เป็น
อุปทูต หลวงพจนานิมิตเป็นตรีทูต ขุนพจนานิจิตร (ทองหล่อ) เป็นล่าม หมื่นพิพิธวาจา
(ปันหล่อ) เป็นพนักงานธุรการ² ในเอกสารของไทยยังมีราชทูตอีกท่านหนึ่ง คือ พระยา
มahanuภาพเป็นราชทูต ที่ได้ไปกับคณะทูตด้วย ท่านได้แต่งโคลงนิราศพระยามahanuภาพไป
เมืองจีนไว้ว่า ครั้งนั้น มีขุนนางไปด้วยกัน 6 คนลงเรือที่ท่าเรือท่าประตูลี้ มีเรือทั้งหมด
21 ลำ³

สำหรับสินค้าที่นำไปพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการมีหลายอย่าง เช่น ข้าวสาร
ไม้ยาง ฝาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าของป่าเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา สินค้าเหล่านี้ได้ถูกส่งไป

¹ สืบแสง พรหมบุญ. (2525). ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย.
หน้า 144.

² ญัตติกร จันทวิช. (2523). "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย สมัยอยุธยา
และกรุงธนบุรี จากจดหมายเหตุจีน", ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 123.

³ พระยามahanuภาพ. (2530). "นิราศพระยามahanuภาพไปเมืองจีน", ใน วรรณกรรมสมัย
ธนบุรี เล่ม 1. หน้า 396-397.

จำหน่ายยังเมืองกวางตุ้ง เลียงโพ เอ๋หมิง¹ เมืองพวกนี้เป็นเมืองท่าที่ทางจีนอนุญาตให้ทำการค้ากับไทยในสมัยธนบุรี การทำการค้ากับจีนนั้นมีสินค้าที่ไทยได้ซื้อกลับมาจากจีน อาทิ ทองแดง เหล็ก และปืนใหญ่ เพื่อใช้ในการสงคราม และจำพวกอิฐและหินใช้ในการสร้างเมือง การได้สิ่งของพวกนี้กลับมายังไทยจึงเป็นความสำเร็จในการค้าระดับหนึ่ง เพราะการใช้สิ่งของเหล่านี้เป็นความจำเป็นเร่งด่วนในการฟื้นฟูบ้านเมืองและป้องกันประเทศ

สินค้าที่ส่งไปกับคณะทูตยังมีอีกมากที่เป็นของนอกบรรณาการเพื่อมอบให้กับเจ้าหน้าที่ราชพิธีต่างๆ ของจีน ในจำนวนนี้เป็นสินค้าของเอกชนที่นำไปขายด้วย ใน พ.ศ.2324 พบว่าเรือ 11 ลำที่ไปจีน เป็นเรือของพ่อค้าจีนชาวกวางตุ้ง 9 ลำ และเป็นของต่างประเทศ 2 ลำ² ดังนั้น ขุนนางชาวจีนที่สังกัดกรมท่า ได้ทำการค้าแลกเปลี่ยนกับระบบบรรณาการของรัฐและทำการค้าขายในส่วนตัวด้วย ทำให้ชาวจีนมีบทบาทที่สำคัญในการเป็นเครื่องมือในการดำเนินการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะกับจีนที่สามารถดำเนินการไปอย่างราบรื่น จนทำให้เศรษฐกิจภายในประเทศดีขึ้น นำรายได้และความมั่งคั่งมาสู่อาณาจักรไทย การดำเนินการด้านการค้ากับจีนตลอดสมัยธนบุรีได้เป็นสาเหตุของความสำเร็จมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ต่อมา

ตารางที่ 1 : รายการเครื่องบรรณาการถวายพระเจ้ากรุงจีน พ.ศ. 2324

สินค้าส่งออก	แผ่นทอง, ช้างพัง, ไม้กฤษณา, อำพัน, กากเพชร, พรหม, หางนกยูง, ปีกนก, งาช้าง, นอแรดหรือระมาด, กรักขี้, ไม้จันทน์, ชันปีก, การบูร, ดีปลี, ลูกกระวาน, ลูกกระเบาะ, ไม้ดำ, อบเชย, เปลือกสีเสียด, ฝาง, ดีบุก
สินค้านำเข้า	เหล็ก, กำมะถัน, ทองแดง, อาวุธปืน, อิฐ, แผ่นหิน

ที่มา : ญัตติภัทร จันทวิษ. (2523). “ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี จากจดหมายเหตุจีน”, ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 126

¹ กรมศิลปากร. (2521). “ร่างพระราชสาส์นคำหับไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรี จ.ศ. 1143. พ.ศ. 2324”, ใน สัมพันธภาพไทย – จีน. หน้า 18.

² ญัตติภัทร จันทวิษ. (2523). “ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย สมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี จากจดหมายเหตุจีน”, ใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. หน้า 126.

อย่างไรก็ตาม ในตอนปลายรัชกาล ชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ เช่น ชาวมุสลิมก็ได้เข้ามามีบทบาทในการค้าเช่นกัน ดังปรากฏหลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศส ได้กล่าวถึงพระคลังเป็นชาวมลายูและนับถือศาสนาอิสลาม¹ ในช่วง พ.ศ. 2322 การมีพระคลังเป็นในตอนปลายรัชกาล แม้จะไม่พบว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ชัดเจน แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าในตอนปลายรัชกาล การค้าในแถบหัวเมืองทางตอนใต้ของไทยได้มีความสำคัญอยู่มาก เพราะนอกจากจะติดต่อกับชาวมุสลิมพื้นเมืองแล้ว ยังได้ติดต่อกับพ่อค้าชาติตะวันตกที่อยู่บริเวณแถบมลายู เพื่อขอซื้ออาวุธปืน และกระสุนปืนด้วย เช่นการติดต่อกับอังกฤษ ที่มีกัปตันฟรานซิส ไลท์ เป็นผู้ดำเนินการซื้อขายแลกเปลี่ยนดีบุกกับอาวุธปืนกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจนเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่าย และกรณีการติดต่อกับพวกพ่อค้าปอร์ตูกีสจากเมืองสุรัต นำสินค้าเข้ามาขายในกรุงธนบุรี โดยมีเรือของพวกแขกมัวร์เข้ามาด้วย ใน พ.ศ. 2322 การดำเนินการในเมืองแถบนี้ การเลือกพระคลังที่เป็นมุสลิมจึงนับว่าเหมาะสมในการติดต่อกับชาวมุสลิมและชาวตะวันตกเพราะสามารถสื่อสารอย่างเข้าใจและรวดเร็วขึ้น

ดังนั้น ในตอนปลายรัชกาลชาวมุสลิมคงรวมกลุ่มการค้าขายกันได้มากขึ้น และทำการค้ากับเมืองทางใต้เริ่มได้ผลขึ้นเรื่อยๆ จนประเทศเพื่อนบ้านเกิดความเชื่อมั่นในกรุงธนบุรี ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมอบตำแหน่งพระคลังให้กับชาวมุสลิม

2.2 การเป็นแรงงานทางการเกษตร

การเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำอย่างมาก การทำไร่ไถนา ต้องหยุดทำติดต่อกันถึง 2 ปี ทำให้ประชาชนต้องอดอยากขาดแคลนข้าวปลาอาหารกันทั่วไป พระราชพงศาวดารได้บรรยายสภาพการขาดข้าวสาร ว่า ข้าวสารสำเภายาถึงละ 3 บาทบ้าง ถึงละตำลึงหนึ่งบ้าง ถึงละ 5 บาทบ้าง² ซึ่งราคาข้าวที่สูงทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงทุกข์พระทัยถึงออกพระโอษฐ์ว่า “บุคคลผู้ใดเป็นอาทิจือเทวดา บุคคลผู้มีฤทธิ์ มาประสิทธิ์ มากระทำให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ขึ้นให้สัตว์โลกเป็นสุขได้ แม้ผู้นั้นจะปรารถนาพระพาทาแห่งเราข้างหนึ่ง ก็อาจตัดบริจาคให้แก่ผู้นั้นได้ ความกรุณาเป็นความสัตย์ฉะนี้...”³ สมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ปรารถนาที่จะแก้ปัญหาความอดอยากให้ราษฎรเป็นการเร่งด่วน พระองค์ทรงชวนขอเงินทุกทางเพื่อนำมาซื้อข้าวสารแจกจ่ายให้ราษฎรได้มีกินกัน ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส. หน้า 157.

² แหล่งเดิม. (2503). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 22.

³ แหล่งเดิม.

นรินทร์เทวีก้าวถึงการหาเงินซื้อข้าวว่า “ได้ป็นใหญ่พม่าเอาไปไม่ได้ค้างอยู่ ให้ระเบิดเอาทองลงสำเภา ซื้อข้าวถึงละ 6 บาท เลี้ยงคนโซไวกว่าพัน...”¹

การแก้ปัญหาการขาดข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยงคนที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นในเมืองหลวงในช่วงต้นนับว่าเป็นปัญหาใหญ่สำหรับผู้นำ แต่เมื่อมีแรงงานจากที่ต่างๆ เข้ามามากทั้งจากประเทศเพื่อนบ้าน จึงทำให้มีแรงงานพอที่จะทำให้มีข้าวได้กินเพียงพอ ซึ่งแรงงานชาวต่างชาติได้เป็นแรงงานทางด้านเกษตรกรรมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะชาวมอญ ลาว และเขมร ที่เป็นประเทศเพื่อนบ้านมีอาชีพในการทำนาทำไร่เช่นเดียวกับเมืองไทย ทั้งการได้กำลังคนทางด้านการทำเกษตร อย่างเช่น การทำนา ทำสวน ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นมาก เพราะแรงงานจำเป็นสำหรับการเพิ่มผลผลิตดังกล่าว นอกจากนี้ ย่อมสนับสนุนอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินให้รวบรวมกำลังไพร่พล เพื่อรบเข้าศึกให้ได้ผลเร็วขึ้น

การทำนาถือว่าเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้กับสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างมาก เพราะข้าวกำลังเป็นที่ต้องการของเมืองจีนในตอนปลายอยุธยา ทางจีนได้ลดภาษีนำเข้า และยังประกาศจะพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ผู้นำข้าวมาขายอีกด้วย² ไทยจึงได้ส่งข้าวไปยังเมืองจีนอย่างต่อเนื่อง

การทำนาในสมัยธนบุรี ได้มีการขยายพื้นที่ทำนาออกไปนอกกำแพงเมืองทั้งสองฝั่งพระนคร คือ ทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการทำนาว่า “ได้เกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทำนาปรัง...”³ การเกณฑ์แรงงานในการทำนา มีหลักฐานว่าได้เกณฑ์ทำนาถึง 2 ครั้งใหญ่ๆ คือ พ.ศ. 2313 และ พ.ศ. 2319 ในครั้งหลังนี้เป็นเวลาหลังจากศึกอะแซหุ่่นก็สงบลงจึงมีเวลาที่จะทำนาได้มากขึ้น พงศาวดารได้ระบุว่าให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมา คุมไพร่พลทำนาฟากตะวันออกกรุงธนบุรี บริเวณที่เรียกว่า ทะเลตม และให้พระยายมราช(แขก) พระยาราชสุภาวดี⁴ คุมไพร่พลทำนาทางฝั่งตะวันตกที่กระทู้มแบน หนองบัว และแขวงเมืองนครชัยศรี

¹ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์เทวี่ และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 4.

² ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์. (2540). บทบาทของชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2172-2394. หน้า 62. อ้างถึง Sarasin Viraphol, Tribute and Profit : Sino – Siamese Trade 1652-1853, p 74.

³ กรมศิลปากร. (2503). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). หน้า 28.

⁴ ตำแหน่งพระยาราชสุภาวดี มีปรากฏในตำราการรื้อฟื้นแบบธรรมเนียมข้าราชการครั้งกรุงเก่าว่า พระยาราชสุภาวดีละคร เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองนครครั้งกรุงเก่า ในสมัยธนบุรีเจ้าเมืองนครเป็นเจ้านครสุริยวงศ์และเจ้านครตลอดรัชกาล จึงน่าจะเป็นพระยานอกราชการ เพราะตำแหน่งพระยาราชสุภาวดีมีคนอื่นอีก เช่นที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าได้ออกรบอยู่บ่อยครั้งในระหว่าง พ.ศ.2317-2319.

¹ ไพร่พลที่คุมทำนาใน พ.ศ. 2319 ได้มีไพร่พลเพิ่มมากแล้ว เนื่องจากในระยะนี้เมืองไทยเริ่มมีความเป็นปึกแผ่นสามารถรวมแผ่นดินได้เกือบหมด โดยเฉพาะกำลังไพร่พลชาวมอญที่เข้ามาใน พ.ศ.2317 มีหลักฐานว่ามีชาวมอญจำนวนเกือบ 10,000 คน² ตามหลักฐานแสดงว่ากำลังมอญส่วนนี้นอกจากถูกเกณฑ์ไปรบแล้ว คงเป็นแรงงานในการทำนาจำนวนหนึ่งให้กับเมืองไทย ซึ่งหากพิจารณาตามขุนนางที่คุมกำลังแล้ว ทางฝ่ายเจ้าพระยาจักรี ที่เริ่มมีอำนาจมากคงได้คุมไพร่พลทั้งชาวมอญ ลาวและชาวกัมพูชาทำนาฟากตะวันออก ส่วนผู้ที่คุมไพร่พลทำนาฟากตะวันตกนั้น พระยายมราช (แขก) เป็นขุนนางเชื้อสายมุสลิม ดังนั้น จำนวนไพร่พลนอกจากมีไทย มอญ ลาว แล้วคงมีชาวมุสลิมร่วมด้วย เพราะในเวลาพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึง พระยายมราช พระยาราชสุภาวดี และพระยารามัญ ว่าได้ยกทัพ ติดตามพม่าไปยังเมืองนครชัยศรี เป็นเทศกาลทำนาพอดี³ จึงน่าจะมีแรงงานชาวมุสลิม เช่น กองอาสาจามในการทำนา

การเกณฑ์แรงงานทำนา คงจะเป็นการแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวได้ส่วนหนึ่ง และในตอนปลายรัชกาลน่าจะมีความเหลืออยู่บ้าง เพราะมีหลักฐานการกล่าวหากันใน การละเมิดข้อห้ามว่าด้วยการขายข้าว ขายเกลือ และสินค้าต้องห้ามให้กับชาวต่างประเทศ⁴ ดังนั้น ในด้านการทำนาแรงงานชาวต่างชาติมีส่วนสำคัญในการเพิ่มผลผลิต และทำให้มีการขยายพื้นที่ทำนาออกไปเรื่อยๆ ตามจำนวนแรงงานที่เข้ามา เป็นผลดีกับเมืองไทยในระยะยาวต่อไปจนเปลี่ยนรัชกาล

นอกจากการทำนา ยังมีการเกษตรอย่างอื่นเช่น การทำไร่ ทำสวน จะเห็นได้จากการเก็บอากรสวนใหญ่ ที่ปลูกพืชสวน⁵ และอากรสมพัตรจากผู้ปลูกพืชสวนครัว แต่ภาษีพวกนี้มีการเก็บเพียงเล็กน้อย เนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจในสมัยธนบุรีไม่มีหลักฐานว่าอัตราการเก็บเท่าไร สำหรับชาวต่างชาติที่ยึดอาชีพทำสวน ทำไร่ นอกจากไทย มอญ ลาวแล้ว ชาวจีนที่ทำไร่ก็มีเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่โปรดฯให้ทำพืชไร่อยู่แถบหัวเมืองตะวันออกซึ่งเป็นทำเลที่เหมาะสมดังที่ปรากฏในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

¹ กรมศิลปากร. (2503). เล่มเดิม. หน้า 78.

² สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. (2508). ลำดับสกุลคชเสนีและโบราณคดีมอญ. หน้า 4-5.

³ กรมศิลปากร. (2503). เล่มเดิม. หน้า 78.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 90.

⁵ ยุวดี เกลียวทรัพย์. (2530). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการคลังไทย (สมัยสุโขทัย – รัตนโกสินทร์ตอนต้น). หน้า 219

3. บทบาทของชาวต่างชาติด้านสังคมและวัฒนธรรม

สังคมในสมัยธนบุรี เป็นช่วงระยะเวลาของการสร้างหลายๆ อย่างให้เกิดขึ้นในเมืองหลวงเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดีอยู่ ความเป็นอยู่ของสังคมอยู่ในระดับเพียงพอแต่หาเลี้ยงชีพไปได้ ไม่ได้มีชีวิตที่หรูหราแต่อย่างใด ดังนั้น สังคมของชาวต่างชาติที่เข้ามาในเมืองไทย คงเป็นสังคมที่เรียบง่ายและมีวัฒนธรรมในการพึ่งพาตนเองเป็นส่วนใหญ่ ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ในเรื่องวัฒนธรรมของคนต่างชาติมีอยู่บ้าง ซึ่งเป็นการผสมกลมกลืนทางด้านวัฒนธรรมของชาวต่างชาติกับต่างชาติ และชาวต่างชาติกับชาวพื้นเมือง นอกจากนี้ชาวต่างชาติยังมีส่วนในการสื่อสารเพื่อให้เข้าใจกันมากขึ้นกับชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อและยังก่อให้เกิดการผสมผสานทางสังคมวัฒนธรรมในด้านต่างๆ มีการสมรสกัน เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ ได้ส่งผลให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ

3.1 การติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอก

พื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมืองไทยมีความเข้มแข็งมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยธนบุรีถึงแม้กรุงศรีอยุธยาจะถูกทำลายลงอย่างย่อยยับหลังสงคราม แต่ด้วยความเหมาะสมในด้านภูมิศาสตร์ ความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่มาก ทำให้สังคมธนบุรีฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการค้าที่มีความสำคัญ ที่ต้องฟื้นฟูอย่างรีบด่วน ก็เป็นเหตุให้มีผู้คนต่างถิ่นได้เข้ามาค้าขาย ทั้งนี้ชาวต่างถิ่นเหล่านี้ก็ได้เป็นสื่อกลางในการรับรู้เรื่องราวที่เป็นไปในเมืองอื่นๆ ทั้งใกล้และไกล สมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ทรงต้อนรับชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นนโยบายที่กระทำมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา

จีนเป็นประเทศที่มีการติดต่อตั้งแต่ต้นรัชกาล และได้ต้อนรับชาวจีนที่เข้ามาอย่างดี สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงแต่งตั้งให้ชาวจีนเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เพื่อทำกิจการบ้านเมืองให้กับราชสำนัก เช่น พระยาพิชัยไธสวรรย์ และหลวงอภัยพานิช (จีนมั่วเสง)¹ พ่อค้าที่มีความสามารถก็ได้เข้ารับราชการในกรมท่า เป็นกลุ่มที่ดำเนินการติดต่อกับเมืองจีนทั้งในการค้าขายและเพื่อให้ได้การยอมรับในการขึ้นเป็นกษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสนพระทัยในการรับรู้เรื่องราวต่างๆ ของสังคม เช่น การเข้ามาของพวกบาทหลวงฝรั่งเศสตั้งแต่ต้นรัชกาล สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงให้เข้าเฝ้าในทันทีหรือไม่ก็เสด็จไปเยี่ยมถึงที่อยู่ เพื่อจะได้รู้ความเป็นไปของชาตินั้นๆ ดังเช่นเมื่อ

¹ ก.ศ.ร. กุหลาบ (นามแฝง). มหามุขมาตยกุล ว่าด้วยลำดับตระกูลขุนนางไทยทั้งสิ้นในแผ่นดินสยาม เล่ม 1. หน้า 299.

สังฆราชเลอบอง มาจากเมืองปอนตีเซรี¹ ถึงเมืองไทยใน พ.ศ. 2314 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงทราบข่าวพระองค์ได้ทรงโปรดให้เข้าเฝ้า และทรงไต่ถามอย่างสนพระทัย พร้อมทั้งพระราชทานสิ่งของให้ ซึ่งนับเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารจากชาวต่างชาติวิธีหนึ่ง

การสนทนากับชาวต่างชาติทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงรับรู้เรื่องราวภายนอกได้อย่างหนึ่ง ดังเช่นใน พ.ศ. 2317 พระองค์ได้จัดให้มีการเสวนากันในเรื่องศาสนาของพระสงฆ์ บาทหลวง และพวกมะหะหมัด² ทั้งสามศาสนา เพื่อจะได้รู้และเข้าใจความเชื่อของคนที่มีนิกายศาสนาต่างๆ กัน เป็นการเรียนรู้เรื่องสังคมจากศาสนา แต่เมื่อเห็นว่าความเชื่อของชาวต่างชาติอาจกระทบต่อการบริหารงานแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้มีการสั่งห้ามคนไทยมอญมิให้นับถือพวกเข้ารีตและมะหะหมัด³ ซึ่งทำให้การเผยแพร่ศาสนาได้ยากมากขึ้น

หลักฐานในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงตรัสได้หลายภาษา ทั้งภาษาจีน ภาษาเวียดนาม เช่นในคราวที่ไปทัพเมืองกัมพูชา เมื่อจะสนทนากับพระสงฆ์ พระองค์ได้ตรัสโดยภาษาเวียดนาม พระราชทานแก่หลวงเวียดนามทั้งปวงให้อุตสาหะรักษาศีล⁴ ซึ่งถ้าเชื่อตามพระราชพงศาวดารการสื่อสารของสมเด็จพระเจ้าตากสินกับชาวต่างชาติน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการบริหารราชการแผ่นดิน และในด้านการค้าที่ต้องใช้การสื่อสารภาษาของชาวต่างชาติให้ได้ผลรวดเร็ว

นอกจากนี้ เหล่าขุนนางข้าราชการยังมีบทบาทในด้านการติดต่อสื่อสารกับประเทศต่างๆ คือ ข้าราชการที่รับราชการในกรมท่า ทั้งกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา จะมีตำแหน่งล่ามประจำกรม ทำหน้าที่ด้านการทูตและการเจรจาด้านการค้า เช่น ในกรมท่าซ้ายมีล่าม คือ ขุนทองสื่อ และขุนทองสมุทร ส่วนในกรมท่าขวา ตำแหน่งล่าม คือ หมื่นพิณิจวาที หมื่นสัจจวาที ทั้งนี้ในกรมท่าขวา ยังมีล่ามอังกฤษ คือ หมื่นทิพวาจา และหมื่นเทพวาจา ล่ามฝรั่งเศส คือ ขุนวรวาที และล่ามกบัตัน คือ ขุนราชวดี และขุนรักษาสมุทร ตำแหน่งล่ามที่มีไว้ประจำกรมท่า มีส่วนสำคัญในการค้าและการทูตซึ่งในสมัยธนบุรีล่ามจีนได้ใช้ประโยชน์มากที่สุด ในการเดินทางไปยังจีนทุกครั้ง ตำแหน่งล่ามจะถูกตั้งให้ไปประจำคณะทูตและถูกด้วย

สรุปว่า การติดต่อสื่อสารกับนานาประเทศ ต้องมีล่ามเป็นกลไกสำคัญและมีส่วนทำให้การดำเนินการทางการค้าและการเจรจาทางการทูตให้กับเมืองไทยกับประเทศ

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. หน้า 109.

² แหล่งเดิม. หน้า 120.

³ แหล่งเดิม. หน้า 118-119.

⁴ แหล่งเดิม. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 361.

คู่ค้าได้ดี และการใช้ชาวต่างชาติในกิจกรรมการสื่อสารได้เป็นประโยชน์ให้กับราชสำนักไทยมาทุกยุคสมัย จนเป็นที่ยอมรับในตำแหน่งล่ำมว่าเป็นตำแหน่งสำคัญสำหรับการประสานกับชาวต่างชาติ

3.2 การผสมกลมกลืนของชาวต่างชาติ

สังคมไทยเป็นสังคมของคนหลากหลายเชื้อชาติมาตั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีการผสมกลมกลืนกันมายาวนาน กลายเป็นถิ่นที่มีเชื้อชาติผสมในรุ่นหลังๆ ไม่สามารถจะแยกออกได้โดยเชื้อชาติอย่างแน่นอน ในสมัยธนบุรี แม้เป็นช่วงเวลาไม่นาน แต่มีการสร้างรากฐานของสังคมขึ้นใหม่ในเกือบทุกๆ ด้านผู้คนทั้งใหม่และเก่าได้อพยพเข้ามาอยู่ร่วมกันอย่างมากมาย ก่อให้เกิดการผสมกลมกลืนของกลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ เป็นเมืองสังคมนานาชาติ

สถาบันกษัตริย์ถือว่าการผสมกลมกลืนโดยความสัมพันธ์ทางด้านการสมรสมากที่สุด โดยชาวต่างชาติได้ถวายธิดาให้เป็นสนมของกษัตริย์ซึ่งถือว่าการมีเกียรติอย่างมากในสมัยนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมีพระสนมที่เป็นลูกขุนนางมีทั้งไทย มอญ ลาว และจีน ดังกรณีของจีนเจียมที่ได้ถวายธิดาให้ตั้งแต่อยู่ที่เมืองจันทบุรี ซึ่งความสัมพันธ์กับจีนของกษัตริย์ในสมัยธนบุรีดูจะเป็นเรื่องปกติ เพราะเป็นที่แน่ชัดอยู่ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีเชื้อสายจีน การผสมกลมกลืนโดยการแต่งงานระดับสูง สายสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นไปในระดับชนชั้นที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับขุนนางครึ่งกรุงเก่าที่มีอำนาจมากนัก และถึงแม้จะมีการเกี่ยวดองกับเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) แต่นครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองที่อยู่ไกล จึงไม่สามารถเข้าช่วยค้ำสมเด็จพระเจ้าตากสินในตอนปลายรัชกาล ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินขาดกำลังสนับสนุนจากฝ่ายใน เมื่อเปรียบเทียบกับฝ่ายเจ้าพระยาจักรี

ในฝ่ายของเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์นั้น นับว่ามีสัมพันธ์เกี่ยวดองทางเครือญาติกับทั้งมอญ มุสลิม และล้านนา เจ้าพระยาจักรีนั้นมีเชื้อสายมอญที่เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และรักษาสายสัมพันธ์กับมอญได้อย่างมั่นคง ข้าราชการบริวารฝ่ายในอย่างท้าวทรงกันดาล ทองมอญ ในสมเด็จพระเจ้าตากสินว่ามีใจฝักใฝ่อยู่กับฝ่ายเจ้าพระยาจักรี เพราะปรากฏว่าท้าวทรงกันดาลเป็นผู้ที่ลงเรือไปรับเจ้าพระยาจักรีเมื่อเสด็จมาถึงเมืองธนบุรี¹

สายสัมพันธ์ของเจ้าพระยาจักรีกับมอญนอกจากทางฝ่ายบิดาแล้ว ภรรยาของท่านนั้น เป็นบุตรเศรษฐีชาวอัมพวา ในหนังสือโครงการกระดูกในตู้ว่าภรรยาท่านมีบรรพบุรุษ

¹ กรมศิลปากร. (2501). จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 86.

เป็นคบคิดมอญ¹ ซึ่งนับว่าสายของเจ้าพระยาจักรีมีบรรพบุรุษเป็นมอญที่มั่งคั่งมาทั้งสองฝ่าย การเกี่ยวดองกันทำให้มีอำนาจสนับสนุนที่มีพลังทางการเมืองได้ในตอนปลาย ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ ภรรยาคนหนึ่งของท่านคือเจ้าจรจาเป็นเชื้อสายล้านนา ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงธนบุรีจนกระทั่งเป็นกำลังสำคัญให้กับพระยาสุรียอภัยในการปราบกบฏพระยาสุรศักดิ์ลงได้ การผสมผสานกับเจ้าเมืองทางเหนือทำให้ควบคุมหัวเมืองเหนือได้รัดกุมยิ่งขึ้น

ในกรณีของขุนนางก็มีตัวอย่างของพระยาพัทลุง (ขุนหรือใจ) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงนายสิทธินายเวรมหาดเล็กในกรุงธนบุรีก็ได้แต่งงานกับท่านแป้น² ซึ่งเป็นธิดาของสกุลรามัญที่อยู่บริเวณวัดหงษ์รัตนาราม เป็นสกุลขุนนางมอญมาตั้งแต่สมัยอยุธยา การแต่งงานของข้าราชการระดับขุนนางที่มีขึ้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการอยู่แบบใกล้ชิดติดกันของกลุ่มเชื้อชาติต่างๆ สามารถที่จะรู้จักกันโดยทั่วถึง จึงทำให้เกิดการแต่งงานต่างกลุ่มได้

การอยู่ร่วมกันในครั้งสร้างบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ โดยมีการรวมกลุ่มกัน บันทึกของบาทหลวงคอร์ได้พูดถึงพวกผู้หญิงที่เขาริได้ว่า “พวกผู้หญิงสาว ๆ ที่ได้รอดพ้นมือพวกพม่าไปได้ นั้น ก็ตกไปอยู่กับพวกจีนกระเจายกันทั่วทุกแห่ง...”³ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะชาวจีนมีฐานะมั่งคั่ง พวกจีนที่เข้ามายังเมืองไทยส่วนมากในสมัยธนบุรี มักจะมีภรรยาเป็นชาวพื้นเมืองและได้กลมกลืนกับวัฒนธรรมพื้นเมืองได้มากกว่าชาติอื่น

สรุปความว่า ชาวดั้งชาติในกรุงธนบุรีเป็นกลุ่มที่เป็นกลไกสำคัญในการทำให้สังคมกรุงธนบุรีมีความหลากหลายเกิดขึ้น คือ ในด้านการเมือง ได้มีชาวดั้งชาติเข้าเป็นส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่ยังขาดคนที่มีความสามารถมาบริหารบ้านเมืองในช่วงต้น ผู้ที่เป็นคนสนิทของสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงได้เข้ารับตำแหน่งสำคัญในการจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อยและเป็นไปตามอย่างอยุธยา ซึ่งมีขุนนางครั้งกรุงเก่าเข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาและบริหารรองลงมาจากคนสนิทของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช. (ม.ร.ว.). (2514). โครงกระดูกในตู้. หน้า 7.

² สายสกุล สุลต่านสุลัยมาน. (2530). ประวัติสายสกุลสุลต่านสุลัยมาน. หน้า 219. ในหนังสือเล่มนี้ กล่าวว่า ท่านแป้นมีพี่ชายคนโตเป็นเจ้าพระยารามจักรี (ชวนหรือมะโดด) เป็นนายทหารเอกท่านหนึ่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งเมื่อตรวจสอบดูจากพงศาวดารและหลักฐานอื่นแล้ว น่าจะเป็น พระยาบำเรอภักดิ์ ที่มีชื่อว่ามะโดด เป็นขุนนางตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและไม่ได้มียศเป็นเจ้าพระยาแต่อย่างใด ท่านแป้นมีพี่สาวชื่อทองคำ หรือที่มีบรรดาศักดิ์ฝ่ายในเป็น ท้าวทรงกันดาล ข้าราชการบริพารฝ่ายในของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

³ กรมศิลปากร. (2511). ชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุพระบาทหลวงฝรั่งเศสฯ. น. 88.

อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของชาวต่างชาติยังมีผลทางการเมืองในตอนปลายที่ทำให้เกิดกลุ่มทางการเมืองขึ้นระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินกับกลุ่มเจ้าพระยาจักรี ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มมอญทั้งสองกลุ่ม โดยมีการสู้รบกันในปลายรัชกาลเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงดินส่วยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งความสำเร็จส่วนหนึ่งในฝ่ายเจ้าพระยาจักรีเป็นเพราะความเข้าช่วยเหลือของมอญ

การบริหารด้านเศรษฐกิจชาวต่างชาติได้เป็นแรงงานที่สำคัญในการทำให้กรุงธนบุรีฟื้นตัวขึ้น การค้าขายของชาวจีนทำให้การค้าสำเภาของธนบุรีมีสินค้าส่งไปค้าขายยังจีนอยู่บ้างถึงแม้จะยังไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ ทางการเกษตรยังทำให้มีข้าวกินอย่างเพียงพอจากการทำนาโดยแรงงานชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา

ส่วนบทบาทด้านสังคมและวัฒนธรรมของชาวต่างชาติที่ใช้ชีวิตในกรุงธนบุรี มีส่วนช่วยเหลือในการค้าการเจรจาทางการเมืองโดยการเป็นตัวเชื่อมประสานให้การดำเนินงานสำเร็จได้รวดเร็วขึ้น นอกจากนี้ ชาวต่างชาติได้ผสมผสานในลักษณะการแต่งงานกับชาวพื้นเมืองจนเป็นความกลมกลืนในสังคมที่สามารถอยู่ด้วยกันได้ เป็นลักษณะของนานาชาติมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งระดับสูงและระดับล่างที่มีการแต่งงานกันทั้งไทยจีน ไทยมุสลิมและไทยลาว เป็นต้น

บทที่ 5

บทสรุป

กรุงธนบุรี เป็นเมืองหลวงของไทยมีพื้นฐานมาจากเมืองท่าหน้าด่านตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ความพร้อมด้านภูมิศาสตร์ของธนบุรี จึงเหมาะสมน่าจะเป็นเมืองท่าเช่นเดียวกับอยุธยา ทั้งมีส่วนได้เปรียบทางด้านภูมิประเทศที่ตั้งอยู่เส้นทางลำน้ำเจ้าพระยา เส้นทางน้ำที่สามารถจะเข้ามาได้เร็วและสะดวกของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาสู่เมืองไทย ทำให้บริเวณนี้สำคัญและเกิดการตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองธนบุรีอย่างถาวรของชาวต่างชาติบางกลุ่ม ซึ่งความเป็นเมืองท่าหน้าด่านย่อมเป็นพื้นฐานให้ธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติก่อนที่จะกลายเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ของอาณาจักรไทย

ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ปรากฏชัดเมื่อธนบุรีได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเมืองหลวง ชาวต่างชาติได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ธนบุรีอย่างต่อเนื่อง ทั้งผู้คนจากกรุงศรีอยุธยาและจากภายนอกอาณาจักร โดยเฉพาะชาวจีนที่มีเข้ามาในสมัยธนบุรีเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีผลให้ธนบุรีมีจำนวนพลเมืองเพิ่มขึ้น ทำให้เศรษฐกิจฟื้นตัวขึ้นโดยลำดับ จากการทำมาหากินและเข้ารับราชการในกรมท่าหน้าด่านที่เกี่ยวกับการค้า

ชาวต่างชาตินอกจากชาวจีน ยังมีชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ชาวตะวันตก และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีทั้ง มอญ ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ประเทศเหล่านี้ได้เข้ามายังธนบุรีเป็นระยะๆ และได้เป็นกำลังสำคัญของธนบุรี ทั้งด้านการศึกสงครามและการสาธารณะประโยชน์อย่างอื่น เช่น การสร้างบ้านเมือง เป็นต้น ชาวต่างชาติได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองสายหลัก ๆ เช่น คลองบางกอกใหญ่ และคลองบางกอกน้อยจะมีกลุ่มชาวต่างชาติอยู่ระหว่างสับกันไป โดยไม่คำนึงในด้านผังเมืองมากนัก เพราะสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นต้องการที่อยู่อาศัยอย่างเร่งด่วนก่อน จึงมีการตั้งถิ่นบริเวณที่มีชุมชนเชื้อสายเดียวกันอยู่มาแล้ว และพื้นที่ที่ยังมีอยู่จำกัดจึงต้องอาศัยอยู่อย่างใกล้ชิดติดกันเป็นพิเศษ

กรุงธนบุรีเมื่อมีสภาพเป็นเมืองหลากหลายเชื้อชาติ การติดต่อระหว่างประเทศได้เริ่มขึ้นซึ่งเป็นนโยบายของผู้นำตั้งแต่ต้นรัชสมัยธนบุรี ในสมัยธนบุรี ชาวยุโรปที่ยึดครองเมืองต่างๆ ทางตอนใต้ของไทยที่เป็นหัวเมืองมลายูส่วนใหญ่ไม่ได้เข้ามาติดต่อกับไทยด้วยตนเอง หรือที่มีเข้ามาก็อยู่เพียงระยะเวลาสั้นๆ จึงไม่ปรากฏการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกรุงธนบุรีไว้มาก แต่การติดต่อที่เกิดขึ้นในสมัยธนบุรีทั้งจากชาวเอเชียด้วยกันและกับชาติตะวันตก ได้สะท้อนความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรีได้เป็นอย่างดีว่า แม้จะเป็นเมืองหลวงใหม่และยังสภาวะของสงครามอยู่ การติดต่อระหว่างประเทศเพื่อนบ้านตลอดจนถึงกับชาวตะวันตกยังดำเนินการอยู่ซึ่งสาเหตุนี้น่าจะมีพื้นฐานมาจากการเป็นเมืองท่าของธนบุรี

การเป็นราชธานีของไทยเพียงระยะเวลา 15 ปี ของกรุงธนบุรี ได้เป็นที่รู้จักของประเทศใกล้เคียง เอกสารในการศึกษาด้านสังคม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ยังปรากฏให้เห็นน้อย

นักศึกษาส่วนใหญ่สนใจสมัยอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสำคัญ ซึ่งได้ข้ามการศึกษาธนบุรีที่เป็นจุดเชื่อมสมัยทั้งสอง โดยเฉพาะในเรื่องสังคมในสมัยธนบุรียังมีน้อย

ผู้วิจัยได้ศึกษาความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ได้ใช้เอกสารจากปลายอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นพัฒนาการของธนบุรีซึ่งแม้จะได้ข้อมูลไม่ชัดเจนแต่ก็ทำให้เห็นการเคลื่อนไหวทางสังคมธนบุรี นอกจากนี้ เอกสารจากบันทึกของพวกบาทหลวงฝรั่งเศส ถือเป็นเอกสารที่ใช้ศึกษาในเรื่องสังคมธนบุรีได้มาก เพราะเป็นบันทึกที่กล่าวถึงชุมชนระดับล่างอยู่มากพอสมควร ทั้งยังได้มีส่วนใกล้ชิดกับระดับผู้ปกครองในสมัยธนบุรีซึ่งทำให้เห็นนโยบายทางการเมืองในสมัยนี้จากเอกสารบันทึกเหล่านี้ได้อีกทาง

การศึกษาสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรีได้ทำให้รู้และเข้าใจประวัติศาสตร์ธนบุรีในอีกด้านโดยเรียนรู้จากสังคมของชาวต่างชาติเป็นสำคัญ ซึ่งการมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ของชาวต่างชาติทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ธนบุรีได้แง่มุมที่เพิ่มขึ้น เช่น การได้ขยายการเรียนรู้สู่ชุมชนท้องถิ่นว่ามีที่มาอย่างยิ่งใหญ่ในอดีตและมีส่วนร่วมรักษาชาติและฟื้นฟูบ้านเมืองมาอย่างยาวนาน สร้างความภูมิใจให้กับเชื้อสายชาวต่างชาติในรุ่นต่อมาว่าบรรพบุรุษของตนเองได้สร้างคุณประโยชน์ต่อเมืองไทยอย่างมากมาย

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
กระทรวงพาณิชย์

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

“การประชุมวางระเบียบข้าราชการ”, (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1142). เส้นรง. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดหมายรับสั่ง ฃบ.

เอกสารที่ชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- กรมศิลปากร. (2505). *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*. พระนคร : องค์การคำครุสภา.
- . (2506ก). *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4*. พระนคร : องค์การคำครุสภา.
- . (2506ข). *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5*. พระนคร : องค์การคำครุสภา.
- . (2467). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช*. พระนคร : โสภณพิพัฒน์
- . (2501ก). *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310 - 2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 ตุลาคม พุทธศักราช 2501.
- . (2501ข). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81. จดหมายเหตุเรื่องการจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม. พระนคร : ม.ป.พ.
- . (2503). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี. ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 22 พฤศจิกายน 2503. พระนคร : องค์การคำครุสภา.
- . (2507) *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 12 เล่ม 10 จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสและโปรตุเกสเข้ามาเมืองไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์*. พระนคร : องค์การคำครุสภา.

- กรมศิลปากร. (2507). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 เล่ม 15-16 เรื่องฝรั่งเศสเป็นไมตรีกับไทย ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์*. พระนคร ; องค์การคำคุณุสสภา.
- (2542). “พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”
ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3*. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- (2511ก). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39, จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสใน แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น*.
พระนคร : องค์การคำคุณุสสภา.
- (2511ข). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 29 ภาคที่ 48, “จดหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”*. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสภา.
- (2511ค). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 25 เล่ม 21 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงซึ่งเข้ามาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 2*.
กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสภา.
- (2512). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และจดหมายเหตุรายวันทัฬหสัณยกรุงธนบุรี*. พระนคร : องค์การคำของคุรุสภา.
- (2512). *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*. พระนคร : องค์การคำคุณุสสภา.
- (2513). *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทย กับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*. พระนคร : องค์การคำคุณุสสภา.
- แกมเฟอร์ เอลเยลเบิร์ต. (2508) *ไทยในจดหมายเหตุแกมเฟอร์*. พิมพ์แจกในงาน
ฌาปนกิจศพ นายรวัย สยามานนท์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันพฤหัสบดีที่ 28 มกราคม 2508.
- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. (2534). กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- ดาซาร์ด กีย. (2517). *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ด*.
แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- (2519). *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงดาซาร์ด*. แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- (2521). *การเดินทางของบาทหลวงดาซาร์ด เล่ม 1-3 ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากต่างประเทศ*. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ดัวร์แปง, ฟรังซัวส์ อังรี. (2539). *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม. = Histoire du*

Royaume de Sima tome premier. ปอล ซาเวียร์ แพล. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอดิสัน เพรส โปรดักส์.

นิโกลาส์ แชรแอส. (2506). *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งพระราชอาณาจักรสยาม.* แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า.

นายสวน มหาดเล็ก. (2530). "โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี", ใน *วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ฟอว์บิง, เซอวาลิเออร์ เดอ. (2509) *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอว์บิง.* พันเอกพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร โปรดให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีลัมัย อุทยานนท์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2509.

ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี. (2523). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพิจารณาจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี.

พระยามหานุภาพ. (2530). "นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน", ใน *วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ลาลูแบร์ เดอ. (2505). *จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1.* พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงแปล. พระนคร : องค์การคำคุณุสกา.

สำเภากษัตริย์สุลัยมาน = The Ship of Sulaiman.. (2545). ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ แปล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน

เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา. (2513). นันทา สุตกุล ผู้แปล. พระนคร : องค์การคำคุณุสกา.

เอกสารชั้นรอง

กรมศิลปากร. (2525). *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์.* กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

-----, (2516ก). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1.* กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

-----, (2516ข). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2.* กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

-----, (2542). *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4.* กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

-----, *กองจดหมายเหตุแห่งชาติ.* (2511). *สัมพันธ์ภาพไทย-จีน.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

- (2512). *มอญที่เกี่ยวกับไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยาม.
- (2507). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 7 ภาคที่ 28 พงศาวดารญวน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. พระนคร : องค์การคำคุณสุภา.
- กาญจนาคพันธุ์. (นามแฝง). (2519). *เมื่อวานนี้ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์.
- ก.ศ.ร. กุหลาบ (นามแฝง). (2456). *ประวัติเจ้าพะยาอภัยราชา(ม.ร.ว.ลพ) เจ้าพะยาบดินทรเดชา(ม.ร.ว.อรุณ)*. พระนคร : โรงพิมพ์สยามประเภท.
- (ร.ศ.124). *มหามุขมาตยกุล ว่าด้วยลำดับตระกูลขุนนางไทยทั้งสิ้นในแผ่นดินสยาม. เล่ม 1*. พระนคร : โรงพิมพ์สยามประเภท.
- ขจร สุขพานิช. (2516). *บางเกาะ – เกาะรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม.
- (2524). *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- คอลิส มอลิส. (2507). *แซมมวลไวท์แห่งกรุงสยาม*. เจริญ ไชยชนะ แปล. กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช. (ม.ร.ว.). (2514). *โครงการดุกในตู้*. กรุงเทพฯ : สยามรัฐ.
- จอห์น ครอฟอร์ด. (2515). *เอกสารของครอฟอร์ด*. ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ แปล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- จี. วิลเลียม สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- จันทร์จิรายุ รัชนี้ (ม.จ.). (2511). *กำสรวลศรีปราชญ์ – นิราศนรินทร์*. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ชัย เรื่องศิลป์. (2522). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- (2533). *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ แต่โบราณ-พ.ศ. 2399*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ตันอ้อ.
- ซิลวา เรกู, อันโตนิโอ คา. (2531). *470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส. = Thailand and Portugal 470 Year Friendship*. ลินจง สุวรรณโกคิน ผู้แปล. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.
- ณัฐภัทร จันทวิช. (2523). “ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตอนปลาย และธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน”. ใน *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการมูลนิธิสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าพระยา. (2505). *ไทยรบพม่า*. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- (2509). *ลำดับสกุลคชเสนีและเล่ห์วิสุทธิ์*. พระนคร. ถ. ศิริสาร. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายมงคล คชเสนี).

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2514). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2503). พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1.

พระนคร : องค์การคำครุสภา.

ทำเนียบวัดคาทอลิกในประเทศไทย. (2541). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

ธนบุรี. (2542). บรรณาธิการโดย สุดารา สุจนายา. กรุงเทพฯ : สารคดี.

น. ณ ปากน้ำ. (นามแฝง). (2514). ศิลปในบางกอก. พระนคร : เกษมบรรณกิจ.

-----, (2534). ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : มติชน

-----, (2536). การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา, ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505).

สาส์นสมเด็จพระเจ้าเสือ 21. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา.

บางขุนเทียน : ส่วนหนึ่งของแผ่นดินสยาม และรัตนโกสินทร์. (2530). บรรณาธิการโดย

สุจิตต์ วงษ์เทศ. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ น.ท. สุขุม บุนปาน รน.

28 มีนาคม 2530 ณ วัดนางนองวรวิหาร.

บังอร ปิยะพันธุ์. (2541). ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

และกาญจนา ละอองศรี. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ประมวลมาศ อิศรางกูร (ม.ล.). (2509). พระประวัติต้นราชสกุลวงศ์ที่ตรงมาจากสมเด็จพระ

เจ้าฟ้า กรมพระศรีสวางควัฒน (ราชินิกุล รัชกาลที่ 4). กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา.

มุสดี จันทวิมล. (2524). เวียดนามในเมืองไทย. บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ.

กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

พลับพลึง มุลศิลป์. (2523). ความสัมพันธ์ไทย - ฝรั่งเศส สมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ :

บรรณกิจ.

พงศาวดารญวน ฉบับนายหยอง เล่ม 2. (2444). พระนคร : ม.ป.พ.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2530). ลักษณะสังคมพุทธ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา

จุฬาฯ

มูลนิธิโครงการอนุรักษ์โบราณสถานพระราชวังเดิม. (2543). สารหน้ารู้กรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ :

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2533). เอกสารการสอนชุดวิชา ศาสนา ความเชื่อใน

สังคมไทย. กรุงเทพฯ : สุโขทัยฯ.

มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. (2545). บรรณาธิการโดย สรยุทธ ชื่นภักดี.

กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานเสวนา "มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย".

- ยุวดี เฉลยทรัพย์. (2530). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการคลังไทย(สมัยสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ตอนต้น)*. ปทุมธานี : คณะวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาบางกรณ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2522). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิต.
- เรืองศักดิ์ ดำริห์เลิศ. (2545). *ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางวัฒนธรรมของชาวมุสลิม*. กรุงเทพฯ : กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วันวลิต เบเรเมียส. (2523). *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2183*. แปลโดย วนาศรี สามนเสน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สายสกุล สุลต่าน สุลัยมาน. (2530). *ประวัติศาสตร์ ตระกูล สุลต่าน สุลัยมาน*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- สืบแสง พรหมบุญ. (2522). *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853 = Sino – Siamese Tributary Relations, 1282-1853*. บรรณาธิการ โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สง่า กาญจนาคพันธ์. (2516). *ประวัติการค้าไทย*. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์.
- เสถียรโกเศศ (นามแฝง). (2527). *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับบทบาทชาวจีนในสยาม*. กรุงเทพฯ : เส้นทางเศรษฐกิจ.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). *กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม*. กรุงเทพฯ : กองทุนสง่า รุจิอัมพร.
- . (2524). *วัฒนธรรมอิสลาม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.
- เสถียรโกเศศ (นามแฝง). (2514). *การศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม.
- สุภรณ์ โอเจริญ. (2541). *มอญในเมืองไทย*. บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา-จุฬารัตน. (2529, 1 กุมภาพันธ์). “ที่ระลึกในการทำบุญปักไม้ นิชาน ให้กับท่านบรรพบุรุษแห่งตระกูล อหะหมัดจุฬา- จุฬารัตน และบรรพบุรุษแห่งนิกายชีอะห์อิสนาอะชะรีในประเทศไทย. อัดสำเนา.
- อากาศย์ กับ กุฎีเจริญพาศน์ . (2540). *ที่ระลึก เนื่องในวันบุญครบรอบ 40 วัน มัรฮูม เสนาะ อากาศย์ 10 สิงหาคม 2540*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ออฟเซ็ท ครีเอชั่น จำกัด.
- อาณนัฏ อภาภิรม. (2515). *มนุษย์กับสังคม : สังคมวัฒนธรรมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อรุณรัตน์ ณ สงขลา และคณะ. (2541). *80 ปี วัดฆางตาครุส*. กรุงเทพฯ : เอที พรินต์ติ้ง.

อำพัน ต้นทววรรณะ. (ม.ป.ท.). **พระบรมราชวงศ์จักรีในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : ป.ม.พ.

บทความวารสาร

ขจร สุขพานิช. (2511, 1 กันยายน). "เอกสารเมืองถลาง ตอนที่ 1", **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี**. 2(3) : 131-135.

ขจร สุขพานิช. (2509, 3 มิถุนายน). "เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์", ใน **สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ**.

จาซินโต้ โจเซ โด นาซซิเมนตุ โมวรา. (2510, กันยายน). "ความสัมพันธ์ของชาวโปรตุเกสกับประเทศสยาม", **แถลงงานประวัติศาสตร์ และเอกสารโบราณคดี**. 1 (3) : 8.

ทวี สว่างปัญญากร. (2545, กันยายน). "16 วัดอนัมนิกายในไทย," **ศิลปวัฒนธรรม**. 275(11) : 101-109.

ธีรวัต ฅ ป้อมเพชร. (2529, กุมภาพันธ์). "จดหมายจากพิพัทธโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ค.ศ.1769), **รวมบทความประวัติศาสตร์**. 8 : 33-34.

ธีรนนท์ ช่างพิชิต. (2545, เมษายน). "ตามรอยสำหรับแขกคลองบางหลวง," **สารคดี**. 11(194) : 151.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2530, พฤศจิกายน). "พระเจ้าตากในพงศาวดารราชวงศ์ยาลอง." **ศิลปวัฒนธรรม**. 9 : 48-51.

พลับพลึง มุลศิลป์. (2534). "บทบาทของอยุธยาในฐานะที่เป็นเมืองท่า", **ประวัติศาสตร์ฉบับรวมงานวิจัย**. 18-27.

รอง ศยามานนท์. (2511, มกราคม). "พระราชกปิดัน," **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร และโบราณคดี**, 2(1) : 37-46.

อรพินธุ์ การุณจิตต์. (2540). "กว่าจะมาเป็นพระราชวังเดิม", **ศิลปากร**. 81(6). : 44-65.

วิทยานิพนธ์

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. (2545). **บทบาทขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2153-2453)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นโท อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

- ฉัตรภากรณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325-2369. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- บังอร พันปี. (2536). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างต่ออาณาจักรอยุธยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสารมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- พรรษา สิ้นสวัสดิ์. (2521). ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2367-2370. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสารมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- วรพร ภูพันธ์พงศ์. (2542). ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วิชชุดา วุฑฒิตย์. (2519). "ธนบุรี" ลักษณะเมืองสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี), กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. จัดสำเนา
- ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์. (2540). บทบาทของชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2172-2394. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร
- สุภรณ์ โอเจริญ. (2519). ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์บทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อภิเชษฐ จันเที่ยง. (2542). บทบาทขุนนางมอญในสมัยอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2127-2310. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสารมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- อดิสร หมวกพิมาย. (2531) กรมท่ากับเศรษฐกิจไทย , วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2393. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

ภาษาอังกฤษ

Bradley L, William. (1981). *Siam Then*. U.S.A : William Carey Library.

Encyclopaedia Britannica, Inc. (1997). *The New Encyclopaedia Britannica*.
15th ed. Chicago : Encyclopaedia Britannica Press.

Smith, Ronald Bishop. (1968). *The First Age of the Portuguese
Embacies, Navigations and Peregrination to the Kingdoms and Islands of
South – East Asia (1509-1521)*. Maryland : Decatur Press.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นายเรืองศิลป์ หนูแก้ว
วันเดือนปีเกิด	17 กันยายน 2516
สถานที่เกิด	163/1 หมู่ 4 ต.หนองไผ่ล้อม อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	14/10 ถ.ราษฎร์บูรณะ แขวงบางปะกอก เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพฯ 10140
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2541	พธ.บ. (การสอนสังคมศึกษา) จาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2546	ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร